

لوړو زده کړو وزارت
کندهار پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی
د پښتو ژبي او ادبیاتو خانګه

د لیسانس دورې پایلیک

د ډاکتر عبدالحکیم هلالی پېژندنه

او د ژبپوهنې مقالې ټی

Ketabton.com

راتولونه او اوډنه: محمد ظاهر کریاب

لارښود استاد: پوهنپار مطیع الله روهیال

(۱۳۹۷) کال

**لوړو زده کړو وزارت
کندهار پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی
د پښتو ژبي او ادبیاتو خانګه**

د لیسانس دورې پایلیک

**د ډاکتر عبدالحکیم هلالی پېژندنه
او د ژبپوهنې مقالې ټی**

راتولونه او اوډنه: محمد ظاهر کریاب
لارښود استاد: پوهنپار مطیع الله روهیال

(۱۳۹۷) کال

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

لنډيز

ډاکټر عبدالحکيم هلالی د فراه ولايت د گلستان ولسوالۍ د کوتلک په کلي کې په ۱۳۱۴ ل کال زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړې ئې په نيمروز ولايت کې ترسره کړې، متوسطه او ثانوي زده کړې ئې (د اووم ټولگۍ څخه بيا تر دولسم ټولگۍ پورې) په کابل کې بنسټونې لوستې. بناغلی هلالی د هېواد د سترو ژبپوهانو په لومړي قطار کې راځي، چې د ژبپوهنې په برخه کې ئې د دوکتورا ترکچې زده کړې کړې. خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته ئې د ژبپوهنې په برخه کې د قدر وړ خدمتونه کړي، ځانگړې آثار ئې چاپ کړي او د ژبپوهنې په مختلفو برخو کې ئې په بېلابېلو مجلو او جريدو کې مقالې خپرې کړې، چې په دې مونوگراف کې ما دده لنډ ژوند ليک، د آثارو معرفي او د ژبپوهنې اړوند دده مختلفې مقالې را اخیستي، چې دده دا مقالې تر ډېره د اوسني ليکدود سره برابري او د مقاله ليکلو اصول ئې په بشپړ ډول مراعت کړي. هلالی صاحب يو څو مقالې د ژبپوهنې په برخه کې د روسي ژبې څخه و پښتو ته را ژباړلي هم دي، چې زه په مونوگراف کې پر رغېدلی يم.

د لویو زده کړو وزارت
کندهار پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی
تدریسي عمومي مدیریت

ښاغلي محمدطاهر کرياب د غلام نبي زوی د (پښتو) څانگي د څلورم کال محصل د (ډاکتر عبدالحکيم هاللي پېژندنه او د ژبپوهني مقالې ټپي) تر عنوان لاندي خپل مونو گراف د علمي او اعتبار لرونکو منابعو او مأخذونو له مخي ليکلی دی، تر اصلاح او ترتيب وروسته زما د تائيد وړ وگرځېدی.

په درنښت

لارښود استاد

پوهنيار مطيع الله روهيال

د سمينار د دفاع نېټه: ۱۳۹۷/۲/۲

ژوري هيئت:

۱- نامزد پوهنيار جميل الرحمن زېری

۲- پوهيالی عبدالواحد ريحان

۳- پوهيالی رحمت الله کتوازی

وکتل سو!

د لېسانس دورې مونوگراف په (بريالی) توگه د ( ) امتيازي نمره په ترلاسه کولو د ژوري هيئت په حضور کي دفاع او د (پښتو) څانگي د مونوگرافونو د ثبت په کتاب کي په (ع—) شمېره ثبت او صحت لري.

د څانگي آمر

پوهيالی عبدالواحد ريحان

د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، د مونوگرافونو د ثبت په کتاب کي په (ع—) شمېره ثبت دی.

په درنښت

پوهنيار ذبيح الله ادبپال

د ژبو او ادبیاتو پوهنځی رئیس

د لارښود استاد نظر

ارواښاد عبدالحكيم هالالي يو له هغو ليكوالو او مترجمينو څخه دى، چي لوړي زده كړي ئې د ژبپوهني په ساحه كې كړي او په دغه ساحه كې ئې د ژوند تر پايه قلم چلولى دى. د مرحوم هالالي ټول اثار (كتابونه او مقالې) په پوره دقت او د علميت او پوهي له نظره په لوړه سطحه كې ځاى لري. دده د اثارو مطالعه د ادبياتو د ټولو محصيلينو له پاره ضروري ده، د ژبپوهني شاگردان او علاقمندان دده په اثارو كې ډېر څه موندلاى سي. د ادبياتو پوهنځى د څلورم كال محصل ښاغلي طاهر كړياب ته د مرحوم هالالي د ژوند، اثارو او ژبپوهني د برخي د مقالو راټولولو وظيفه وركول سوه ښاغلي كړياب دا كار په پوره امانتدارى او احتياط كړى دى. خواري يې د قدر وړ ده. بريا دې مله وي.

په درناوي

مطيع الله روهيال

څرگند تيا

زه محمد طاهر د غلام نبي زوی د ژبو او ادبياتو پوهنځی محصل دا ژمنه کوم چي دغه څېړنه او محتويات زما د ځانگړو هلو ځلو او کوبښونو نتیجه ده، ما د کوم بل لیکوال له اثارو څخه د نامه له ذکر کولو پرته گټه اخیستې نه ده.

په درنښت

محمد طاهر کرياب

منلیک

منلیک د رسول الله (ص) په هغه حدیث باندې شروع کوم، کوم چې رسول الله (ص) فرمایلي دي (من لم یشکر الناس لم یشکر الله) رواه ترمذی. یعنی څوک چې د انسانانو احسان نه مني او قدر داني ورڅخه نه کوي هغه د الله (ج) احسان هم نه مني .

زه د دغې موضوع د لیکلو په لړکې د خپل لارښود استاد نه یوه نړۍ مننه کوم چې له ماسره یې خپلې لازمي لارښوونې په ورین تندي شریکي کړي او همدا ډول د خپل مور او پلار او وروڼو څخه ډېره مننه کوم چې دوی په دې سختو شرایطو کې زه د پته وهڅولم ترڅو خپل ځوان عمر د علم په زده کړه کې مصرف کړم د زړه له کومې ورڅخه مننه کوم. همدا ډول د خپلو ټولو درنو استاذانو څخه هم نړۍ مننه کوم چې د زده کړیالانو د پوهاوي لپاره ئې د هر ډول وسایلو او میتودونو څخه کار اخیستی او موږ ته ئې دغه علمي رسالت را په برخه کړی دی.

په پای کې مننه کوم د ښاغلي جمعه خان بشیري، عبدالجلیل سیار او ملا محمد ناصر سعادت څخه، چې د مونوگراف د موادو د برابرولو په برخه کې یې نه ستړي کېدونکي هلي ځلي وکړي.

په ځانکړې توگه د خپل لارښود استاد پوهنیار مطیع الله روښال څخه پوره مننه کوم، چې د ډېرو مصروفیتونو سره سره یې زما د مونوگراف لارښوونه وکړه له الله تعالی نه ورته په باقی ژوند کې د لازياتو کامیابو هیله کوم.

لړلیک

- أ..... بسم الله الرحمن الرحيم
- ت..... د تأیید سوي هیئت پانډه
- ث..... د لارښود استاذ نظر
- ج..... څرگند تیا
- ح..... مننلیک
- ۱..... سرریزه
- ۲..... د څېړني اړتیا او موخه:
- ۲..... تېرو څېړنو ته کتنه:
- ۲..... د څېړني میتودولوژي:
- ۲..... په څېړنه کې رېږي، کړاونه او خنډونه:
- ۳..... دوهمه برخه
- ۳..... د دوکتور عبدالحکیم هلالی پېژندنه
- ۴..... د ډاکتر هلالی ځیني آثار
- ۴..... ۱- پښتو قاموس لیکنه:
- ۴..... ۲- د پښتو ژبي د فونیمیکي الفباء لارښود:
- ۴..... ۳- د پښتو ژبي فونولوژي:
- ۵..... ۴ - الفبای زبان پشه یي:
- ۵..... ۵- انگلیسي پښتو قاموس:
- ۵..... ۶ - پښتو- پښتو تشریحي قاموس:
- ۵..... ژباړي برخه:
- ۵..... ۱- زړه بودی:
- ۵..... ۲- بلوچ:
- ۶..... ژبپوهنه
- ۶..... د ژبپوهني موضوع:
- ۶..... د نورو علومو سره د ژبپوهني اړیکي:
- ۷..... د ژبپوهني ارزښت:
- ۷..... هلالی او ژبپوهنه
- ۹..... دریمه برخه

۹	ژباړه.....
۹	د ژباړې ارزښت .....
۱۰	د ژباړې اړتيا .....
۱۰	د ژباړې اصول .....
۱۰	۱. د گټوري موضوع غوراوی .....
۱۰	۲. پر موضوع برلاسي ده .....
۱۰	۳- پر خپله موخه ژبه برلاسي .....
۱۱	۴- پر لومړۍ ژبه برلاسي .....
۱۱	۵- د دواړو ژبو په توپير پوهېدل .....
۱۱	۶- د امانت ساتنه .....
۱۱	د ژباړې ډولونه .....
۱۱	الف. د موضوع له پلوه .....
۱۱	۱- علمي ژباړې .....
۱۱	۲- ژورنالستي ژباړې .....
۱۲	۳- ديني ژباړې .....
۱۲	۴- ادبي ژباړې .....
۱۲	الف. منوره ژباړه .....
۱۲	ب. منظومه ژباړه .....
۱۲	۵- گړنۍ (شفاهي) ژباړې .....
۱۳	الف. د ويناوال د ليکنو پر بنسټ ژباړه .....
۱۳	ب. بند پر بند ژباړه .....
۱۳	ج. هم مهاله ژباړه .....
۱۳	ب. د ژبي له پلوه .....
۱۳	۱- کلمه په کلمه ژباړه .....
۱۳	۲- جمله په جمله ژباړه .....
۱۳	۳- آزاده ژباړه .....
۱۴	۴- د ژباړې ژباړه .....
۱۴	د دوکتور عبدالحکيم هلالي ژباړه .....
۱۴	د هلالي د ژباړې ژبه .....

- ۱۴ ..... د هلالی د ژباړې کمیت
- ۱۵ ..... د هلالید ژباړې ځانگړني
- ۱۶ ..... د پښتو ژبي د کلام اجزاء
- ۱۷ ..... ۲- پښتو گرامر:
- ۱۷ ..... ۳- د پښتو پښویه:
- ۱۷ ..... ۴- د پښتو ژبي یو بل گرامر:
- ۱۷ ..... ۵- د پښتو ژبي ليار
- ۱۷ ..... ۷- پښتو گرامر:
- ۱۸ ..... ۸- د پښتو مفصل گرامر:
- ۱۸ ..... ۹- ژب ښودنه (۱۳۴۷):
- ۱۸ ..... ۱۰- د پښتو ژبي لنډه گرامري څېړنه:
- ۱۸ ..... گرامري کتگوری:
- ۱۹ ..... کلیمه او د کلام اجزاء:
- ۲۰ ..... د اسم (نوم) کتگوري
- ۲۲ ..... د اسم د عدد کتگوري:
- ۲۳ ..... د حالت کتگوري:
- ۲۵ ..... صفت
- ۲۶ ..... د جنس کتگوري:
- ۲۶ ..... د عدد کتگوري:
- ۲۶ ..... د حالت کتگوري:
- ۲۷ ..... قید
- ۲۸ ..... فعل
- ۲۸ ..... مصدر
- ۳۰ ..... فعلي صفتونه:
- ۳۱ ..... د فعل معنوي اړخونه:
- ۳۲ ..... د زمانې کتگوري:
- ۳۳ ..... ماضي فعل:
- ۳۳ ..... ۱- د لازمي فعلونو گروپ:
- ۳۳ ..... ۲- د متعدي فعلونو گروپ:

۳۳	۳- دریم گروپ فعلونه: .....
۳۴	د حال زمانه: .....
۳۵	راتلونکي زمانه: .....
۳۵	مختاري (پرفکسونه) .....
۳۸	د شکل کتگوري .....
۴۰	د کلام د نورو اجزاوو څخه د فعل جوړېدنه .....
۴۰	۱- د صفتونو څخه: .....
۴۱	د ژبو مارفولوژيکي ویش .....
۴۵	فرازيالوژي او سبکي علامې .....
۴۵	فرازيالوژي(۱): .....
۴۸	سبکي علامي: .....
۴۹	ختیځه ژبپوهنه .....
۵۳	د کلمو معنوي سپړنه .....
۵۶	د فلسفي اصطلاحاتو قاموس نومینالیزم او ریالیزم .....
۵۷	ژبه او ټولنه .....
۵۸	امونیمونه او په قاموس کې د هغوی راوړل .....
۶۱	د لغتونو گرامري خصوصیات .....
۶۵	په قاموس کې د لغتونو تلفظ لیکل او د خج ښوول .....
۶۷	د لغتونو انتخاب .....
۶۹	مقایسوي - تاریخي ژبپوهنه او ۱۹ پېړۍ .....
۷۲	ملاده گراماتیزم .....
۷۶	د دوکتور عبدالحکیم هلاکي ژباړي .....
۷۶	علمي جهان بيني او د ژبپوهني مسالې .....
۷۹	د ژبپوهني مسئلي .....
۸۴	علمي جهان بيني او ژبپوهني مسئلي .....
۸۴	د ژبي علایم .....
۸۸	پایله .....
۱	مأخذونه .....

سريزه

ژبپوهنه د يوې ژبې د بډاينې او پرمختگ له پاره د ملا تير جوړوي، ژبپوهنه په نوره نړۍ كې ډېره پخوانۍ مخينه لري، خو په پښتو ژبه كې د ژبې، ژبپوهنې او ژبنيو مساييلو په اړه هغه ډول څېړنې، چې د ژبپوهنې د نويو ژبپوهنيزو اصولو او پرنسپونو له بنسټونو او اساساتو سره برابري وي، ډېرې نوي دي، يعنې دومره مخينه نه لري. په پښتو ژبه كې د ژبپوهنې د ځينو پوهانو د څېړنو او پلټنو پر بنسټ ژبپوهنه د يوه علم په توگه په افغانستان كې په ۱۳۴۰ ل کلونو كې د پښتو ژبې د څېړنو برخه گرځېدلې او په دې اړه لومړي گامونه اخيستل سوي دي. په افغانستان كې په پښتو ژبه كې د هربېرت پېنزل د پښتو گرامر تر ژباړې وروسته او د ارواښاد محمد رحيم الهام د مقالو په خپرېدو سره د نوي ژبپوهنې پر اساس پښتو گرامر ليكنې ته پام واړول سو او په دغه برخه كې د ارواښاد الهام د پښتو گرامر طرحه تر سرليک لاندي ليكنې د اوسنيو ژبپوهنيزو بنسټونو په رڼا كې ليكل سوي دي. په همدغه وخت كې ځينې لوستي افغان پوهان د وخت د حكومت په مرسته د لوړو زده كړو له پاره بهر ته واستول سول، (چې د هغو له جملې څخه ډاكټر عبدالحكيم هلالې د روسي هېواد ته واستول سو، چې د ليننگراد په ښار كې ئې خپلې زده كړې د ژبپوهنې په برخه كې د دوكتورا تركچې ورسولي) هېواد ته په راستنېدو ئې د پښتو ژبپوهنې په بېلابېلو څانگو كې څېړنې او ليكنې وكړې، چې د دوی ددې ليكنو په برکت د پښتو ژبپوهنې بنسټ هم پرېښوول سو. له ۱۳۴۰ ل كال راهيسې د پښتو ژبې په برخه كې د ارواښاد پوهاند محمد رحيم الهام، ارواښاد دوكتور حبيب الله تېري، ارواښاد دوكتور عبدالحكيم هلالې، پوهاند مجاور احمد زيار، دوكتور عبدالرازق پالوال، ارواښاد نوراحمد شاکر، ارواښاد دوكتور پولاد، ارواښاد دوكتور دولت محمد لودين او ځينو نورو ژبپوهانو له لوري د نوي ژبپوهنې په رڼا كې په پښتو ژبه كې ژبني څېړنې پيل كېږي. د همدغو پوهانو د ليكنو له جملې څخه د ښاغلي دوكتور عبدالحكيم هلالې ليكنې د ژبپوهنې په برخه كې خورا غنيمت دي، دا چې د پوهنتون د څلور كلنې دورې په پای كې هر محصل اړ دی، چې د خپلې څلور كلنې دورې د زده كړو د دفاع په ننگه مونوگراف وليكي، نو ما دخپل مونوگراف موضوع د دوكتور عبدالحكيم هلالې پېژندنه او د ژبپوهنې اړوند دده مقالې وټاكل، كه څه هم ژبپوهنه يوه سخته موضوع ده، خو په پښتو ژبه كې ئې سخته اړتيا ليدل كېدل، نو ددې ضرورت پر بنياد مي دا وپتيله، چې د دوكتور عبدالحكيم هلالې خورې ورې مقالې، چې د افغانستان په مختلفو جريدو او مجلو كې په مختلفو وختونو كې خپرې سوي سره راټولې كړم. ترڅو هغه محصلين او استاذان، چې د ژبپوهنې اړوند موادو ته اړتيا لري. په اسانۍ سره دغه غنيمت موادو ته لاس رسى پيدا كړي. دوكتور هلالې نه يوازې د ژبپوهنې اړوند كتابونه او مقالې ليكي، بلكې د اړتيا سره سم ئې د ځينو نورو بهرنيو ژبو څخه هم وخت په وخت د ژبپوهنې اړوند ژباړې كړې، ترڅو د ژبپوهنې په برخه كې د پښتو ژبې اړتيا پوره كړي او پښتو ژبه د ژبپوهنې په برخه كې بډايه كړي. ددې موضوع د بشپړولو په خاطر مي د علومو اكاډيمۍ او كابل عامه كتابتون ته هم سر ور ښكاره كړ. په كندهار كې د علامه رشاد اكاډيمي ډېره غنيمت وه او كار ئې ډېر راته اسانه كړ. د موادو په راټولو كې د كومي خاصي ستونزې سره نه يم مخ سوي، خو د مجلو او جريدو زوړوالي، كله كله د ځينو گڼو نه شتون كار له خنډ سره مخ كوي، چې مجبورېدم د هغې گڼې د پيدا كولو له پاره بلي داسې مرجع ته ورسم، چې هغه گڼه ورسره موجوده وي. د جريدو او مجلو څخه مي عكس په سارټ تليفون سره اخيست بيا مي د عكس له رويه په كمپيوټر كې ټايبا وه.

دا چې دا ليكنې ډېرې پخوا سوي وي، نو (يا گانې) چندان نه وي پكښې مراعت سوي. ما تر خپل وسه كوښښ كړی ترڅو ياگانې د اوسني ليكدود سره سم مراعت كړم.

په درنښت او مينه

محمد ظاهر كړياب

لومړۍ برخه

د څېړني اړتيا او موخه:

دا چې په پښتو ژبه کې د ژبپوهنې اړوند مواد خورا لږ وه، استاذانو او محصلينو به د لکچر او تدریس له پاره مواد د انگرېزي سايتونو څخه را ژباړل، چې ځينې محصلينو به د انگرېزي سره بلدتيا نه درلودل او د ستونزو سره به مخامخ کېدل. انټرنټ ته نه لاس رسې او د انټرنټ لوړه بيه بله ستونزه وه. وايي «آب درکوزه ما تشنه لبان می گردیم» مور د ژبپوهنې اړوند ډېره ډاټا درلودل، خو خوره وره وه ما ددغې اړتيا د پوره کولو له پاره دغه مواد د مختلفو جریدو او مجلو څخه راټول کړل او موخه مې دا وه، چې دغه اړتيا مشبوع کړم.

تېرو څېړنو ته کتنه:

پر دغه موضوع تر دې مخکې هېچا کار نه دی کړی دا لومړی ځل دی، چې زه د ښاغلي عبدالحکیم هلالی پېژندنه کوم او د ژبپوهنې مقالې ئې د مختلفو جریدو او مجلو څخه راټولوم، يوازي سيال کاکړ په ادبي څېرو کې دده رنگه عکس راوړی او دده نوم ئې ورته لیکلی.

د څېړني میتودولوژي:

دا يوه کتابتوني څېړنه وه، چې ما د کابل په عامه کتابتون، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، علامه رشاد اکاډمۍ او د کندهار د اطلاعاتو کلتور ریاست په عامه کتابتون کې په خپل جیبی تلیفون باندې د مجلو، جریدو او کتابونو څخه عکسونه اخیستي وروسته مې هغه پرنټ کړي بیا مې تایپ کړي او ترتیب کړي دي.

په څېړنه کې رېږي، کړاونه او خنډونه:

دا چې هېڅ کار بې ستونزو او کړاونو سرته نه رسیږي، نو زه هم د عکس اخیستلو پر وخت کله کله د داسې جریدو سره مخامخ کېدل، چې زما د اړتیا پانډه به څېرې سوي وه یا به هغه گڼه نه وه ورسره موجوده. نو بیا مجبور وم چې ددغې پانډې د پیدا کولو له پاره بل ځای ته ور سم نور له کومې ځانگړې ستونزې سره نه يم مخامخ سوی.

د څېړني سوالونه:

ځینې پوښتنې، چې احتمال لري ستاسو په ذهن کې پیداسي او ماته ددې څېړني په لومړیو کې پیدا وي په لاندې ډول دي:

ډاکټر عبدالحکیم هلالی څوک وو؟

هغه ترکومي کچې زده کړې کړې وي؟

ایا هغه د ژبپوهنې اړوند مستقل اثار لري؟

ایا ژباړې ئې هم کړې؟

دوهمه برخه

د دوکتور عبدالحکیم هاللي پېژندنه

عبدالحکیم هاللي د قاضي عبدالقادرخان زوی، چي د فراه ولايت د گلستان ولسوالۍ دکوتلک په کليکي په ۱۳۱۴ل نړۍ ته سترگي غړولي دي په خټه نورزی دی.

هاللي خپلي لومړنۍ زده کړي په نیمروز ولايت کي تر سره کړي او ثانوي زده کړي ئې په کابل کي پای ته رسولي، د ثانوي زده کړو له پای ته رسولو وروسته په ۱۳۳۹ل کال د ادبياتو او بشري علومو په پوهنځي کي شامل او په ۱۳۴۳ل کال کي ددغه پوهنځي له پښتو څانگي څخه د لیسانس په درجه فارغ سو، چي له فراغت څخه وروسته په پښتو ټولنه کي دمسلكي غړي په توگه ومنل سو او په ۱۳۴۴ل کال کي د همدې علمي څېړنيز مرکز له خوا پخواني شوروي اتحاد (اوسنی روسیې) ته واستول سو، چي هلته ئې خپلي زده کړي د ژبپوهني په څانگه کي د لیننگراد په ښار کي ترسره کړي. او په ۱۳۵۰ل کال کي د دوکتورا د سند د ترلاسه کولو وروسته بیرته هېواد ته راستون سو او د تېر په څېر ئې په پښتو ټولنه کي د مسلكي غړي په توگه دندې ته دوام ورکړ، چي له دې وروسته ئې دغه لاندې دندې ترسره کړي دي:

دندي:

د ۱۳۵۵ ل کال د مرغومي د میاشتي په ۱۴ د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د لوی آمر په توگه مقرر سو او دغې دندي ته ئېد ۱۳۵۷ ل کال د غويي تر میاشتي ادامه ورکړه. (وروسته د دغه مرکز د ریاست سطحې ته لوړ سو).

دکتور هاللي د ۱۳۵۷ ل کال د غويي له میاشتي وروسته په پښتو ټولنه کي د ژبپوهني د څانگي مسلكي غړی سو. په ۱۳۵۷ل کال کي، چي کله پښتو ټولنه په علومو اکاډمۍ بدله سوه (۱۳۵۷ل کال د زمري ۱۵) د همدې کال د تلې د میاشتي په ۲۳ نيټه د علومو اکاډمۍ د ټولنيزو علومو د انستيتوت رئس وټاکل سو.

کله چي هاللي د ټولنيزو علومو له انستيتوت څخه تبدیل سو د ژبو او ادبياتو د مرکز د ژبپوهني په لوی مدیریت کي غړی سو، چي ډېر وخت ئې په همدې څانگه کي دنده ترسره کړه.

نوموړي « د پښتو ژبي فونولوژي » ترسرلیک لاندې یو علمي اثر همدلته ولیکئ، چي د نورو سندونو په بشپړولو سره ئې په همدې اثر د سرڅېړونکي(اوس څېړنپوه) علمي رتبه هم تر لاسه کړه.

معصومه عصمتي، چي د علومو اکاډمۍ د ټولنيزو علومو د مرکز علمي غړي وه په ۱۳۶۹ل کال ئې د ډاکتر نجيب الله د حکومت کابيني ته لار وموندله او د پوهني وزیره سوه. دغه مهال دکتور عبدالحکیم هاللي ددې په وړاندیز د پوهني د وزارت د معین په حیث وټاکل سو، چي وروسته د همدې وزارت سلاکار سو، کله چي د ډاکتر نجيب الله حکومت ړنگ سو او واک مجاهدینو ته په لاس ورغی دغه مهال هم څه موده د یاد وزارت سلاکار وو. وروسته چي کورنۍ کور وړانونکي تنظيمي جگړي د قدرت د لیونیانو تر منځ اوج ته ورسیدې، نور نو ډاکتر هاللي هم په کابل کي د پاته کېدو ځواک او توان له لاسه ورکړ.

ډاکتر هاللي پر خپلې مورنۍ ژبي پښتو سربیره په دري، روسي او انگلیسي هم پوهېده. ډاکتر هاللي د ۱۳۷۳ل کال د جدي پر ۲۹ له دې نړۍ څخه د تل له پاره سترگي پټي کړي. څېړنپوه عبدالحکیم هاللي د خپل وخت ښه لیکوال، ژبپوه او ریښتنی هېوادپال شخصیت وو.

^۱ سیار، عبدالجليل، تلفوني مکالمه.

هغه د خپل فرهنگي ژوند په بهير کي ډېر کتابونه او مقالې ليکلي او يايې ژباړلي دي، چي د علومو اکاډيمي او ځينو نورو څېړندويه ټولنو څپاره کړي دي.

د ډاکتر هاللي ځيني آثار

۱- پښتو قاموس ليکنه:

د ډاکتر عبدالحکيم هاللي اثر دی، چي په ۱۳۵۴ ل کال د وري په مياشت کي د پښتو ټولني لخوا د ۵۰۰ ټوکه په شمېر د محمد شيرين سنگري په اهتمام له چاپه راووت. کتاب ټولي ۱۲۵ پاڼي لري. په لومړي پاڼه کي د کتاب نوم په غټ فونټ، وروسته د ليکوال نوم ورپسي د څېړندويه ټولني نوم په بله پاڼه کي، چي کومه شمېره او د الفباء د حروفو حساب نسته د کتاب فهرست راغلی، وروسته د کتاب سرريزه چي د هغه وخت د پښتو ټولني رئيس څېړنوال محمد صديق روهي په دوه مخه کي پرليکلي په لومړۍ شمېره مخ کي د لومړۍ خبرو تر سرليک لاندي راغلي. کتاب پر دوو برخو ويشل سوی په لومړۍ برخه کي د پښتو قاموس ليکنې لنډه تاريخچه راغلي. په دوهمه برخه کي د قاموسي مقالې، د لغتونو انتخاب، امونيمونه، د لغتونو د تلفظ افاده، د خج بنوونه، د لغتونو گرامري خصوصيتونه، د کلمو سپړنه، سبکي علامي، فرازيالوژي، مأخذونه او د سمون ليک عنوانونه راغلي.

۲- د پښتو ژبي د فونيمیکي الفباء لارښود:

د پښتو ژبي د فونيمیکي الفباء لارښود د څېړنوال ډاکتر عبدالحکيم هاللي اثر دی، چي په ۱۳۵۵ ل کال پښتو ټولني د ژبپوهني څانگي لخوا د محمد شيرين په اهتمام چاپ سوی دی. تر وقايې وروسته د کتاب نوم، د ليکوال نوم، د څېړندويه ټولني نوم په غټ فونټ ليکل سوی دي په ورپسي پاڼه کي د سردار محمد داود خان عکس په رنگه ډول راوړل سوی تر عکس لاندي په شين رنگ چاپي خط ليکل سوی: ښاغلی محمد داود د افغانستان د دولت رئيس او صدر اعظم، په وروسته پاڼه کي چي هيڅ شمېره نه لري د «پېژندنه» تر عنوان لاندي د هغه وخت د پښتو ټولني د رئيس څېړنوال محمد صديق روهي يو مخيزه ليکنه راغلي بيا د کتاب فهرست په يو مخ کي راغلی. دا کتاب ټول ۵۳ مخه دی، چي پر دوو برخو ويشل سوی په لومړۍ برخه کي ئې سرريزه، د پښتو ژبي منل سوي فونيمیکه الفبي، د فونيمیکي الفبي احتياطي توري، فونيمیکه الفبي او دخيلي عربي کلمې او د پښتو بشپړه فونيمیکه الفبي عنوانونه راوړل سوي دي.

دوهمه برخه ئې د شعر او پښتو لنډيو ځيني نموني، چي په فونيمیکي الفبي ئې هم ليکي د فونيمیکي الفبي د ښه زده کړي په خاطر ئې راوړي دي.

۳- د پښتو ژبي فونولوژي:

د پښتو ژبي فونولوژي د ډاکتر عبدالحکيم هاللي اثر دی، چي په ۱۳۷۰ ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز د پښتو ژبي او ادبياتو انستيتيوت د دوه زره ټوکه په شمېر د ښووني او روزني په مطبعه کي چاپ کړی. مهمت ئې اسدالله دی. دا کتاب ټول ۱۵۶ مخونه لري، چي ليکوال په پنځه مخه کي مقدمه پر ليکي، کتاب پر درې فصلونو وېشل سوی. په لومړي فصل کي د پښتو ژبي د فونيمي جوړښت په باب پخوانۍ څېړني راوړل سوي. په دوهم فصل کي فونولوژي، د فونيم مفهوم او بېلونه، د فونيم تعريف، فونيم او الوفونونه، د پښتو ژبي د لوېديځي څانگي د فونيمونو سيستم، واولونه او کانسوننتونه، واولونه، کانسوننتونه او د پښتو ژبي د دفتانگو مسئله عنوانونه راغلي. په دريم فصل کي پره سوډيکه، لغوي خج، سيلاب، آهنگ، ضميمه، نتيجه، مأخذونه او منابع راغلي دي.

۴ - الفباى زبان پشه يي:

د ډاکټر عبدالحکيم هلالی بل اثر، چي الفباى زبان پشه يي نومبېري د محمد زمان گلپاني او سيد اعظم الينايي سره ئې په گډه د پوهاند محمد رحيم الهام ترنظر لاندې د محمد سرور پاکفر په اهتمام، چي د خراسان په مجله کي خپور سوي په ۱۳۶۷ل کال د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز د دري ژبي او ادب د انستيتيوت له خوا د ۲۰۰۰ ټوکه په شمېر چاپ سوي

کتاب ټول ۲۳ صفحي دى د يادوني وړده، چي دا کتاب په دري ژبه ليکل سوي. په دې کتاب کي د پشه ئې ژبي الفباء په مکمل ډول د مثالونو سره په عربي او فونيمکي ليکدود تشریح سوي ده.

۵- انگليسي پښتو قاموس:

پښتو ټولنې، دولتي مطبعي په ۱۳۵۴ل کال کي چاپ کړى. دا اثر ئې د ځينو نورو پوهانو سره په گډه ليکلى دى.

۶ - پښتو- پښتو تشریحي قاموس:

دغه اثر د يوې ډلې پوهانو له خوا په څلورو ټوکونو کي د ک تر توري ليکل سوي. ډاکټر هلالی هم ددې قاموس په څلورو سره ټوکونو کي د ليکوالي ډلې غړى و. ددې قاموس لومړى ټوک په ۱۳۵۸ل کال کي، دوهم ټوک ئې په ۱۳۶۰ل کال، دريم ټوک ئې په ۱۳۶۱ل کال او څلورم ټوک ئې په ۱۳۶۵ل کال په دولتي مطبعه کي چاپ سوي دي.

د ژباړي برخه:

۱- زړه بوډۍ:

زړه بوډۍ د ماکسيم کورکي اثر دى، چي بناغلي عبدالحکيم هلالی ژباړلى دا اثر د روسي ژبي څخه مستقيم پښتو ته ژباړل سوي، چي په روسي ژبه کي ئې نوم ايزرگیل دى. په دې اثر کي کورکي فلکلور د ادبياتو د لنډي کيسې په ژانر کي ځای کړى. هلالی صاحب په دې ژباړه کي، خپل د ژباړي مهارت ښودلى د کتاب په لوستلو د سړي داسي گومان راځي، چي کورکي خپله دا اثر په پښتو ژبه ليکلى.

دا اثر په ۱۳۶۴ل کال د افغانستان د دموکراتیک جمهوريت د علومو اکاډمۍ د نشراتو او کتابخانو د رياست لخوا چاپ سوي. د زړې بوډۍ ايزرگیل د داستان په ارتباط د يو څو لنډي خبري تر عنوان لاندې د هغه وخت د افغانستان د علومو اکاډمۍ د نشراتو او کتابخانو رئيس محمد ابراهيم عطائي څلور مخه ليکنه راغلي. وروسته د کتاب اصلي متن شروع کېږي، چي ټول ۲۳ مخه دى.

۲- بلوچ:

دغه اثر ئې له روسي ژبي څخه را ژباړلى او د علومو اکاډيمۍ د اجتماعي علومو د مرکز لخوا په ۱۳۶۴ل کال چاپ سوي دى، اصلي ليکوال ئې م.گ. پيگولين دى.

ژبپوهنه

ژبپوهنه هغه علم دی، چې د هغې په وسیله د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نیول کېږي. ژبپوهنه یو علم دی. ددې علم اصلي موضوع ژبه ده. دې علم ته په پارسي «زبانشناسي» او په عربي علم اللغة ويل کېږي. په انگرېزي ژبه کې د ژبپوهنې معادله کلمه لینگویستکس linguistics ده.

انگرېزي ته دا کلمه له لاتین لینگوه lingua څخه داخله سوېده. Lingua د ژبې معنا لري او وروستاری استیکه astica ئې له یوناني څخه ورسره یو ځای سوی دی چې د «پوهنې» معنا لري. د دغو دوو کلمو له یوځای کېدو څخه لنگویستیکه اصطلاح رامنځته سوې ده، چې په نړیواله سطحه د ژبپوهنې له پاره کارېږي. تردې مخکې ژبپوهنې ته فلاوژي (philology) اصطلاح کارېده.

د ژبپوهنې موضوع:

د ژبپوهنې موضوع ژبه ده. د ژبپوهنې عالم ته ژبپوه ويل کېږي. د ژبپوه کار دادی، چې د ژبې جوړښت او رغښت ورمعلوم وي. ځینې کسان داسې فکر کوي، چې ژبپوه د ژبې د زده کړې سره سروکار لري، دغه ډول فکر کول یوه سهوه ده، ژبپوه او ژبپېژاند دوه بیلا بیل خلک دي، چې د یوه کار د ژبې د ساختمان سره دی او بل د ژبپوهنې موضوع هم ژبه ده نه د ژبې زده کړه. ژبه او ژبپوهنه دوه بېل بېل واقعیتونه دي. داسې باید ونه فهمول سي، چې ژبپوهنه گوندي د ژبې د زده کړې معنی لري. ژبپوهنه ددې له پاره لوستل کېږي، چې د ژبې په باب یوه ټولیزه پوهه ترلاسه سي او په تیوریکي ډول پرې د یوې بشري پوهنې په توگه علمي تنده ماته سي. د ژبې پیدایښت، څرنگوالی، جوړښت، دنده، او بنسټ، پرمختیا، پراختیا، ډېرښت، د بېلابېلو ژبو کورنۍ، ځانگي او لهجي او نوري اړیکې سره د ژبې د زده کړې او داسې نور نظري او علمي مسائل ئې وڅېړل سي.

پرلورې مسایلو سربېره ژبپوهنه د نورو علومو لکه ساه پوهنه، فلسفه، توکمپوهنه او داسې نور اجتماعي علومو سره اړیکې لري، چې وروسته به د هري ځانگي سره د ژبپوهنې پر ارتباطاتو باندې لنډې خبرې وسي. په هر ډول د ژبې زده کړه او د ژبپوهنې زده کړه توپیر سره لري. په دې توگه باید د ژبې زده کړه او د ژبپوهنې زده کړه سره گډه نه سي، داچې وایو پلانی ژبپوهاند دی دا معنا نه لري، چې هرو مرو به په ډېرو ژبو پوهېږي او رغېږي. که څوک په ډېرو ژبو پوهېږي بې له دې چې ژبپوهنه ئې لوستي وي یا په پوهنیز ډول پوه سي، ډېر ژبی (پولي لینگوال) یا دوه ژبی (باي لینگوال) ئې بللای سو، نه ژبپوهاند. په پارسي ژبه کې لومړي ته (زبانان) او دوهم ته (زبانشناس) وائی.

د نورو علومو سره د ژبپوهنې اړیکې:

ژبپوهنه د یوه علم په توگه د شلمې پېړۍ له نوښتونو څخه گڼل کېږي. دغه علم له ډېرو ټولنیزو علومو سره یو جانبه او له ځینو نورو سره متقابله ټینگ اړیکې لري. په دې ډول چې ځیني علوم د خپلو څېړنو د بشپړولو له پاره له ژبپوهنې څخه مرسته غواړي او پرڅنگ ئې ځیني علوم او پوهنې له ژبپوهنې سره مرسته کوي. ژبپوهنه له منطق سره نږدې اړیکې لري، ځکه د منطق مهم عنصر ژبه ده. همدارنگه له طب او طبابت سره هم ارتباط لري، ځکه چې خبري د عصبي رشتو سره ربط لري. ژبپوهنه د فزیک له علم سره هم تړلې ده. فزیکي رغپوهنه (Acoustic phonetics) د رغونو خصوصیات د لوړوالي او کښته والي له پلوه څېړي. د تاریخ سره ئې اړیکې نه شلېدونکي دي. ځیني پوهان عقیده لري:

۲ شاکر، نوراحمد، (ژبني څېړنې) ۷مخ، ۱۳۵۰ل چاپ

که څوک د یوه اوولس په ژبه او د هغه په ادبي خصوصیاتو او کیفیاتو باندې ونه پوهېږي د علم په دنیا کې حق نه لري، چې د هغه اوولس تاریخ وليکي.

د ژبپوهنې ارزښت:

ژبپوهنه د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي له اساسي او اختصاصي مضامینو څخه شمېرل کېږي، چې ددغه پوهنځي په ټولو سمسترونو کې تدریسېږي. له دغه ځایه د ژبپوهنې ارزښت، اهمیت او مهم والی معلومېدای سي. د ژبپوهنې اړیکې د اجتماعي علومو د نورو مضامینو سره دې علم ته نور هم ارزښت ورکړی دی.

د ځمکې پرمخ ټولني سره مختلفي دي او دا توپيرونه په گڼو برخو کې ددې لامل سوي، چې ټولني سره تفکیک او څرگند توپیر ئې وسي. که د خپل کور، سیمې او ټولني ئې را پیل کړو او بیا پسي نورو ټولنو ته سر ورښکاره کړو، نو د ژبني ویش له مخې ټولني او کورنۍ په یو ژبیزې، دوه ژبیزو او په گڼ یا څو ژبیزو باندې ویشل سوي دي. د همدغه وېش له کبله د ژبې په تېره د ژبپوهنې زده کړه مهمه او ارزښتمنه ده.

دا ددې په خاطر چې ژبپوهنه د ژبې یا ژبو علمي زده کړه او پر هغې پوهاوی دی. انسان یو ټولنیز موجود دی په ټولنه کې په هره ساحه کې چې وي راکړي ورکړي ته اړ دی او د اړیکو نېولو له پاره ترهڅه د مخه وسیلي ته اړتیا ده؛ یوازیني وسیله، چې په ټولنه کې د انسانانو اړیکې ټینګوي او د چارو په ښه سمبالښت کې ورسره مرسته کوي ژبه ده.

مور په کور، لار، کوڅه، جومات، روغتون، ښوونځي، پوهنتون، موټر، دفتر، ښار او بازار او د خپل چاپیریال په هره برخه کې چې یو ژبې ته اړ یو، د ژبې پر مټ لومړۍ اړیکه ټینګه او بیا خپل هدف ته د رسېدو له پاره گټې لاري خپلوي. ښایې ځینو ته به ژبه یوازې همدومره ارزښتمنه وي، چې خبرې په کوو او اړیکه ښېسو او تر دې پورته ژبه هیڅ ارزښت نه لري، خو هغوي هیڅکله د ژبې په هکله ژور فکر نه دی کړی او د ژبې جوړښت ته نه دي ځیر سوي، دا چې یوه ژبه څنگه را منځ ته کېږي، رغېږي رغنده توکي ئې څه دي، ولي رامنځ ته کېږي، ولي ژبې سره توپیر لري، ولي مور په ټولو ژبو نه پوهیږو یا خبرې نه سو په کولای.

دا د یو عادي کس کار نه دی او نه هم یو عادي کس ددې دروند بار له عهدي وتلی سي، دا یوازې د ژبپوه کار دی، څو ژبه را وسپړي، وې شنې، په بېلا بېلو برخو او رغنده توکو ئې رڼا واچوي.

پر ژبپوهنه باندې پوهېدنه، که څه هم هرچاته ضروري ده، خو ښوونکو، څېړنکو، مېلېغینو، خطیبانو، وینوالو، خبریالانو او لیکوالانو ته خو ضروري گڼل کېږي.

هالې او ژبپوهنه

ژبپوهنه هغه علم دی، چې د هغې په وسیله د ژبې دا خلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نیول کېږي. د ژبپوهنې موضوع ژبه ده. ډاکتر هالې د پښتو ژبې، ژبپوهنې ته خورا غښت کار کړی دی. ده هغه وخت د پښتو ژبې د ژبپوهنې اړوند څېړنې پیل کړې، چې په پښتو ژبه کې د ژبپوهنې اړوند مواد خورا محدود وه. ښاغلي هالې د پښتو ژبپوهنې په مختلفو برخو کې څېړنې او پلټنې کړې دي، لکه: قاموس لیکنه، هالې نه تنها د پښتو قاموس لیکنې تر عنوان لاندې ځانگړی اثر لري، بلکې د قاموسونو او قاموس لیکنې اړوند ډېرې مقالې هم لري.

همدارنگه هالې د ژبپوهنې د فونولوژۍ په ساحه کې په زړه پورې او د ارزښت وړ کار کړی دی. د پښتو ژبې فونولوژۍ تر عنوان لاندې یو مستقل اثر لري. ددې ترڅنگ ده د ژبني مسئلې، د ژبو مافولوژیک ویش، د پښتو ژبې د کلام اجزا، د کلمو معنوي سپړنه، د فلسفي اصطلاحاتو نومینالیزم او ریالیزم، د فلسفي اصطلاحاتو قاموس، ژبني سبک، نوی پښتو

قاموس، فرازيالوژي، سبکي علايم او داسي نوري.... مقالې د ژبپوهني اړوند کښلي دي، چي «موشت نمونه د خروار ده».

هلالي د اړتيا پر بنسټ د ژبپوهني په برخه کي ځيني مقالې را ژباړلي هم دي، تر څو په پښتو ژبه کي د ژبپوهني په ساحه کي د موادو د کمبود تشه ډکه کړي او د دغو ژباړو پر بنياد د راتلونکي نسل ليکوال په پښتو ژبه کي نوي پنځوني وکړي (چي دا کار پخوانيو ملتونو هم کړی او تجربه سوی دی. د عباسي خليفه گانو خصوصاً هارون الرشيد او نورو علم دوستو پاچاهانو په وخت کي، چي کوم کتابونه او آثار د يوناني او رومي ژبي څخه د دوو پېړيو په جريان کي را ژباړل سوي وه. کله چي په سليبي جگړو کي د يونانيانو او روميانو علمي آثار او کتابونه له منځه ولاړل. بيا چي يونانيانو و غوښتل هغه آثار بيرته خپلي ژبي ته ترجمه کړي، نو دوی دا کار د څلورو پېړيو په جريان کي وکړای سو. نو ددې څخه معلومه سوه، چي اسلامي علماوو د يونانيانو د کتابونو د ژباړي څخه په الهام سره هغومره نور اثار پنځولي وو).

هلالي صاحب په روسي ژبپوهنه کي هم ژوره مطالعه درلوده او د روسي ژبي څخه ئې ځيني داسي موضوعات د ژبپوهني په برخه کي خپلي مورنۍ ژبي پښتو ته را ژباړلي، چي په هغه وخت کي په اروپايي ژبپوهنه کي لاتر اوسه نه وه خپرل سوي.

هلالي صاحب د نوي ژبپوهني له آرونو او اصولو سره پوره بلد و او څېړني ئې د نوي ژبپوهني د معيارونو پر بنياد کړي

دي.

دریمه برخه

ژباړه

ژباړه د علم د عامېدلو او د فکر د خورېدلو یوه داسې وسیله ده، چې علم او پوهه نړۍ واله کوي، فکر او فن د انسانانو تر منځ شریکوي. د علامه رشاد په وینا ژباړه د مدنیتونو تر منځ د لېږد-رالېږد یوه اغېزناکه وسیله ده، چې ملتونه او وګړي په فکري او ذهني لحاظ سره تړي، تر ډېره ئې له خپلمنځي احساساتو څخه خبروي او له همدې لارې ځانته د پرمختګ دريځې پرانیزي، چې په پایله کې خپل کلتور، ژبه او نور بډایوي؛ نو په لنډ ډول ویلای سو، چې ژباړه د هر فرهنگ او ادب یا په ټولیز ډول د هرې ژبې له پاره یوه داسې زینه ده، چې د راتلونکي له پاره د پرمخبيون او پرمختیا ضمانت کوي.

حبيب الرحمن هاله په خپل اثر (اساسات ترجمه) کې وايي: ژباړه هغه هنر یا وړتیا ده، چې مانا او منځپانګه يعني ضروري پېغامونه، معلومات او پوهه پرې له یوې ژبې نه بلې ته اوړي. له یوې ژبې نه بلې ته د لیکلو آثارو یا خبرو داسې اوړول، چې لوستونکي پرې پوه سي او ګټه ترې واخلي.

ژباړن له یوې ژبې نه بلې ته ناقل او شناند ته وايي. مرحوم دهخدا په خپله وینیزمه کې وايي: ژباړن هغه کس ته وايي، چې ژبه په بله ژبه اوړوي.

ژباړه په اصطلاح کې د لومړۍ ژبې د کلمو له پاره د نژدې او دقیقو اندول موندلو ته وايي، خو چې د لیکوال ویندود (روش) او سیاق خوندي وي. ژباړه له یوې ژبې نه بلې ته د افکارو، غوښتنو، قوانینو، کیسو، هنرونو، پوهنو او نورو د لېږد وسیله او د ناهمژبو خلګو تر منځ فرهنگي تړښت او اړیکه ده.

د ژباړې ارزښت

ژباړه د تاریخ په بهیر کې د پاملرنې وړ ګرځېدلې او د اړېکوزلو (ارتباطي وسایلو) د سرلیک په توګه د وګړو د پاملرنې وړ ګرځېدلې ده.

نن ورځ د ژباړې له ارزښت څخه سترګې نه سو پټولای، د ژباړې د اهمیت په اړه یوازې دومره وایو، که چېرې ژباړه نه وای؛ نو له نورو ملتونو څخه به مو هیڅ ډول پوهه او معلومات نه درلودل؛ ځکه چې انسانان د یو او بل علم او فن ته اړتیا لري.

د یوې پرمختللي ژبې له ډېرو غوره ټکو څخه یو هم د هغې ژبې په لمن کې د ډېرو او هر اړخیزو آثارو شته والی دی، چې له بېلابېلو ژبو او سرچینو څخه ئې په بېلابېلو برخو (سیاسي، حقوقي، علمي، ادبي، فرهنگي او نورو) کې ژباړل سوي آثار ولري. په دې ډول به هم له یوې خوا د ژوند د بېلابېلو برخو او نړۍ والو مسلو په اړه معلومات ولري او هم به د همدغې ژبې د علم او پوهې خاوندانو ته د ډېرو ماخذونو درلودونکې وي.

^۲ - ستانګزی، رفیع الله، د ژباړې فن، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل. م ۱.

^۴ - ښکلی، اجمل، د ژباړې اصول، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل. م ۱-۲.

^۵ - ستانګزی، رفیع الله، د ژباړې فن، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل. م ۱۵.

د ژباړې اړتیا

ارستو وايي چې انسان مقلد دی. ماشوم له خپل شاوخوا ژبه، ناسته پاسته او نور ژوند زده کوي. دغسي ټولني له يو بله زده کړه کوي او د دې علمي او فرهنگي زده کړې له پاره ژباړه بڼه لار ده. د علمي او ادبي پرمختگ له پاره هم ژباړه اړينه ده.

ژباړه ژبه له علمي او ادبي پلوه بډايه کوي. بډايه ژبه هغه ده، چې پر هري علمي او ادبي موضوع په کي آثار وي او دا کار له ژباړو پرته ناشونی دی. ژباړه لوستونکي د نورو ژبو له احتياجه خلاصوي.

لکه څنگه چې ژباړه يوه علمي، سياسي، ديني او کلتوري اړتيا ده؛ نو په کار ده، چې موږ هم د دې اړتيا په پام کي نيولو سره متبي رابډ وهو. نن ورځ له ژباړې نه د ديني علمونو، فنونو، روانو چارو او په بېلابېلو ډگرونو کي گټه اخيستل کېږي. له دې اسسته ويلای سو، چې ژباړه مو د ژوند، علم او پوهي په ډگر کښي ډېري اړتياوي راپوره کوي او شا ته پاته ملتونه کولای سي، د ژباړې په مټ خپله ژبه غني کړي او هم د اوسني نړۍ له ټکنالوژۍ څخه پوره پوره بلدتيا حاصله کړي.

د ژباړې اصول

۱. د گټوري موضوع غوراوی

ژباړن چې ژباړه کوي، لومړی د موضوع له انتخاب سره مخامخېږي؛ نو موضوع دي ولولي او فکر دي پرې وکړي، چې زما ټولني ته څه گټه رسوي که نه، دا دومره خواري ارزي که نه؟ هسي نه چې ژباړن داسي موضوع انتخاب کړي، چې د گټي پر ځای تاوان واړوي. ژباړن ته فکر په کار دی، چې زه خو د ليکوال يا بلي ټولني ته تبليغ نه کوم، د بلي ټولني ناسم اغېز خو نه رانباسم؟ تر دې وروسته که ورته موضوع بڼه ښکاره سوه او پوه سو، چې گټوره ده، نو بيا دي ئې ژباړي ته بډي راووهی.

۲. پر موضوع برلاسي ده

که دوه کسان په لومړۍ او دويمه ژبه کي يو شان وو، هغه کس به ژباړه کوی، چې په موضوع پوه وي. مثلاً دوه کسان دي او دواړه په دري او پښتو پوهېږي، يوه طب ويلى او بل ادبيات او ژباړه ادبي ژباړه ده؛ نو هغه سپړی به ئې ژباړي، چې ادبيات ئې ويلى، ځکه دی په ادبي مسايلو تر ډاکټر بڼه پوهېږي.

۳. پر خپله موخه ژبه برلاسي

په ژبه کي پر خپله مورنۍ ژبه برلاسي ډېر مهم دی؛ يعني له ژباړن سره بايد د خپلي ژبي د کلمو، ترکيبونو، اصطلاحاتو او متلونو ډېره زېرمه ورسره وي؛ همداسي د جملو له اجزاوو، ترتيب، ډولونو، مانيز بدلون او نورو باريکيو سره بشپړه اشنايي ولري. که دا نه وي، ژباړه به ئې گونگه، گډه وډه، بې مانا، بې اغېزې او بېخونده وي. له بلي خوا د دې موادو په نه پوهاوي سره ژباړن د بلي ژبي ناوړه اغېز خپلي ژبي ته نباسي او خپله ژبه خرابوي.

^۶ - ښکلی، اجمل، د ژباړې اصول، مومند خپرندويه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل، م ۳-۴.

^۷ - ستانکزی، رفيع الله، د ژباړې فن، مومند خپرندويه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل، م ۱۵.

۴- پر لومړۍ ژبه برلاسي

بله لومړۍ ژبه ده، چې ژباړن ته پرې ښه پوهاوی په کار دی. پر لومړۍ ژبه – چې ژباړه ترې کوي – ژباړن ته دومره برلاسي په کار دی، چې قاموس ته ډېر اړ نه سي. د کلمو زېرمه ئې ورسره وي او له ضمني ماناوو ئې خبر وي. د اصطلاحاتو او متلونو په وضعي ماناوو ئې پوه وي او د جملو له ترتيب او بدلون څخه ئې آگاهي ولري.

۵- د دواړو ژبو په توپير پوهېدل

د ښې ژباړې يوه لار دا ده، چې ژباړن دواړه ژبي سره پرتله کړي. په دې سره په ژبه کې د قومي احساساتو توپير او ورته والی هم جوتېږي.

مثلاً؛ يو قوم د بېلابېلو احساساتو د څرگندولو له پاره يو رنگه کلمې او جملې کاروي او بل قوم بل رنگه؛ نو د داسې کلمو او جملو کټ مټ ژباړه سمه نه ده. مثلاً؛ په پارسي کې وايي ”چشم بد دور” د دې کټ مټ ژباړه ”بدي سترگي دي ليري” ده؛ نو دا خو سمه نه ده. سمه ژباړه ئې ”له نظره مه سي” ده.

۶- د امانت ساتنه

په ژباړه کې بله مهمه خبره د ليکوال د خبرې سم او بشپړ را اړول دي، چې امانت ورته وايي. دا د ژباړن اخلاقي مسؤليت دی، چې له ليکوال سره خيانت و نه کړي؛ چې څه ئې ويلي وي، بشپړ ئې را وژباړي. که ژباړن د ليکوال په خبره کې گوتي ووهي؛ نو لوستونکي پرې باور نه کوي او چې لوستوال پر يوه ژباړن بې باوره سول، بيا د هغه ژباړې نه لولي.

د ژباړې ډولونه

الف. د موضوع له پلوه

۱- علمي ژباړې

علمي ليکنې زياتره په رسمي يا مستقيمې ژبه وي، په بله وينا، له سبکه خنثی وي. يعنې (مړ) ته په کې مړ وايي، (له) نړۍ ئې رحلت وکړ/ وفات سو، سترگي ئې پټې کړې/ مردار سو) نه وايي، ځکه پلوي په کې نه وي؛ بل دا چې د معلوماتو سم لېږد په کې مهم وي؛ نو ادبي سينگار يا ادبي ژبي او صنعتونو ته په کې اړتيا نه وي او چې دا اړتيا نه وي، نو ژباړن ته کار اسانېږي، د ژبي يا سبک له ژباړې خلاصېږي. يوازي او يوازي د موضوع ژباړه ئې پر غاړه وي، چې هغسي په مستقيمې ژبه به ئې راژباړي. مثلاً؛ يوه طبي يا ارواپوهيزه موضوع ده، چې د خبرې روغ رسول په کې اړين دي، نو ژباړن دي خبره ادبي کوي نه؛ ځکه چې که ادبي ژبه ډېره غالبه سي او خبره تشبیهاتو او مبالغو ته ورسې، نو لوستونکی ئې پر رشتينولۍ شکمنېږي او موضوع ورسره گونگېږي. ۶.

۲- ژورنالستي ژباړې

په ژورناليزم کې هم خبره سمه په کار ده، خو ژورناليزم نه ټول په علم کې راځي، نه ټول په ادب کې؛ د علم و هنر پر پوله پروت دی.

په خبر او رپوټ کي صراحت او لنډيز په کار دئ، نو ژباړن بايد خبره گونگه او اوږده نه کړي، ځکه که دا خبره اوږده سي، له لوستونکي نه معنا او مفهوم غلطېږي. په دې ژباړه کي په لږو ټکو کي د مفهوم بيانول او وضاحت مهم دئ.

۳- ديني ژباړي

د دين په چاره کي مسلمانان، په تېره پښتانه ډېر اساس دي او د خداي ج د کلام او د پېغمبر (ص) په احاديثو کي خطا هم - چي د انسان خاصه ده - نه سي زغملی، ځکه خو علماوو د آيتونو او احاديثو کلمه په کلمه ژباړي کړي دي، چي د خداي له قهره او د خلگو له شره بچ وي؛ خو دا ډول زياتره ژباړي بې خونده او بې مفهومه دي او د آيتونو او احاديثو خوند په دوهمه ژبه کي نه سي ساتلای. مثلاً: د لا اله الا الله ژباړه نېغ په نېغه په ((نسته لایق د عبادت، مگر صرف يو الله دئ)) کوي، چي په پښتو کي پرې سړی سم په آسانه نه پوهېږي؛ نو سمه ژباړه ئې کېدای سي (همدا يو الله د عبادت وړ دئ) او يا بنيايي تر دې هم ښه جمله ورته پيدا سي.

پر ډېرو ديني ژباړو تور دئ، چي آيتونه او احاديث ئې ناسم ژباړلي او په خداي او پېغمبر پسي ئې دروغ ويلی. د کلام کنايي، رمزي، استعاري خواوي او د کلمو ضمني ماناوي ئې نه دي څېړلي، بس کټ مټ ئې ژباړلي دي. ديني زده کړي په مذهب کي پراخه مطالعه غواړي. که ته يوه فقهي مسئله راژباړې، نو تر شا به دي ئې آيت او حديث ته پام وي او له فقهي اصطلاحاتو سره به آشنا يې، گڼې سمه ژباړه به ئې و نه سي کړای.

۴- ادبي ژباړي

په ادبي ژباړه کي موضوع يا خبره او ژبه دواړه ژباړن ته ور تر غاړه وي. ژباړن به خبره هم سمه رسا رسوي او ادبي ژبه به هم کاروي.

ځيني پوهان وايي چي ادبي ژباړه آزاده وي او ژباړن په کښي خپل تخيل کارولای سي، لکه په پښتو کي د حميد بابا د (شاه و گدا) او (نېرنگ عشق) ژباړي، چي موضوع د هلالی چغتايي او مولينا غنيمت گنجاوي ده؛ خو شاعرانه ژبه، ترکیبونه، تشبیهات او نور د حميد بابا دي. ځيني پوهان بيا د موضوع ژباړه خو پرېږده، د ليکوال يا شاعر د سبک ژباړه هم اړينه بولی. ادبي ژباړه پر منوره او منظومه وېشو:

الف. منوره ژباړه

په منوره ژباړه کي پر ليکوال باندي د وزن قيد نه وي؛ خو نورو ژبنيو نزاکتونو ته به پام کوي.

ب. منظومه ژباړه

شعري ژباړه ډېره سخته گڼل کېږي، ځکه په دې ډول ژباړو کي وزن، قيد، داخلي موسيقي، بديعي او بياني صنعتونو، شعري کلمو او نورو ټولو برخو ته به پام په کښي کېږي.

۵- گړنۍ (شفاهي) ژباړي

شفاهي ژباړه هغي ژباړي ته ويل کېږي، چي يوازي په گړنۍ توگه سر ته رسېږي، نه ليکنۍ. په ټوليز ډول گړنۍ (شفاهي) ژباړه له دوو برخو څخه جوړه سوې وي: د وينا ژباړه او د مرکې ژباړه. د وينا ژباړه

هغې ژباړې ته ويل كېږي، چې يو ويناوال خپله وينا اوږوي او يو بل كس ئې نورو اورېدونكو ته وينا د اورېدونكو په ژبه اړوي، چې دا ژباړه ډېر تکرار، تمرین او مهارت (تکره توب) ته اړتیا لري او پر دريو اصلونو سرته رسېږي.

الف. د ويناوال د ليکنو پر بنسټ ژباړه

په داسې حال کې چې د وينا بشپړ متن ليکلی وي، کولای سي آر متن له ويناوال څخه واخيستل سي او بيا تر ژباړې وروسته د وينا په وروستۍ برخه يا پای کې ولوستل سي.

۸

ب. بند پر بند ژباړه

بند پر بند (پاراگراف پر پاراگراف) ژباړه هغه ده، چې وينا کونکی د خپلې وينا يو پاراگراف ولولي او ژباړن هغه وژباړي، چې دا حالت د وينا تر پایه دوام مومي.

ج. هم مهاله ژباړه

دا ژباړه د ژباړې د ډولونو تر ټولو ستونزمن ډول دی؛ ځکه ژباړن ته سوچ او يا قاموس د اړونې له پاره هيڅ وخت نه ورکول كېږي. د ويناوال وينا د د غورۍ له لارې اوري او بې له ځنډه د هغې ژباړه کوي.

ب. د ژبې له پلوه

۱- کلمه په کلمه ژباړه

له دې ډول ژباړې څخه په ديني برخو او ښوونيزو ځايو کې ډېره گټه اخيستل کېږي. د دغه ژباړې يوازينۍ گټه دا ده، چې د بلي ژبې د لغتونو د زده کړې له پاره مؤثره تمامېږي. نيمگړتياوي ئې دا دي، چې خپله ژبه د بلي ژبې تر تاثير لاندې راځي او بل د بلي ژبې د ځينو کلمو، اصطلاحاتو، تشبیهاتو، استعارو او کنایو له کټ مټ ژباړې څخه لوستونکی سهي مفهوم نه سي اخيستلای.

۲- جمله په جمله ژباړه

جمله په جمله ژباړه کې له ليکوال سره وفاداري خوندي ساتل کېږي. مفهوم سم انتقالېږي او موخه ژبه د لومړنۍ ژبې تر تاثير لاندې نه راځي. په دې ډول ژباړه کې لومړی پر پوهېدا په کار ده، تر څو وروسته په دويمه ژبه کې ورته دقيقه، رڼه او برابره جمله وکارول سي.

۹

۳- آزاده ژباړه

په آزاده ژباړه کې ژباړن له يوه پراگرافه يا له ټولې ليکنې مفهوم اخلي او بيا ئې ژباړي، چې له دې سره موضوع يا خبره د ليکوال، ژبه او سبک د ژباړن وي.

آزاده ژباړه له ليکوال سره جفا ده. ژباړن لومړی ژبې ته نه، بلکه موخې ژبې ته ژمن وي. په دې ژباړه کې ژباړن د زياتوب او کمې آزادي لري، خو مهمه خبره دا ده، چې د موضوع اصلي مطلب به له تحریم سره نه مخ کوي.

^۸ ښکلۍ، اجمل، (۱۳۹۳) د ژباړې اصول، مومند خپرندويه ټولنه جلال آباد

^۹ ښکلۍ، اجمل، (۱۳۹۳ل)، د ژباړې اصول، مومند خپرندويه، جلال آباد

۴- د ژباړې ژباړه

د ژباړې ژباړه داسې وي، لکه له کاپي کاپي وباسې. ښه دا ده، چې ژباړن اصل متن پيدا کړي او و ئې ژباړي؛ ځکه که يو ژباړن ژباړه ژباړي، د ليکوال يا څېړونکي اصل نظر ته چندانې نه سي رسېدلای او کېدای سي، غلط ئې وړاندي کړي، چې دا بيا د ژباړن په اصولو کي له ليکوال سره خيانت دئ. دا هم شونې ده، چې لومړی ژباړن د ليکوال په فکر سم نه وي پوه سوی، غلط ئې وړاندي کړی وي يا ئې د ليکوال له فکر سره بشپړه همېږغې نه وي او بدلون ئې په کي راوستی وي؛ نو بيا به بل ژباړن ته گرانه وي، چې اصل خبرې ته ورسېږي.

د دوکتور عبدالحکيم هاللي ژباړه

ژباړه ده چې کولای سي، يوه ژبه په علمي لحاظ له هره اړخه پياوړې، غني او لوستونکي ئې د نورو له احتياجه خلاص کړي. د نړۍ ډېرې ژبې د ژباړې په مټ بډايي سوي او ملتونه ئې د همدې بډايو ژبو په برکت د پرمختگ لوړو مدارجو ته رسېدلي دي، چې ښه مثال ئې زموږ گاونډی هيواد ايران يادولای سو، چې له مختلفو نړۍ والو ژبو هر اړخيز علمي مواد خپلي ژبې ته ژباړي او خپل اولس ته ئې د نظري او عملي زده کړو له پاره په واک کي ورکوي. نتيجه ئې دا سوې، چې تر ډېره حده پوري د نورو له احتياجه خلاص سوي دي.

په افغانستان کي هم ژباړه اوږده مخينه لري او پښتو ته لومړنۍ ژباړه په دريمه هجري پېړۍ کي له عربي ژبې څخه ابو هاشم سرواني (۲۲۳-۲۹۷ ه. ق) کړې، چې د خپل استاد ابن خلد (۱۹۱-۲۸۳/۲۸۲ ه. ق) يوه بولله ئې راژباړلې ده. تر دې وروسته په نورو مختلفو وختو او دورو کي له باندنيو ژبو څخه پښتو ته ژباړې سوي، خو هومره پام او توجه نه ده ورته سوې؛ لکه څنگه چې اړتيا ئې وه؛ ځکه د نړۍ او آن د سيمي له ژبو سره ئې په دې برخه کي پرتله نه سي کېدلای. پښتو ژبې ته په ژباړو کي د نورو قدر وړ علمي څېرو په شان هاللي صاحب هم هغه څوک دئ، چې په خپلو هڅو ئې د باندنيو ژبو څخه د ژبپوهني اړوند مواد را ژباړلي دي. د خپل اولس په واک کي ئې ورکړي او د وخت په ورځپاڼو، مجلو او يا هم په کتابي شکل سره ئې په مسلسل توگه خپاره کړيدي. ژباړه ئې تر ډېره د ژباړې له اصولو سره برابره ښکاري او لوستونکي خورا ژر استفاده او فهم ځني اخيستلای سي.

د هاللي ژباړه له کومو ژبو

هاللي صاحب له روسي او انگليسي څخه پښتو ژبې ته ژباړې کړي دي، خو زياتره ژباړې ئې له روسي ژبې څخه دي.

د هاللي د ژباړې ژبه

د هاللي صاحب د ژباړې ژبه دومره ساده، روانه، عام فهمه او د اولس له عامي محاورې سره برابره ده. چې اصلاً د ژباړې گومان نه پرکېږي اصطلاحات او ترکيبونه ئې تر ډېره خپل دي. پېچلي الفاظ او گونگ ترکيبونه نه کاروي او کله چې ئې لوستونکي لولي، د موضوع په فهم کي له ستونزو سره نه مخامخېږي.

د هاللي د ژباړې کميت

د کميت په لحاظ که وگورو هاللي صاحب زياتي ژباړې نه دي کړي. تر ډېره ئې د ژبپوهني اړوندي ژباړې کړيدي. ټولي ژباړې ئې گټمنې، باهدفه او د پښتو ژبپوهني د بډاينې له پاره خورا غنيمت دي.

د هلايد ژباړي ځانگړني

ځانگړني ئې په لاندي ډول دي:

۱. ژباړي ئې دومره رواني، چي ان د ترجمي گومان نه پر کېږي.
۲. اوږدې او گونگي جملې نه استعمال وي، هره جمله ئې يوه مبدا او يو خبر لري.
۳. جملې ئې لنډې، ترکيبونه ئې خپل او ژباړه ئې خوږه ده.
۴. په لوستلو ئې څوک نه خسته کېږي.
۵. پېچلي کلمات او گونگ حالت نه لري.
۶. په ژباړه کي ئې د ليکوال خيال ساتلی او له پوره صداقت څخه ئې کار اخيستی دی.
۷. ژباړي ئې اکثره د ژبپوهني په برخه کي کړي دي.

څلورمه برخه

د پښتو ژبي د کلام اجزاء

ژبه د مفاهمي او تفکر د څرگندولو يو مغلقي او پيچلی سیستم دی. د پخوا راهيسي ژبپوهانو د څېړنو د اسانتيا په غرض ژبه پر دوو لويو گروپونو ويشلي ده.

لغوي پانگه او گرامر: هغه علم چي د لغوي پانگي د مجردو کلمو بيل بيل اړخونه څېړي لغت پوهنه ورته وايي. په گرامر کي بيا د لغتونو هغه خصوصيتونه څېړل کيږي، چي په يوې خاصي کليمې پوري اړه نه لري، بلکي د لغتونو په يوه گروپ پوري اړه لري.

گرامر پر دوو لويو څانگو ويشل کيږي مارفولوژي او سينتاکس. مارفولوژي هم د څېړني مختلف بحثونه لري، خو مور به يوازي د پښتو ژبي د کلام پر اجزاوو وږغیږو.

د پښتو ژبي مارفولوژي يو له هغه مسالو څخه چي تر اوسه پوري په کافي ډول نه دي څېړل شوي، يوه هم د کلام د اجزاوو مساله ده.

کله چي يو څېړونکی د پښتو ژبي درسي يا تحقيقي گرامري آثارو ته رجوع وکړي، او په يوه اثر کي هم داسي پرنسيپونه نه شي موندلای چي د هغوی پر اساس دي وکړای شي د پښتو ژبي د کلام اجزاء د گرامري خصوصيتونو او گرامري معناوو له پلوه پر کومو خاصو گروپونو وويشي.

ددې علت به هم دا وي چي د پښتو ژبي د کلام اجزاء تر اوسه پوري په خاص ډول نه ده څېړل شوي، بلکه يوازي په گرامرونو کي ئې د يوه بحث په حيث يادونه راغلي ده.

ددې د پاره چي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو د پيلولو په برخه کي کوم خاص پرنسيپونه ومومو او پر مشخصو گروپونو ئې وويشو، نو مجبوره يو چي له يوې خوا د پښتو ژبي گرامرونو ته رجوع وکړو او ددې مسالي تاريخي سير وڅېړو، او له بلې خوا پر داسي تيورتيکي پرنسيپونو اتکاء وکړو، د کومو په مرسته چي د کلام اجزاء پر بيلو بيلو گروپونو ويشل کېدای شي.

د پښتو ژبي په گرامري آثارو کي د کلام د اجزاء د ویش په برخه کي توافق نظر نه ليدل کيږي، د ځينو گرامر ليکونکو په عقیده د پښتو د کلام اجزاء درې او د ځينو په عقیده شپږ او ځينو بيا لس گڼلي دي.

په لنډ ډول به د هغو گرامرونو يادونه وکړو، کوم چي په پښتو ټولنه کي موجود دي:

۱- پښتو گرامر: ددې کتاب مؤلف هانري والتير بيليو دی، دا کتاب په انگليسي ژبه ليکل سوی، چي اول ځل په (۱۸۶۷)م کال په لندن کي او دوهم ځل په (۱۹۰۱)م کال کي په لاهور کي خپور سوی دی.

په دې کتاب کي مؤلف د کلام اجزا درې گڼلي دي. مؤلف ليکلي چي «د فارسي او عربي په شان د پښتو ژبي د کلام اجزاء درې دي، لکه (اسم، فعل، حرف) هانري والتير بيليو په خپل کتاب کي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو د ویش په برخه کي هيڅ ډول توضیح نه ده ورکړي، چي پرکوم اساس دی د کلام اجزاء درې گڼي.

۲- پښتو گرامر:

ددې کتاب مؤلف کوکس او په ۱۹۱۱ م کال کې په لندن کې خپور سوی دی. ددې کتاب فارسي مترجم ارجنداس کپور دی. ترجمه سوې قلمې نسخه ئې په پښتو ټولنه کې موجوده ده. د کتاب په اتم مخ کې لیکل سوي دي، چې «بقرار نظر به صرف دانان عربي و فارسي سه اجزاء گفتار موجود است که عبارت اند از اسم، فعل و حرف»، په دې کتاب کې هم دا یادونه نه ده سوي، چې د کومو خصوصیتونو او معناوو پر اساس او د کوم پرنسیپ په پیروي د پښتو د کلام اجزاء درې گڼل سوي دي.

۳- د پښتو پښویه:

دا گرامري اثر د پښتو ټولني له خوا په هغه وخت کې خپور سوی دی، چې پښتو ټولنه د (پښتو مرکه) په نامه یادیده. دا کتاب په فارسي ژبه لیکل سوی دی. په دې کتاب کې هم د پښتو د کلام اجزاء درې گڼل سوي دي، لکه: اسم، فعل او حرف (د کتاب نهم مخ).

۴- د پښتو ژبي یو بل گرامر:

چې په اردو ژبه په پېښاور کې خپور سوی دی هم د کلام اجزاء درې بولي، لکه: اسم، فعل او حرف (د کتاب پنځلسم مخ). ددې کتاب د چاپ نېټه نه ده ښوول سوي، خو مولفین ئې پروفیسر حافظ محمد ادریس ایم - ای او قاضي عبدالحلیم دي.

۵- د پښتو ژبي ليار

(بلخ، ۱۳۱۷) ددې کتاب مؤلف محمدگل مومند دی. دا کتاب په لاهور کې چاپ سوی او په بلخ کې خپور سوی دی. په دې کتاب کې د پښتو ژبي د کلام اجزاء درې گڼل سوي، لکه اسم، فعل او حرف. په دې پورتنیو درو کتابونو کې هم د هغو اصولو یادونه نه ده سوي د کومو پر اساس چې د پښتو ژبي د کلام اجزاء درې گڼل سوي دي.

۶- د ډارمستیر پښتو څېړنه (کابل، ۱۳۲۶):

که څه هم دا کتاب د پښتو ژبي د گرامر په برخه کې نه دی لیکل سوی، خو کله چې د مارفولوژي تر عنوان لاندې د کلام اجزاء مقایسه کوي، نو ددغو اجزاوو نومونه اخلي، لکه: اسم، صفت، د عدد اسم، ضمیر، فعل، تغیر نه منونکي کلمې یا ادات. چې په دې حساب د کلام اجزاء شپږ گڼل سوي دي.

۷- پښتو گرامر: دا کتاب په فارسي ژبه لیکل سوی او مؤلف ئې صدیق الله «رشتین» دی. دا کتاب په ۱۳۲۷ کې د

پښتو ټولني له خوا خپور سوی دی. په دې کتاب کې هم د ډار مستتر د پښتو څېړنو په شان د کلام اجزاء شپږ گڼل سوي دي، لکه: اسم، ضمیر، صفت، فعل، قیود، ادات. خو دلته دا فرق موجود دی، چې د کلام د اجزاوو په بیلولو او ټاکلو کې (قیود) وړ زیات سوي او (د عدد اسم) ورڅخه ایستل سوی دی.

۸- د پښتو مفصل گرامر: ددې کتاب مؤلف محمد شیرگل دی. دا کتاب تر اوسه نه دی چاپ سوی، خو قلمي نسخه

یې، چې په ۱۳۳۸ کي لیکل سوي ده په پښتو ټولنه کي موجوده ده. د محمد شیرگل پښتو گرامر د موادو له حیثه ډېر غني

او گټور اثر دی. مؤلف په دې اثر کي د پښتو ژبي د گرامر په څېړنه کي ډېر زیارگاللی دی.

خصوصاً دا اثر د هغو کسانو د پاره ډېر ارزښت لري، چې غواړي د پښتو گرامر په برخه کي مفصله څېړنه وکړي. د همدې کتاب په ۲۶ مخ کي د کلیمې تر تعریف وروسته د پښتو ژبي د کلام اجزاء په دې ډول ښوول سوي دي: اسم، ضمیر، فعل، صفت، قیود، ادات.

۹- ژب ښودنه(۱۳۴۷): ددې کتاب مؤلف صدیق الله رشتین دی. په دې کتاب کي هم د کلام اجزاء شپږ گڼل سوي

دي، لکه: اسم، ضمیر، صفت، فعل، قید، ادات یا توري.

په دغو گرامرونو کي، چې د کلام اجزاء شپږ گڼل سوي دي، هم کومه یادونه نسته چې ولي ئې شپږ بللي دي.

۱۰- د پښتو ژبي لنډه گرامري څېړنه: ددې رسالې مؤلف دښفېف دی. دا رساله د پ. ب. زودین د روسي - پښتو

ډکشنري (۱۹۶۳) په پای کي خپره سوي ده.

په دې رساله کي د پښتو ژبي د کلام اجزاء لس ښوول سوي دي، لکه: اسم، صفت، د عدد اسم، ضمیر، فعل، قید، د ندا توري، مخنی او وروستنۍ (پرید لوگ او پوسلي لوگ)، ادات، د ربط توري.

گرامري کتگوری:

دمخه تر دې، چې د کلام د اجزاوو پر بیلو بیلو اړخونو و رغیږو لازمه گڼل کیږي، چې ځیني هغه گرامري مفاهیم تشریح کړو، کوم چې د کلام د اجزاوو د کتگوریو په توضیح کي زموږ مرسته کوي، لکه گرامري کتگوری کلمه او د کلام اجزاء... هر علم په خپل تکاملي جریان کي د یوې پېښې (پدیدی) د اصلي خصوصیتونو د ژوري څېړني او د هغې د سم تشخیص په غرض یو لړ اساسي مفاهیم او پرنسیپونه وضعه کوي. هغه اساسي علمي مفاهیم، چې د یوې پېښې (پدیدی) یا کوم شي اصلي اړخونه څېړي او د تکامل قوانین ئې منعکس کوي د کتگوریو په نامه یادېږي. ځیني پوهان کتگوري د جهان او طبیعي پېښو د سمی پېژندنې اصلي زینې گڼي. گرامر پوهني هغه وخت علمي بڼه غوره کړه، چې د ژبي سترکچر د تکامل قوانین او د گرامر اصلي مفاهیم او کتگوری ئې و سپړلي. اوس به د گرامري کتگوریو د پېژندنې د پاره یو مثال راوړو: کورونه، اوږی، وروڼه، ملگری، سړی، ولاړل، څو، ښځي...

که چیري دغه پورتنۍ کلیمې د لغت پوهنې له نظره و گورو نو هره یوه بیله بیله لغوي معنا لري، چې د لغوي معنا وو ترمنځ ئې کوم گډ ټکی نه سته. خو د گرامر پوهنې له نظره دغه مختلفي کلیمي یوه مشترکه خوا لري

۱- دا ټولي پورتنۍ کلیمې د جمعي معنا افاده کوي.

۲- دا ټولي پورتنۍ کلیمې د جمعي د معنا د افادې د پاره ځیني علامي لري (لکه، ونه، -ې، -ل، -و).

هغه معنا چې د پورتنیو کلیمو ترمنځ مشترکه ده او جمعه افاده کوي د گرامري معنا او کومي علامي، چې دغه معناوي څرگندوي د گرامري علایمو په نامه یادېږي. په همدې اساس ویلای سوچي: د گرامري معناوو او گرامري علایمو دغه ډول

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل ۱ گڼه

مجرد ارتباط ته په گرامر پوهنه کې گرامري کتگوري ويل کېږي. گرامري کتگوري بيا پر دوو برخو ويشل کېږي - عمومي گرامري کتگوري او ځانگړي گرامري کتگوري. ځانگړي گرامري کتگوري هغه دي، چې دځانگړو گرامري معناو په اساس ټاکل کېږي، لکه: د جمعي گرامري کتگوري (چې په پورتنې مثال کې توضيح سوه) د جنس کتگوري، د حالت کتگوري... عمومي گرامري کتگوري د عمومي گرامري معناو په اساس ټاکل کېږي، لکه: د کلام د اجزاو کتگوري، د جملې د اجزاو کتگوري... د عمومي گرامري کتگوري د توضيح له پاره به يو مثال راوړو.

لرگی، آس، کورونه، ميزونه، ښځه، غواوې...

دغه پورتنۍ کليمې سره له دې، چې د لغوي معناو له پلوه کوم مشترک ټکی نه سره لري، د ځانگړي گرامري معناو له پلوه هم ټولې په يوه گروپ کې نه شي راتلای. ځکه چې ځينې نې د مفرد او ځينې نې د جمعي معنا افاده کوي او ځينې نې بيا د مونث او ځينې نې د مذکر په معنا استعمالېږي. سربيره پردې ټولو اختلافونو، چې د پورتنيو کليمو په ځانگړو گرامري معناو کې ليدل کېږي، بيا هم د عمومي گرامري معناو له پلوه ددې ټولو کليمو ترمنځ يو مشترک معنوي ټکی ليدل کېږي او دا مشترک ټکی (اسمیت) دی. د همدې (اسمیت) په اساس دغه ټولې پورتنۍ کليمې په يوه گروپ کې را وړل کېدای سي. دغه گروپ ته په گرامر پوهنه کې د اسم کتگوري وايي. څرنگه چې دغه گرامري کتگوري د کليمو د عمومي گرامري معناو په اساس ټاکل کېږي نه د ځانگړو گرامري معناو، نو ځکه نې عمومي گرامري کتگوري بللای سو.

په همدې اساس د کلام د اجزاو کتگوري عمومي گرامري کتگوري دي.

کليمه او د کلام اجزاء:

کليمه او د کلام اجزاء د عبارت او مفاهيمو له نظره ډېر سره نږدې دي، نو اکثراً دغه دوه بېل مفهومونه سره گډېږي. کليمې څو اړخيزه څېرل کېدای سي، چې د بېلو بېلو معنوي اړخونو د څېړنې له پلوه پر خاصو گروپونو ويشل کېږي. که چيرې کليمې د معناو د نږدې والي او لېرې والي پر اساس و څېړل سي، نو د دغسې څېړنې په نتيجه کې کليمې د مترادفو او متضادو گروپونو پر دوو ډلو ويشل کېږي.

که چيرې د استعمال له پلوه و څېړل سي، نو بيا لغوي پانگه د فعالې او غير فعالې پانگې يا نوو او زړو کليمو پر ډلو او گروپونو ويشل کېږي. په همدې اساس کليمې د بېلو بېلو معنوي اړخونو له پلوه پرمختللو گروپونو ويشل کېږي. څوکه چې د کلام د اجزاو يادونه کېږي دلته زموږ مقصد په عمومي ډول د کليمو بېل ډولونه نه دي، بلکې د کلام د اجزاو په بېلولو کې يوازې د کليمو يو معنوي اړخ په نظر کې نيول کېږي، چې هغه د دغو کليمو گرامري معناوي دي. يوازې د همدغو گرامري معناو پر اساس د يوې ژبې کليمې پرمختللو گروپونو، لکه: اسم، فعل، صفت او داسې نورو ويشل کېږي. که څه هم کليمه او د کلام اجزاء په ژبه کې يو له بل سره نږدې ارتباط لري، خو د ژبنيو څېړنو په لړ کې د پرنسيپ له پلوه کليمه او د کلام اجزاء دوه بېل مفهومونه دي. د کليمې او د کلام د اجزاو د توضيح له پاره به يو مثال راوړو: کور، کارونه، مځکه، ونې...

دغه پورتنې شکلونه د لغوي معناو له پلوه هره يوه مستقلة کليمه ده، چې د دوی ترمنځ کوم مشترک لغوي اړخ نه ليدل کېږي او د کلام په هر جز کې چې راشي بيا هم کليمه ده او د کليمې له مفهوم څخه وتلای نه سي. دغه پورتنۍ کليمې د ځانگړو گرامري معناو له پلوه هم توپير سره لري: کور - مذکر، مفرد، کارونه - مذکر، جمعه، مځکه - مفرد يا ونې - مونث، جمعه.

^۱ زيری جريده ۱۳۵۲ل کال ۲ گڼه

که چیري و غواړو چي پورتنی کلیمې د کلام د اجزاوو د گرامري کتگوريو له نظره وڅېړو او یوې گرامري کتگوري ته ئې منسوبې کړو، نو په دې ډول څېړنه کي د پورتنیو کلیمو لغوي معناوي، مفرد والی او یا مونث توب زموږ سره مرسته نه سي کولای. د دغو خصوصیتونو پر اساس دغه پورتنی کلیمې کومي گرامري کتگوري ته نه سو وړ داخلولای، ځکه چي هره یوه مستقلة کلیمه ده او د دوی ترمنځ کوم گډ اړخ نه لیدل کېږي. دلته یوازي د دغو کلیمو عمومي گرامري معنوي اړخ دی، چي دغه کلیمې د کلام و یوه جز ته منسوبوي.

دغه عمومي گرامري معنا ته (شی والی) ویلای سو. د پورتنی بحث څخه داسي لنډه نتیجه اخیستلای سو.

۱- کلیمه او د کلام جز د ژبنيو څېړنو د اصولو له مخه دوه بیل مفهومونه دي.

۲- کلیمه د کلام د جز په تناسب یو کلي مفهوم دی.

۳- کلیمه هم د یوې ژبي د لغوي پانگي اساسي واحد دی، او هم د گرامري سترکچر، مگر د کلام جز یوازي د گرامري سترکچر واحد گڼل کېږي.

۴- د کلیمې په ټاکلو کي هم لغوي معنا برخه لري او هم گرامري معنا، مگر د کلام جز یوازي د گرامري معنا پر اساس ټاکل کېږي.

۵- د کلام جز نسبت کلیمې ته مجرد مفهوم دی.

هغه کلیمې چي یو کیفیت څرگندوي په یوه گروپ کي داخلېږي، چي موږ ورته د صفت گروپ وایو.

کومه عمومي گرامري معنا چي مختلف افعال په یوه گروپ کي راولي او موږ ئې د فعل د گرامري گروپ په نامه پېژنو هغې معنا ته (عمل) ویلای سو. د دغو درو پورتنیو گروپونو په بېلولو کي موږ یوازي درې عمومي خصوصیتونه (شی توب، کیفیت، عمل) ذکر کړل، چي د اسم، صفت او فعل د بېلولو په برخه کي اساسي رول لري. خو د کلام د اجزاوو د بېلولو په برخه کي یوازي پر دغو درو خصوصیتونو اتکاء کول څه مشکلات پیدا کوي، چي ښه مثال ئې په پښتو ژبه کي د قید گروپ دی. قید هم په پښتو ژبه کي یو کیفیت څرگندوي. په دې اساس مجبوره کېږو، چي د کلام د اجزاوو په بېلولو کي سربیره پر عمومي خصوصیتونو د کلیمو ځانگړو گرامري خصوصیتونو ته هم مراجعه وکړو. د کلام اجزاوو په گروپونو کي د ننه وړې گرامري کتگوري سته، چي هغه د گرامري گروپونو او د کلام د اجزاوو په بېلولو کي مرسته کوي، مثلاً د اسم د عمومي کتگوري د سم تشخیص د پاره ځیني وړې گرامري کتگوري شته، چي د اسم د گروپ په ټاکلو کي پوره مرسته کوي، لکه: د جنس کتگوري، د عدد کتگوري او د حالت کتگوري.

د اسم (نوم) کتگوري

د اکاډیمیکولو بهیر به د تیوریتیکي لارښونو په پیروي او د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو د عمومي گرامري معناوو، مارفولوژیکي خصوصیتونو او نحوي مشخصاتو پر اساس ویلای سو، چي د پښتو ژبي د کلام اجزاء پردوو لویو ډلو ویشل کېدای سي:

۱- د اصلي کلیمو گروپ (کتگوري).

۲- د کومکي تورو یا کومکي کلیمو گروپ (کتگوري).

^۱ زیږی جریده ۱۳۵۳ ل کال ۱۱ گڼه

د کلام اجزاء وي په عمومي ډول څکه پر دوو لویو کتگوریو ویشل کېږي، چې ۱- لومړۍ کتگوري مستقلې معناوي لري او دوهمه کتگوري یوازي د لومړۍ کتگوري د غړو ترمنځ روابط څرگندوي. ۲- د لومړۍ کتگوري اجزاء په خپله کليمو او د کليمو ترکیبونو ته وسعت ورکولای سي (زه کتاب لوم، مور کورته څو) مگر د دوهمې کتگوري اجزاء (د، له، څخه...) په خپله په ځانگړي توگه کليمې او ترکیبونه نه سي خپرولای (اکاډمیک شېره).

د پښتو ژبې دکلام د اجزاوو دغه دوه لوی گروپونه هر یو په خپل منځ کي پر نورو کتگوریو ویشل کېږي.

د خپلو څېړنو په لړ کي به اول د اصلي کليمو د گروپ پر کتگوریو وږغېږو او وروسته به پر کومکي تورو یا کومکي کليمو باندي بحث وکړو. د اصلي کليمو د گروپ له ډلي څخه به اوس د اسم پر کتگوري وږغېږو او توپيرونه به ئې د کلام د اجزاوو د نورو کتگوریو څخه وښیو.

هغه کليمه، چې د یوه شي یا کوم کیفیت او حالت او یا کوم عمل د نوموني وظیفه اجرا کوي او په دغو ټولو حالتونو کي د (شي والي) یا (شي توب) معنا خوندي ساتي د اسم په کتگوري کي داخلېږي. اسم په پښتو کي مختلف ډولونه لري:

خاص اسم (کندهار، میرویس نیکه، زابل...)

عام اسم (سړی، لرگی، ونه، غوښه...)

د ډلي اسم (لښکر، رمه، ټولی اولس...)

مجرد اسم (پوهه، بیره، ژړا...)

غیرمجرد (مشخص) اسم (کور، مېز، چوکۍ...)

بسیط اسم (کور، اور، لار...)

مرکب اسم (تربور، ترله، ترورزی...)

د جنس اسم (اوبه، غوړي، غنم...)

د اسم دغه مختلف ډولونه ټول د اسم په کتگوري کي راځي او ټول ډولونه د (شي توب) عمومي گرامري معنا خوندي ساتي او د نوموني وظیفه اجرا کوي. سربیره پر دې هغه مشخصات، چې د اسم کتگوري د کلام د یوه جز په حیث د پښتو ژبې د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي په دې ډول دي:

۱- د جنس کتگوري: د جنس کتگوري د اسم په مارفولوژیکي سترکچر او پېژندنه کي ستر رول لري.

اسم په پښتو ژبه کي د جنس له پلوه پردوو ډلو ویشل کېږي مذکر او مونث.

دغه دوې ډلې سربیره پر گرامري معناوو په پای کي خاصي گرامري علامي هم لري:

د مذکر اسم علامي:

۱. (ay) - لرگی، نمسی، خټکی...

۲. (u) - تارو، چاکو، بانو...

۳. زورکی (a) - زړه، نیکه، وراه، لېوه...

۴. (aw) - کنډو، پلو، لو...

۵. هغه نومونه، چې په آخرکي ئې اصلي توري راغلي وي (کور، مېز، چرگ..)

۶. هغه کلمې، چې په پای کي ئې ساکنه (ی) اوله (ی) نه د مخه ئې معروف واو (u) او یا (الف) وي (لکه: سوی، لوی،

ځای، پای...).

سربېره پر دغه علامو ځيني نوري گرامري علامي هم سته، چي د مذکرو نومونو په پای کي راځي او د استثنایي حالاتو په نامه یادېږي، لکه: ماما، کاکا، بودا، موچي، دوبي...

د مونث اسم علامي:

۱- (a) ه - کنبته، بنځه، کوټه...

۲. ی (dy) - خپلی، ډوډی، هگی، لمسی...

۳. الف (ā) - خندا، ژړا، بنوروا...

۴. و (o) - بیزو، زانگو، پیشو...

۵. ی (i) - دوستي، خپلوي، بیاتي...

۶- ی (e) - ناوې، ملگرې، خوانبې...

په دې ډله کي هم ځيني داسي مونث نومونه سته، چي د گرامري علایمو له پلوه د پورتنیو قاعدو سره اړخ نه لگوي، لکه ۱- ځيني ساکن نومونه، چي د تانیث گرامري علامه نه لري خو د جنس په لحاظ مونث نومونه دي، مور، خور، نږور، ترور... ۲- لمن، ستن، میچن، رمنځ، ورځ، میاشت، لار، غبر... دغه نومونه په ځينو لهجو کي داسي ویل کېږي، چي د تانیث څرگنده گرامري علامه لري، لکه لمنه، په ځينو ژبو (لکه روسي) کي د کلام اجزاء سربېره پردې، چي د گرامري معناوو له پلوه توپیر سره لري، د کلام هر جز خاصي گرامري علامې هم لري، چي د کلام د نورو اجزاوو څخه فرق لري.

مگر په پښتو ژبه کي دغسي عمومي گرامري علامي هم لري، چي هغه دي د کلام د اجزاوو په بېلولو کي زموږ سره مرسته وکړي نسته. همدغه علت دی، چي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو مسئله پیچلې غوندي ده. په پښتو ژبه کي چرگ، مېز (اسم)، خور، تریخ (صفت)، پروڼ، نن، اوس (قید)، ځم، کتل، گورم (فعل) د گرامري معناوو له پلوه د کلام د اجزاوو په بېلو بېلو کتگوریو پوري اړه لري. د پای د گرامري علامو په لحاظ هیڅ فرق نه سره لري؛ ځکه ټولي کلیمې په اصلي تورو ختمیږي. دغه کلیمې یوه هم داسي گرامري علامه نه لري، چي هغه دي د کلام د کوم جز یا کتگوری نمایندگي وکړای سي.

د اسم د عدد کتگوري:

بل خصوصیت، چي اسم د کلام د یوه جز په حیث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي د اسم د عدد کتگوري ده. د عدد کتگوري د اسم د کمیت او شمېر له پلوه په پښتو ژبه کي دوه عدده لري مفرد او جمعه. د اسم د عدد (مفرد او جمعه) کتگوري سربېره پر گرامري معناوو په پای کي گرامري علامي هم لري، چي دغه گرامري معناوي څرگندوي لکه:

د مفرد اسم علامي:

۱- ی (ay) - ستوری، لرگی، لوبنی...

۲- و (u) - تارو، تالو، بانو...

۳- ه (ə) - زړه، نیکه، وراره...

۴- و (aw) - لو، پلو، کنډو...

۵- وی (uy) - سوی، زوی، خوی...

۶- اصلي توري - کور، مېز، ورور، خور، مور...

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ل کال ۲۲ گڼه

۷- آی (ay) ځای، پای ...

۸- آ (a) - ماما، کاکا، بوډا، ښوروا، خندا، ژړا ...

۹- ه (a) لښتنه، ښځه، کوټه ...

۱۰- ې (e) هوسې، چوکې، ناوې، خوابنې، لمسې...

۱۱- و (o) - بیزو، پیشو، زانگو...

۱۲- ي (i) دوستي، خپلوي، بیاتي، موچي، دوبي...

د اسم د جمعي علامي:

۱- ي (i) - ستوري، لرگي، لوبني...

۲- گان - تاروگان، تالوگان، بوډاگان، نیکه گان...

۳- آن - سویان، مېړیان، اوښان، چرگان...

۴- ونه - کورونه، زړونه، ځایونه، لوونه...

۵- یان - ملایان، میرزایان، قلان، معلمان...

۶- ه (o) غله، خره ...

۷- وي - غواوي، ښورواوي، ژړاوي...

۸- آني - لمسياني، خوابنياني، ناوياني...

۹- ي - لښتي، ښځي، ورځي، لمني...

۱۰- ی (oy) هوسی، هگی، چوکی، خولی...

۱۱- ې (e) شپې، تانې، کوټې (هغه مونثي کلیمې، چي په (a) ختمیږي او خج ئې هم په پای کي وي جمعه ئې په ې (e) سره راځي).

سره راځي).

۱۲- گاني - بیزوگاني، پیشوگاني...

۱۳- ي (i,e) خوندي، نړندي، ترندي، مندي...

۱۴- زوی - زامن ...

۱۵- د (a) بدلون په (o) سره ختگر، بزرگر...

۱۶- په پښتو ژبه کي ځيني داسي نومونه سته، چي يوازي د جمعي په شکل استعمالیږي او د اسم د عدد په کتگوري کي

نه راځي، لکه: اوبه، غنم، غوړي...

د پورتنیو څېړنو څخه دې نتیجې ته رسیږو، چي اسم د کلام د نورو اجزاوو سره دا توپیر لري، چي اسم د عدد کتگوري

لري. د کلام نور اجزا شمېر او عدد نه څرگندوي.

د حالت کتگوري:

یو بل خصوصیت، چي اسم د کلام د یوه جز په حیث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي، هغه د اسم د حالت کتگوري ده.

د حالتونو شمېر د نومونو د هغو گرامري اوښتنو پر اساس ټاکل کېږي، چي نومونه ئې په ترکیبونو کي غوره کوي. څرنگه، چي

ژبي د گرامري جوړښت او نحوي ترکیب له پلوه توپیر سره لري، نو د نومونو د حالتونو شمېر ئې هم متفاوت وي. په ترکیب

کي د نومونو دغه گرامري تغیرات د ځینو عواملو (لکه، زمان، مکان، بلنه، علت، غایه او هدف...) پر اساس منع ته راځي.

حالت سربېره پردې، چې اسم د نورو کلمو سره تړي، هغه روابط هم څرگندوي، چې په واقعي ډول د اسم او ترکیب د نورو اجزاوو ترمنځ سته. کله چې اسم خپلواکه بڼه ولري او په ترکیب کې داسې عامل نه وي، چې هغه دې د اسم د بدلون سبب سي، نو د اسم دغسې حالت ته اصلي حالت وایي. او که چیرې په کوم ژبني ترکیب کې اسم د کوم عامل پر اساس بدلون موندلي وي، نو دغه اوبنتي شکل ته ئې غیر اصلي (اوبنتی) حالت وایي. په عمومي ډول اسم په پښتو کې هم اصلي حالت لري او هم اوبنتی:

اصلي حالت	اوبنتی حالت
ځلمی خط لیکي	ځلمی خط ولیکه
ځلمی له کوره راغی	دځلمی پلار له کوره راغی
ځلمی ولاړ	ځلمی ته مې وویل
ځلمی ځي	ځلمیه! چیرې ځي؟
هلکان راغلل	هلکانو ته مې وویل.
بنځه کورته ولاړه	بنځې خط ولیکه.
بنځې	بنځو
منځې	منډو...

په پښتو ژبه کې تر اوسه پورې د اسم د حالتونو په برخه کې کومه داسې څېړنه نه ده سوې، چې د هغې په استناد دې په پښتو ژبه کې د اسم د حالتونو شمېر وټاکل سي.

کومې څېړنې، چې په دې برخه کې سوي دي پوره نیمگړتیاوي لري.

د ښغېف په عقیده اسم په پښتو کې دوه حالت لري، چې یو ئې اصلي حالت او بل ئې اوبنتی حالت دی، لکه:

اصلي حالت	اوبنتی حالت
هلک	هلک
شپون	شپانه
سړی	سړي

مگر وینو، چې د پښتو ژبې نومونه یوازي دوه حالت نه لري، بلکې کېدای سي، چې تر دوو زیات وي.

په پورتنی مثال کې د (هلک) اصلي او غیر اصلي حالت په یوه بڼه راغلي دي. مگر په پښتو ژبه کې (هلک) هم یوه

اصلي حالت لري (لکه هلک) او هم اوبنتی حالت لري. کله، چې (هلک) په ندایې کې وي.

کله چې موږ د اسم حالتونه پر اصلي او اوبنتي حالتونو ویشو ددې معنا داده، چې دغه دوه گروپونه هر یو ئې خاصي

گرامري علامي او خاصي معناوي لري، چې دغه خاصي معنا وي په ترکیبونو کې د کلام د اجزاوو د یوځای کیدو په ترڅ کې لاس ته راځي.

د اسم اصلي او اوبنتي شکلو ته ځکه د اسم د حالت کتگوري وایو، چې هرگروپ ئې ځان ته خاصي گرامري علامي او

خاص معنوي اړخونه لري مثلاً:

ځلمی خط لیکي - ځلمی خط ولیکه.

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل کال ۲۴ گڼه

په دغو دواړو جملو کې (ځلمی) په فاعلي حالت کېښې راغلی دی، خو په لومړۍ جمله کې اصلي حالت او په دوهمه جمله کې اوبنتی حالت لري. سره له دې، چې (ځلمی) په دواړو جملو کې د فاعل په حیث راغلی نو بیا ولې په لومړۍ جمله کې په اصلي بڼه او په دوهمه جمله کې په اوبنتي بڼه لیدل کېږي؟

یوازنی عامل، چې دغه دوی جملې د معناوو له پلوه سره بېلوي او اسم (ځلمی) ته دوی لفظي (ځلمی - ځلمی) بڼې ورکوي زمانه ده.

په لومړۍ جمله کې حال زمانه ده او په دوهمه جمله کې تېره زمانه ده. له دې ټولو خبرو څخه داسې نتیجه لاس ته راځي، چې د اسم د حالت کتگوري یوه کتگوري ده، چې ددوو خصوصیتونو (لفظي او معنوي) له مخه ټاکل کېږي، خو څرنگه چې په (ژب ښودنه) کې د اسم د حالت کتگوري کې خصوصیتونه په نظر کې نه دي نیول سوي، نو ځکه دغسې یوه اشتباه پېښه سوي ده، چې د یوې کتگورۍ دوه خصوصیتونه، چې اصلاً جلا جلا نه سي مطالعه کېدای د دوو مستقلو ډولونو (لفظي او معنوي حالتونو) تر عنوان لاندې راوړل سوي دي. د نوموړي کتاب په (۱۷) مخ کې د اسم د حالتونو تر عنوان لاندې د نوم معنوي حالتونه - فاعلي حالت، مفعولي حالت، ندایي حالت او ارتباطي حالت ښوول سوي دي. مگر په (۱۸) مخ کې د نوم د لفظي حالتونو تر عنوان لاندې بیا هم د مثالونو د راوړلو له پاره فاعلي حالت، مفعولي حالت، ندایي حالت او اصلي حالت ته رجوع کېږي. ددې اصلي علت دادی، چې د اسم د حالت دغه دوه اړخه د حالت د کتگورۍ د تشخیص په غرض په جلا ډول کوم مفهوم نه سي افاده کولای.

په دې برخه کې زموږ اصلي هدف داو چې هغه خصوصیتونه وښیو، چې اسم د کلام د یوه خبر په حیث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي او یو له دغو خصوصیتونو څخه د اسم د حالت کتگوري ده. داچې اسم په پښتو ژبه کې څو حالتونه لري مفصله څېړنه او مستقلة رساله غواړي، چې د پښتو ژبې پر کافي موادو بنا وي. د حالتونو د شمېر د ټاکلو په برخه کې باید ټول هغه عوامل وڅېړل سي، چې د اسم د حالت په بدلون کې رول لري.

وروسته له یوې دغسې څېړنې څخه د اسم د حالت شمېر په واقعي ډول ټاکل کېدای سي، چې اوس د اسم د حالت دغسې مفصله څېړنه زموږ له موضوع څخه وتلې ده.

صفت

تر اوسه پورې، چې کوم گرامري آثار لیکل سوي او زموږ لاس ته راغلي دي داسې گرامري اثر نسته، چې په هغه کې دې د صفت هغه اساسي خصوصیتونه ښوول سوي وي، چې صفت د کلام د یوه جز په حیث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي.

او که چیرې په کوم گرامري اثر کې د صفت د ځینو خصوصیتونو یادونه سوي هم وي. هغه هم ډېرې نیمگړتیا وي لري. هر گرامري اثر، چې را واخلو او د کلام د اجزاوو بحثونه وگورو وینو، چې اول د کلام د یوه جز تعریف او بیا ئې ډولونه د ځینو مثالونو سره راوړل سوي دي، بې له دې، چې عمومي گرامري مشخصات ئې و څېړل سي. او دغه سبب دی، چې د پښتو ژبې په عنعنوي گرامرونو کې اکثراً د کلام د یوه جز تر عنوان لاندې د مثالونو په برخه کې د کلام مختلف اجزاء راغلي دي د مثال په ډول په همدې گرامرونو کې ترکانی، انډیوالي، روغتیا، پښتونواله، مینتوب ...

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل کال ۲۵ گڼه

د مجرد وصف تر عنوان لاندې راغلي وي، بنايې، چي ليكونكي به ئې كوم دلايل درلودل، چي دغو نومونو ته ئې مجرد وصف ويلې دي. خو ليكونكي د خپل نظر د اثبات له پاره كوم دلايل نه دي وړاندي كړي، چي لوستونكي پرې قانع سوي واى.

ددې دپاره، چي صفت د كلام د نورو اجزاوو څخه بيل كړو او د صفت بېل بېل ډولونه په يوه عمومي گروپ كې راوړو، د څېړني اصول دا ايجاب وي، چي هغه عمومي كنگوريكي خصوصيتونه وڅېړو، چي د صفت د كلام د نورو ټولو اجزاوو څخه بېلوي. كه څه هم د پښتو ژبې د كلام د اجزاوو سرحدونه متحرك دي او كله كله يوه كلمه هم د صفت او هم د اسم او يا قيد په شكل استعمالېږي، خو بيا هم ځيني عمومي كنگوريكي مشخصات سته، چي صفت د كلام د يوه جز په حيث د نورو اجزاوو په څخه بېلوي او هغه مشخصات په دې ډول دي:

د جنس كنگوري:

څرنگه چي په پښتو ژبه صفت د اسم تابع او د اسم سره راځي، نو كه اسم مذكر وي صفت ئې هم مذكر او كه اسم مونث وي صفت ئې هم د مونث بڼه غوره كوي، چي په دې اساس صفت د جنس له پلوه پردوو گروپونو ويشل كېږي مذكر او مونث، لكه:

خوږختكي	خوږه هندوانه
وچ لرگي	وچه ونه
سپين كميس	سپينه لمن
توركوت	توره كورتي
وږي سړي	وږي بنځه

د عدد كنگوري:

په پښتو ژبه كې صفت د عدد تابع دى. كه اسم مفرد وي صفت به ئې د مفرد په بڼه او كه اسم جمعه وي نو صفت به ئې هم د جمعې بڼه غوره كوي، لكه:

خوږختكي	خوږه ختكي
وږي سړي	وږي خلك
زور كميس	زازه كميسان
وچه ونه	وچه ونې
اومه منه	اومې منې
سپينه كوتره	سپينې كوترې

د حالت كنگوري:

يو بل خصوصيت، چي صفت د كلام د يوه جز په حيث د كلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي د حالت كنگوري ده. د صفت د حالتونو شمېر د نومونو د هغو گرامري اوښتنو پر اساس ټاكل كېږي، چي نومونه ئې په تركيبونو كې غوره كوي. څرنگه، چي اسم په پښتو ژبه كې هم اصلي حالت لري او هم غير اصلي حالت نو صفتونه هم دغه حالتونه غوره كوي، لكه:

د پوهولیکوالو...	پوه لیکوال
د خواږه خټکي...	خوږختکی
د اومو منډو...	اومې منډې
د زړو کورتیو...	زړې کورتې

تر دې ځایه پوري د صفت عمومي کتگوريکي خصوصیتونه وښوول سول. مگر صفت د جنس او عدد د کتگوريکي خصوصیتونو له پلوه ډېر استثنايي حالتونه لري، چي یادونه ئې ضروري ښکاري:

۱- مخکي مو وویل، چي صفت د عدد تابع دئ. خو ډېر داسي صفتونه سته، چي دغه کتگوريکي خاصیت ترپايه پوري نه سي ساتلای. په پښتو ژبه کي سپين، تور، بد، تېره، بیده، ښه، لوړ، جگ، تپت، ارت، تنگ، ژوبل، پوه، سپک، وچ د مونث اسم سره راسي د عدد تابع دی، يعني که مونث اسم مفرد وي دغه صفتونه د مفرد او که مونث اسم جمع وي دغه صفتونه د جمعې بڼه غوره کوي؛ مگر که اسم مذکر وي نو دغه صفتونه د مفرد او جمعې د پاره ئې په يوه بڼه راځي او د عدد بدلون په نتیجه کي بدلون نه مومي (کله ژوبل زړه - ژوبل زړونه، لوړ غر - لوړ غر، تنگ لښتی - تنگ لښتی...)

۲- په پښتو ژبه کي ځيني صفتونه سته، چي د جنس تابع نه دي، لکه: تپي، ښايسته، آبي... (خو دغه ډول صفتونه لږ دي) چي د مونث او مذکر له پاره په دغه يوه بڼه استعمالیږي. همدارنگه ځيني عربي کلمې لکه اقتصادي، اجتماعي، فلسفي، سياسي... چي پښتو ژبي ته راغلي او په پښتو ژبه کي د صفت په شکل استعمالیږي د جنس تابع نه دي او د حالت له پلوه هم نه لېدونکي دي.

۳- په پښتو ژبه کي ځيني کلمې سته، چي کله کله د صفت او کله کله د قید وظيفه اجرا کوي، لکه: ښه، ورو، ښايسته...

۴- ځيني کلمې په ترکیبونو کي د صفت او کله کله د اسم وظيفه اجرا کوي، لکه: مشر، روند، سپور، لوی، زوړ او داسي

نور...

د پورتنیو څېړنو څخه دې نتیجې ته رسیږو چي: صفت هغه کلمه ده، چي د یو اسم کیفیت او څرنگوالی څرگندوي او په عمومي ډول د جنس، عدد او حالت له پلوه د اسم تابع وي.

قید

قید په پښتو ژبه کي د کلام هغه جز دی، چي د یوه عمل حالت او وضعیت او د صفت خصوصیت او درجه څرگندوي. قید په پښتو ژبه کي بېل بېل ډولونه لري، لکه: پرون (ولاړم)، نن (راغلم)، سبا(ځم)، دلته (کښېنه)، ناڅاپه، نابیره، ورو، ورو، ژر ژر، لیري، نږدې، په څېر، په شان، خورا، چیري، هلته، لکه، پخوا، داسي، دغسي، بېخي، گوندي، ښايې ...

دغه پورتنی کليمې څکه د کلام د یوه جز غړی گڼل کېږي، چي د کلام د نورو اصلي اجزاو څخه دا توپیر لري، چي دغه گروپ کلمې ځانگړي گرامري کتگوري نه لري. دغه گروپ کلمې، چي قید ورته وايو د مارفولوژي له نظره نه بدلېدونکی گروپ دی، نه بدلېدونکی په دې معنا، چي قید ۱- د جنس تابع نه وي، ۲- د عدد تابع نه وي، ۳- د حالت تابع نه وي. د نحوي او معنا له پلوه د قید توپیر هغه وخت ښه څرگندیږي، چي د کلام د نورو اصلي اجزاو سره پرتله سي. سره له دې، چي قید او صفت په معنا کي سره نږدې دي او ځيني ژبپوهان صفت د قید یو شکل بولي؛ خو بیا هم د نحوي او عمومي معنا له پلوه د قید او صفت توپیر دادی، چي ۱- قید د فعل، صفت او قید سره استعمالیږي، ۲- صفت د اسم سره استعمالیږي (د زیري په تېرو گڼو کي د صفت بحث راغلی دی) او د اسم کیفیت او خصوصیت څرگندوي، ۳- کله، چي قید د فعل، صفت او قید سره راسي،

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل کال ۴۵ گڼه

نو د فعل حالت او وضعیت څرگندوي او معنایې مشخصه کوي، لکه: پرون ولاړم، نن راغلم د صفت درجه بڼې، لکه: خورا خوږختکی...

د قید سره د تاکید وظيفه اجرا کوي، لکه: نن بیخي ناروغه يم... ۴- کله چې صفت د یوه اسم سره راشي، نو د اسم په معنا کي یا څه شی زیاتوي او یایې ځیني کموي، لکه لکه پوه سپړی، خوندور ختکی - ناپوهه سپړی، بي خونده ختکی...

فعل

مصدر:

د پښتو ژبي په گرامرونو کي تر اوسه دې ته پوره پاملرنه نه ده سوي، چې مصدري د کلام د یوه خبر په حیث وڅېړل سي. په اکثره گرامرونو کي یې یوازي یادونه راغلي ده. مگر په دې برخه کي، چې مصدر د کلام یو مستقل خبر دی او که په نورو اجزاوو کي داخل دي، کومه څېړنه نه ده سوي. په همدې اساس په پښتو ژبه کي د مصدر معنوي او گرامري خصوصیتونه د یوې کتگورۍ په حیث تت او ناڅرگند ښکاري. کله، چې مصدر او فعل سره مقایسه سي د یوې خوا ځیني شباهتونه پکښې لیدل کېږي او له بلې خوا بیا پوره توپيرونه هم سره لري. په پښتو ژبه کي کله کله ددې د پاره کوښښ شوی دی، چې دفعلی شکلونو او مصدرونو ترمنځ څه اړیکي پیدا کړي. نو د انالوژۍ پر اساس د نورو ژبو له قوانینو څخه استفاده سوې ده او د نورو ژبو گرامري قوانین پر پښتو ژبه تحمیل سوي دي.

دا څرگنده ده، چې هره ژبه ځان ته خاص جوړښت او جلا جلا قوانین لري. د یوې ژبي گرامري فارمولونه او قوانین را نقلوم او پر بله ژبه ئې تحمیلول اصولي کار نه بریښي. بلکې برعکس باید د یوې ژبي داخلي جوړښت، فونیتیکی، مارفولوژیکي او لغوي اړخونه و څېړل سي او ددغو څېړنو په نتیجه کي قوانین او گرامري فارمولونه په خپله د ژبي څخه را و ایستل سي.

مگر دا هم کېدای سي، چې ځیني ژبي د ځینو گرامري خصوصیتونو له پلوه سره نږدې وي. خو کومي څېړني، چې تر اوسه پوري د پښتو ژبي د گرامر په برخه کي سوي دي تر ډېره حده پوري د نورو ژبو تر تاثیر لاندې دي.

د مثال په ډول په پښتو ژبه کي دغه فعلی شکلونه: اغوندم - اغونډو - اغونډې... ځمه - ځو - ځي...، گورم - گورو - گوري... سته، چې مستعمل مصدري شکلونه نه لري. مگر ځینو پوهانو کوښښ کړی، چې ددې فعلی شکلونو هغه اصلي شکلونه را پیدا کړي، چې دغه ټول فعلی شکلونه ځیني جوړېږي. څرنگه، چې ددوی په عقیده دغسې اصلي شکلونه مصدرونه دي، نو کوښښ کوي، چې د نوموړو فعلی شکلونو د پاره مصدرونه خلق کړي.

نو ددې په عوض کي، چې د پښتو ژبي داخلي جوړښت او گرامري ساختمان وسپړي او گرامري قوانین ئې څرگند کړي، د عربي ژبي د گرامري قوانینو تر تاثیر لاندې راغلي دي. په عربي ژبه کي فعلونه او اسمونه د مصدر څخه جوړېږي او مصدر هم ځکه ورته وایي، چې افعال او اسما ځیني صادرېږي.

نو ددې فرمول په اساس دې فیصلي ته رسیدلي دي، چې په پښتو کي هم دغه فعلی شکلونه باید یو داسې شکل ولري، چې دا نور شکلونه ځیني جوړېږي، نو ځکه د اغوندم - اغونډو - آغونډي... له پاره (اغونډل)، د ځمه - ځو - ځي... له پاره (ځل)، د گورم - گورو - گوري... د پاره (گورل) مصدري شکلونه گیل شوي دي. او وایي، چې ددغو مصدري شکلونو څخه دغه نور فعلی شکلونه را وتلي دي. دغه او داسې نور مصدري شکلونه په قاموسونو کي هم ثبت سوي دي، خو په قاموسونو کي ورته لیکل سوي، چې غیر مستعمل مصدرونه دي.

که چیري د نورو ژبو له گرامري چوکاټ څخه ووزو او دننه په پښتو ژبه کې د فعل جوړښت و سپړو نو گومان کوم، چي په پښتو ژبه کې به فعلي شکلونه له مصدر څخه نه جوړیږي؛ بلکې ټول فعلي شکلونه د فعل له اصلي جز څخه لاس ته راځي.

په همدې اساس د پورتنیو فعلي شکلونو د حال زمانې فعلي اصلي اجزاء به (اغوند -)، (خ -) او (گور) وي، چي اغوندم - اغوندو - اغوندي ...، ځم - ځو - ځي ...، گورم - گورو - گوري ...، ځيني جوړیږي.

تردې ځایه پوري، چي کوم فعلي شکلونه وښوول د حال په زمانه کې ددغو فعلي شکلونو او مصدرونو په لغوي معنا کې کوم شباهت نه لیدل کېږي او که د زیات استعمال په اساس کوم شباهت هم موجود وي، بیا هم کومه داسې گرامري علامه نسته، چي دغه معنوي شباهت دي څرگند کړي. زموږ مقصد دلته اوسنی پښتو ده، مگر داچي په تاریخي لحاظ به کوم معنوي شباهت او کومه گرامري علامه لري او یا به ئې نه لري، دا د تاریخي ژبپوهني بېله مسئله ده او خاصه څېړنه غواړي. ددې د پاره، چي فعل او مصدر سره مقایسه کړو او توپیر او ورته والی ئې وښیو، نو باید داسې مصدرونه او فعلي شکلونه راوړو، چي ددوی ترمنځ کوم اشتراک موجود وي. ددې کار له پاره به ځيني دغسې مصدرونه راوړو لکه: ساتل، گرځول، توبل، تپل، څپل، لوستل، لېږل ... دغو مصدرونو ته په پښتو گرامرونو کې باقاعده مصدرونه وایي. ددغو مصدرونو او ټولو فعلي شکلونو (په حال او ماضي کې) ترمنځ د لغوي معنا اشتراک څرگند لېدل کېږي. مثلاً د حال په زمانه کې د فعلي اشکالو (ساتم، ساتو، ساتي ...، گرځوم، گرځوو، گرځوي ...، توبم، توبو، توبړي ...) فعلي اصلي اجزاء (سات -، گرځو -، توبړ -) دي، چي نور ټول فعلي اشکال ځيني جوړیږي. همدارنگه ددغو فعلي اصلي اجزاء و څخه مصدرې شکلونه (ساتل -، گرځول -، توبل) جوړیږي.

ددغه اشتراک په اساس ددغو ټولو فعلي شکلونو او مصدرونو ترمنځ د لغوي معنا یووالی لېدل کېږي. د لغوي معنا د اشتراک په اساس کېدای سي، چي مصدرونه هم د فعل په ډله کې وگڼل سي.

خو کله، چي فعل د یوې گرامري کتگورۍ په حیث څېړو او د کلام د یوه جز په حیث ئې د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوو، نو د کتگوريکي خصوصیاتو له پلوه مصدر د فعل په گرامري کتگورۍ کې نه سي راتلای، ځکه که چیري د لغوي معنا اشتراک د معیار په حیث وښیو، نو په دې صورت کې داسې نومونه هم سته، چي د فعل سره د لغوي معنا له پلوه ورته والی لري، لکه: ساتنه، گرځونه، توبړنه، ترڼه، څېړنه ...

ددغو نومونو او دغو فعلي شکلونو (ساتم ...، گرځوم ...، توبړو ...، تړي ...، څېړو ...) لغوي معنا یوه ده، مگر مصدر د ځینو نورو کتگوريکي خصوصیتونو پر اساس د فعل سره توپیر لري. فعل ځيني داسې گرامري خصوصیتونه لري، چي مصدر ئې نه لري لکه:

- ۱- مصدر د اشخاصو په لحاظ نه بدلیږي.
- ۲- مصدر عدد نه سي څرگندولای.
- ۳- مصدر زمانه نه ښیي.

په همدې اساس ویلای سو، چي مصدر د فعل په کتگورۍ کې نه سي راتلای او د کلام د اجزاوو یو مستقل جز دی. دلته یوه یادونه ضروري گڼم او هغه داچي کومي مقالې، چي دکلام د اجزاوو ترعنوان لاندې څېړیږي د یوې مطلقي فیصلي حکم نه لري، بلکې زما مقصد دادي، چي دغه څېړنه به د کلام د اجزاوو په برخه کې د هر اړخيزي څېړني لاره خلاصه کړي. او د هغو کسانو سره به مرسته وکړي، کوم چي غواړي د پښتو ژبې د کلام د اجزاوو په برخه کې څېړنه وکړي. په دې برخه کې به د څېړني د نوي پرنسپونو سره اشنا سي.

تر اوسه پوري د پښتو ژبي د کلام اجزاء په پوره ډول نه دي خپرل سوي او د پښتو ژبي د کلام هر جز د يوه بڼه تېزس موضوع کېدای سي.

فعلي صفتونه:

د کومو گرامري شکلونو له پاره چې د (فعلي صفتونو) اصطلاح ټاکل سوې ده، تر ډېره حده پوري موزونه نه ښکاري، خو څرنگه، چې دغه اصطلاح د يوې خوا زموږ په گرامرونو کې عامه سوي او د بلې خوا تر اوسه کومه بله نوې اصطلاح نه ده ورته ټاکل سوي، نو اوس به ئې په دغه نامه وېلو .

د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو په لړ کې فعلي صفتونه په پښتو گرامرونو کې د صفتونو تر عنوان لاندې د صفت د يوه شکل په حيث راغلي دي، چې ددې څخه داسې معلومېږي، چې فعلي صفتونه د صفت په کتگورۍ کې شامل گڼل سوي دي، مگر خبره داده، چې مشکله به وي، چې فعلي صفتونه د صفت (چې د کلام يو جز دی) په کتگورۍ کې شامل وگڼل سي، ځکه چې فعلي صفتونه د لغوي معناوو او گرامري خصوصیتونو له پلوه، د يوې خوا د فعلونو، صفتونو او مصدرونو سره گډ خصوصیتونه لري او له بلې خوا ځينې توپيرونه هم ورسره لري.

فعلي صفتونه لکه: (ساتونکی، کتونکی، تلونکی، چلونکی...) د مصدرونو لکه: (ساتل، کتل، تلل، چلول...) سره هم گډتکي لري او هم توپيرونه سره لري.

گډتکي ئې دادي:

۱- دغه پورتنې فعلي صفتونه او مصدرونه د يوه فعلي بنسټ څخه لاس ته راغلي او په ټولو کې مشترکه لغوي معنا پرته ده.

۲- فعلي صفتونه د مصدرونو په شان د اشخاصو په لحاظ تغير نه خوري د (متکلم، مخاطب، غايب په لحاظ نه بدليږي).

۳- د زماني په لحاظ فعلي صفتونه او مصدرونه په کومه خاصه زمانه پوري اړه نه لري.

په خپله فعلي صفتونه کومه زمانه نه سي څرگندولای. د زماني څرگندول د ترکيب د نورو کلمو په مرسته کېږي. په ټولو مختلفو ترکيبونو (د زماني په لحاظ) کې فعلي صفتونه خپل شکل ساتي. دا په دې معنا، چې زمانه د فعلي صفتونو په شکلي تغيير کې کوم تاثير نه لري، لکه:

۱- زه داسې وخت کورته ورغلم، چې دی تلونکی و(ماضي).

۲- زه اوس تلونکی يم سبا به خبرې سره وکړو(حال).

۳- په راتلونکي وخت کې به ډېر سره ووينو(آينده).

د فعلي صفتونو او مصدرونو توپيرونه:

۱- مصدرونه عدد نه سي څرگندولای.

۲- فعلي صفتونه عدد څرگندوي(تلونکی - تلونکي).

۳- مصدرونه د مذکر او مونث په لحاظ نه بدليږي.

۴- فعلي صفتونه د مذکر او مونث نومونو په لحاظ بدليږي(تلونکی - تلونکي).

د بلې خوا فعلي صفتونه د صفتونو سره هم ځينې گډ او مختلف اړخونه لري.

گډ اړخونه ئې دادي:

^۱ زيری جريده، ۱۳۵۳ل کال، ۴۶گڼه

- ۱- فعلي صفتونه کله کله د صفت پرځای استعمالېدای سي، لکه: لویه جرگه - چلوونکي جرگه، غوره ډله - کتونکي ډله.
- ۲- فعلي صفتونه د صفتونو په شان د مذکرو او مونثو نومونو په لخوا بدلېږي (لکه: تلونکی - تلونکې، پوخ - پخه).
- ۳- فعلي صفتونه د صفت په ډول عدد څرگندوي (لکه: ساتونکی - ساتونکي، پوخ - پاخه) مگر ددې په څنگ کې ځيني مهم فرقونه هم لري، لکه:

۱- صفت د يوه اسم کیفیت او څرنگوالی نيسي.

۲- فعلي صفتونه د فعلونو سره د لغوي معنا د اشتراک پر اساس يوه پېښه د جريان په حال کې څرگندوي.

همدارنگه فعلي صفتونه د فعل سره هم ځيني د اختلاف ټکي لري.

څرنگه چې فعلي صفتونه د فعلي اشکالو د اصلي فعلي جز څخه جوړېږي، نو فعلي صفتونه او فعلونه گډه لغوي معنا لري او اساسي او کتگوريکي توپيرونه ئې دادي، چې فعل د زماني په لخوا مشخصي گرامري کتگوري لري، مگر دغه گرامري کتگوريکي خصوصیت په فعلي صفتونو کې نه ليدل کېږي.

ددې ټولو څېړنو څخه دې نتيجې ته رسېږو، چې: فعلي صفتونه د يوې خوا د مصدر، صفت او فعل سره گډ معنوي او گرامري خصوصیتونه لري، اوله بلې خوا مشخص توپيرونه هم ورسره لري. په همدې اساس د فعلي صفتونو دغه درې اړخيزه مشابه او متضاد خصوصیتونه دا ايجاب وي، چې فعلي صفتونه د کلام د يو مستقل جز په حيث و پيژنو.

د فعل معنوي اړخونه:

تر دې ځايه پوري مو د فعل ځيني عمومي کتگوريکي خصوصیتونه د مصدر او فعلي صفتونو سره مقايسه کړل. د مقايسې څخه دا څرگنده سوه، چې مصدرونه او فعلي صفتونه د فعل په کتگوري کې نه سي راتلای او مصدرونه او فعلي صفتونه هر يو د کلام مستقل اجزاء دي .

اوس به بيرته فعل ته را وگرځو او د فعل ځيني نور خصوصیتونه به وڅېړو. فعلونه د معنی او نحوي خصوصیتونو له پلوه پر درو گروپونو ويشل کېدای سي:

لازمي فعلونه - متعدي فعلونه - غير لازمي او غير متعدي فعلونه (يا گډ فعلونه، چې د يوې خوا د لازمې فعلونو او دبلي خوا د متعدي فعلونو سره گډ ارتباط لري، لکه: الوتکه الوزي - توريالی ځي - ځلمی بيدېږي...)

مگر متعدي فعل بيا يوازي پر عامل اتکا نه کوي؛ بلکې داسې يو عمل بيانوي، چې سربيره پر عامل کوم شي يا چاته راجع وي، لکه: اجمل کتاب لولي - توريالی ډوډۍ خوري - تورپيکی خط ليکي...

په پورتنیو جملو کې د (لولي - خوري - ليکي) معناوي په خپله دا ايجاب وي، چې يو شی بايد موجود وي، چې ولوستل سي، وخورل سي او يا وليکل سي، چې نوموړي فعلونه ورته راجع دي. په هغو جملو کې، چې متعدي فعلونه راغلي وي، که چيرې هغه شی، چې دغه فعلونه ورته راجع دي په جمله کې نه وي راغلي، نو جمله نيمگړې وي، لکه: ځلمی لولي...؟، توريالی خوري...؟، تورپيکی ليکي...؟

د متعدي فعلونو اساسي معنوي خصوصیت هم دغه دی، چې د يوه عمل په څرگندولو کې يوازي پر عامل اتکا نه سي کولای. ددې د پاره، چې جمله بشپړه سي، نو د هغه (شی) يا (چا) توضیح غوښتل کېږي، چې دغه عمل ورته راجع کېږي.

^۱ زيری جريده، ۱۳۵۳ ل کال، ۴۷ گڼه

په معنوي او نحوي لحاظ د لازمي او متعدي فعلونو په منځ كې يو بل گروپ هم سته، چي له يوه پلوه د متعدي فعلونو او له بل پلوه د لازمي فعلونو سره ارتباط پيدا كوي، لكه: توخي - ژاري - خاندې - غاږي - لامبي - زانگي... دغه پورتنې فعلونه كه د حال په زمانه كې استعمال سي، نو د لازمي فعلونو په ډله كې راځي، لكه: ځلمې خاندې - تورپيكي ژاري - سپي غاږي، چي په دغو فعلونو كې عمل يوازي د عامل سره ارتباط پيدا كوي او كوم بل چا يا شي ته نه راجع كېږي. مگر د نحوي په لحاظ دغه فعلونه په متعدي فعلونو كې هم داخلېدای سي. كه چيري دغه پورتنې فعلونه په ماضي زمانه كې استعمال سي، نو په هغه صورت كې بيا دغه فعلونه د متعدي فعلونو گروپ ته ورننوزي، لكه: ما توخل، دې خندل، ده ژړل...

د(توخل، خندل، ژړل) كلمې په دغو پورتنيو جملو كې مصدرونه نه دي، بلكې داسي كلمې دي، چي يو عمل په يوه مشخصه زمانه كې نيسي او يوازي د شكل په لحاظ د (تول - ژړل - خندل) د مصدرونو سره مشابه بڼه لري. په پښتو ژبه كې ددغه ډول مشابهتونو نور مثالونه هم ليدل كېږي. په پښتو ژبه كې د جمع غايب صيغې د مصدرې شكلونو سره يوه بڼه لري، خو د معنا په لحاظ سره بېلېږي، لكه: دوى خپلو كورو ته تلل - زه كورته تلم - مور كورته تلو. دغسي شكلونو ته گرامري امونيمونه (امونيمونه هغه كليمې دي، چي د شكل او تلفظ په لحاظ سره يو او د معنا په لحاظ سربېلې وي) ويل كېږي.

همدارنگه فعل د يوه كار د كولو يا نه كولو په لحاظ د معنا له پلوه پر دوو گروپونو ويشل كېږي.

۱- مثبت فعل ۲- منفي فعل.

مثبت فعل هغه فعل دى، چي د يوه كار پر كولو دلالت كوي او منفي فعل بيا هغه فعل دى، چي د يوه كار پر نه كولو دلالت كوي. سربيره پر دې د پښتو په گرامرونو كې فعلونه پر معلومو او مجهولو فعلونو هم ويشل سوي دي. معلوم فعلونه هغه فعلونه بلل سوي دي، چي په جمله كې د يوه فعل فاعل معلوم وي، لكه: زه دي پېژنم. او كه فاعل په جمله كې نه وي معلوم نو بيا دغه ډول فعلونه د مجهولو فعلونو په نامه ياد سوي دي، لكه: دى هره ورځ وهل كېږي.

زما په عقیده د (معلوم فعل) او (مجهول فعل) اصطلاحات به په دغه برخه كې ډېر موزون اصطلاحات نه وي، ځكه په دغو پورتنيو جملو كې فعلونه معلوم دي او يوازي دومره فرق موجود دى، چي په يوه جمله كې فاعلي معلوم او په بله جمله كې فاعل مجهول دى. دلته به بڼه دا وي، چي ددغو اصطلاحاتو پرځاى كوم نوي اصطلاحات استعمال سي.

د زماني كتگوري:

د كلام د نورو اجزاوو په تفاوت فعل د زماني په لحاظ بېل بېل كتگوري كې خصوصيتونه لري. څرنگه، چي فعل يو عمل (پروسه) په زماني كې څرگندوي، نو د زماني په لحاظ پر بېلو بېلو گروپونو ويشل كېږي. فعل په پښتو ژبه كې د زماني په لحاظ پر درو گروپونو ويشل كېږي.

۱- ماضي (تېر) ۲- حال ۳- مستقبل (راتلونكى).

ماضي فعل:

ماضي فعل هغه فعل دی، چي په تېره زمانه کي د يوه عمل پر کېدو يا کولو دلالت کوي. ماضي فعل د فعلي اشکالو د اصلي خبر(بنسټ) څخه جوړېږي. اکثراً د ماضي فعل اصلي جز د غير معينو افعالو (مصدرنو) د اصلي جز سره يو شى وي، لکه: خوت، کوت، تورې، لوست. ددغو ماضي فعلونو د اصلي جز څخه غير معين فعلي شکلونه جوړېږي لکه: ختل - کتل - تورل - لوستل د پورتنيو ماضي فعلونو د جمع غايب شکلونه د مصدرې شکلونو سره د شکل په لحاظ يوشى دي مگر د معناوو له پلوه فرق سره لري. مصدرې شکلونه کومه زمانه نه څرگندوي مگر د جمع غايب ماضي شکلونه زمانه نښې، لکه: ختل، کتل - دوى ونې ته ختل، دوى کتابونه لوستل.

مخکي مو فعلونه د معنا په لحاظ پر درو گروپونو ويشلي وو، په همدې اساس د ماضي فعلونو جوړښت هم ددغو درو گروپونو د معنوي اړخ له پلوه په مختلف ډول جوړېږي.

۱ - دلازمي فعلونو گروپ:

په دې گروپ فعلونو کي د فعل ماضي شکلونه د غير معين فعلي شکلونو د اصلي جز سره يو شى وي او د فعل ماضي شکلونه د تعدد او شکل په لحاظ د فاعل تابع وي.

په دې ډول فعلونو کي د جمع غايب ماضي شکلونه تل د شکل له پلوه د مصدرې شکلونو سره يوه بڼه غوره کوي، لکه: په دې ډول فعلونو کي د جمع غايب ماضي شکلونه تل د شکل له پلوه د مصدرې شکلونو سره يوه بڼه غوره کوي، لکه:

دى ونې ته خوت - دى کورته ځي - دى پاڅيده.

دوى ونې ته ختل - دوى کورته تلل - دوى پاڅېدل.

۲- د متعدي فعلونو گروپ:

څرنگه، چي په پښتو ژبه کي متعدي فعلونه د مفعول تابع وي او د فاعل شکل او تعدد پرفعل کوم تاثير نه کوي، نو فعلونه پرخپل شکل استعمالېږي، لکه:

ده کتاب کوت - ده کتاب لوست - ده قلم تورې.

دوى کتاب کوت - دوى کتاب لوست - دوى قلم تورې.

که چيري مفعول د جمع شکل ولري، نو که فاعل جمع وي او که مفرد د فعل د جمع په شکل استعمالېږي، لکه:

ده کتابونه لوستل - ده قلمونه تورل

دوى کتابونه لوستل - دوى قلمونه تورل

ده کتابونه ولوستل - ده قلمونه و تورل

دې کتابونه ولوستل - دوى قلمونه وتورل.

۳- دريم گروپ فعلونه:

دا هغه گروپ فعلونه دي، چي د يوې خوا د لازمي فعلونو او د بلې خوا د متعدي فعلونو سره گډ خصوصيتونه لري. په همدې اساس مو دغه ډول فعلونه د دريم گروپ په نامه ياد کړي دي. ددغه ډول فعلونو ماضي شکلونه تل د غير معين فعلي شکلونو(مصدرنو) سره په يوه بڼه راځي او د شکل په لحاظ کوم فرق نه سره لري. مگر د معناوو په لحاظ او د زماني د

څرگندونې له پلوه فرق سره لري په دې گروپ فعلونو کي د فاعل مفرد والی او جمع والی او تانيث او تذکیر د فعلي شکلونو په تبدیل کي کوم رول نه لري، لکه:

ده خندل - دې خندل - دوی خندل

ده وژړل - دې وژړل - دوی وژړل.

او داسي نور...

د حال زمانه:

د حال د زماني عمومي معنا داده، چي فعل داسي يو عمل څرگند کړي، چي د وينا په وخت کي پېښېږي. د فعل دغه معنا د عمل او پېښو د لغوي معناوو او ماهيت له پلوه فرق کوي. هغه پېښي، چي د حال په زمانه کي اجراء کېږي د پېښو د ماهيت پر اساس فرق سره لري. ځيني پېښي داسي وي، چي اجراء ئې د زماني په يوه ټاکلي چوکاټ کي پېښېږي او تر يوې اندازي پوري معين حدود لري، لکه: واوړه اوړې - تورپيکۍ خاندې ...

مگر ځيني پېښي بيا داسي وي، چي د زماني په لحاظ په کوم ټاکلي چوکاټ کي نه محدودېږي او کوم معين حدود نه لري، لکه: مځکه گرځي - زمور په هېواد کي پسونه روزل کېږي - په دښتونو کي لېوان پيدا کېږي...

سره له دې، چي پورتنۍ جملې په حال زمانه پوري اړه لري، خود معناوو له پلوه فرق سره لري. په لومړي گروپ کي دواړي جملې د حال په زمانه کي تکرار او دوام نه ښيي. مگر دوهم گروپ جملې سربيره پر دي، چي د حال زمانه څرگندوي دا هم ښيي، چي دغه پېښي په کوم خاص وخت کي نه محدودېږي او تل دوام لري.

د حال فعلونه هم لکه ماضي فعلونه د فعل د اصلي اجزاوو څخه جوړېږي او د فعل په درو واړو گروپونو کي د يوې قاعدې پر اساس جوړېږي.

د حال د فعل ټول شکلونه د فعل د اصلي اجزاوو څخه د متصلو ضميرونو په راوړلو سره جوړېږي:

اول - دلازمي افعالو گروپ:

(خ): ځم - ځو - ځي...

(خيژ): خيژم - خيژو - خيژي...

دوهم - د متعدي افعالو گروپ:

(لول): لولم - لولو - لولي...

(گور): گورو - گوري...

دریم - دریم گروپ افعال

(خاند): خاندم - خاندو - خاندې...

(ژاړ): ژاړم - ژاړو - ژاړي...

(لامب): لامبم - لامبو - لامبي...

په پښتو ژبه کي ماضي فعل د گرامري علامو له پلوه کوم مشخص گرامري کتگوريکي خصوصیتونه لري، ځکه د ماضي فعلونو د پای گرامري علامې او د کلام د نورو اجزاوو گرامري علامې د شکل له پلوه څرگند توپير نه لري. يوازيني څرگند معنوي خصوصیت ئې دادی، چي تېره زمانه ښيي. مگر د حال فعل سربيره پر معنوي خصوصیت مشخص گرامري علامې هم

^۲ زیری جریده، ۱۳۵۳ ل کال، ۴۹ گڼه

لري، چي د کلام د نورو اجزاوو او هم د ماضي فعل د گرامري علامو سره فرق لري. د حال د فعلونو مشخص گرامري کتگوريکي علامي په پورتنیو مثالونو کي په څرگند او سيستماتيک ډول سره ليدل کېږي.

راتلونکي زمانه:

د راتلونکي زماني معنا داده، چي يو عمل په راتلونکي وخت کي ښيې او هغه کلیمه، چي دغه معنا څرگندوي د راتلونکي فعل په نامه ياديږي. راتلونکي فعلونه د حال د فعلونو په ډول د فعل د اصلي جز څخه جوړيږي او د فعل په درو واړو گروپونو کي د يوې قاعدې اساس جوړيږي او د عمومي گرامري خصوصياتو او علامو له پلوه يو شی دي. يوازني گرامري علامه، چي په اکثره حالتونو کي راتلونکی فعل د حال د فعل څخه بېلوي د(به) علامه ده.

د راتلونکي فعل مختلف شکلونه د فعل د اصلي اجزاوو څخه وو د متصلو ضميرونو په راوړلو سره په دې ډول جوړيږي:

ځم به - ځوبه - ځي به ...

خيژم به - خيژوبه - خيژي به ...

وبه ئې لولم - وبه ئې لولي - وبه لولې ...

گورم به - گورو به - گوري به ...

خاندم به - خاندو به - خاندي به ...

وبه خاندم به - وبه خاندو - وبه خاندي ...

په دغه پورتنیو جملو کي دوه ډوله ترکیبونه ليدل کېږي، چي د معناوو په لحاظ يو دبل سره توپير لري. د (ځم به - گوروبه - خيژي به - خاندوبه) ترکیبونه د عمل دوام او جريان په نامحدود وخت کي بيانوي. مگر د (وبه ئې لولم - وبه خاندو - وبه ئې گورو ...) ترکیبونه د عمل تکرار نه څرگندوي، بلکې عمل (پروسه) د وخت په يوه ټاکلي جريان کي ښيې.

مختاري (پريفکسونه)

مختاري په پښتو ژبه کي د فعلونو په جوړښت او د فعلونو د معناوو په تشخيص کي مهم رول لري. د مختارو په واسطه د پښتو ژبي د ځينو فعلونو څخه نور فعلونو جوړېدای سي .

د بلي خوا د مختارو په واسطه د فعلونو معناوي مشخصه کېږي، په پښتو ژبه کي د مختارو رول په لنډ ډول داسي څرگندولای سو:

۱- پوري: دغه مختاري، چي د فعلونو سره راسي د يوه فعل څخه بل فعل جوړوي او د معناوو په منځ کي ئې بدلون راولي. په پښتو ژبه کي دغه فعلي شکلونه - وزي - تري - وهي - خاندي (وتل - تړل - وهل - خندل) مشخصي معناوي لري، لکه:

ځلمی له کوره وزي.

دی خپل خوږ لاس تري.

دی خپل زوی ډېر وهي.

تورپېکی خاندي.

که چيري ددغو پورتنیو فعلونو سره د (پوري) مختاري را وړو، نو بيخي نوي فعلي شکلونه لاس ته راځي او معناوي ئې بدليږي، لکه:

^۲ زيری جريده، ۱۳۵۴ل کال، ۲گڼه

پوري وزې (پوري وتل) - پوري تړې (پوري تړل) - پوري وهي (پوري وهل) - پوري خاندي (پوري خندل).
دغه وروستي فعلي شکلونه د معناوو له پلوه د پورتنیو فعلي شکلونو سره پوره توپیر لري، لکه:

ځلمی ترسیند پوري وزې.

دی خپل آس په ونه پوري تړې.

دی خپل ملگری پوري وهي.

ځلمی پوری خاندي.

۲- پرې د (پرې) مختاړې، چي د فعلونو سره استعمال سي د يوه فعل څخه بل فعل جوړوي او معنایې بدلوي. که چیري د (پرې) مختاړې را وزې (وتل) - کوي (کول) - باسي - ایستل - بنوول د کلیمو سره استعمال سي، ددغو کلمو معناوي بدلوي او ددغو کلمو څخه نوري کلمې لاس ته راځي، لکه: پرې وزې (پرې وتل) - پرې کوي (پرې کول) - پرې باسي - پرې ایستل - پرې بنوول. په پورتنیو مثالونو کي د لومړي گروپ او دوهم گروپ د مثالونو د معناوو ترمنځ څرگند معنوي توپيرونه لیدل کېږي.

۳- کنبې: همدارنگه د (کنبې) مختاړې، چي د فعلونو سره استعمال سي د فعلونو معنا بدلوي او نوي فعلي شکلونه جوړوي، لکه

وتل - کنبېتل

کنبل - کنبېکنبل

ایستل - کنبې ایستل

۴- ننه: دا مختاړې هم د نورو مختاړو په شان د فعلونو معناوي بدلوي او نوي فعلي شکلونه جوړوي، لکه:

وتل - ننوتل

ایستل - ننه ایستل

او داسي نور...

دلته يوه یادونه ضروري گنم.

اول داچي دغه پورتنی مختاړې په پښتو ژبه کي د ډېرو لږو افعالو سره استعمالیږي او د هر فعل سره نه سي استعمالېدای. دوهم داچي په پښتو ژبه کي ځیني نور دغسي شکلونه هم سته (لکه: پوري - پرې - کنبې) چي مختاړې ئې نه سو بللای، ځکه دغه شکل نور نحوي وظایف اجرا کوي، لکه:

په دې کتاب کنبې ډېري نیمگرتیاوي لیدل کېږي.

دی زما سره تر بنسوونځی پوري ملگری و.

په دې کتاب کي داسي ټکي، چي پوهېدل پرې ایستل کنبې ایستل...

په دغسې حالتونو کي (کنبې - پوري - پرې) مختاړې...

بلکه د (څخه - تر - له پاره - باندي - ځیني...)...

چي په پښتو ژبه کي د ادات د تورو یا د ارتباط د تورو په نامه ...

تورو پر گرامري کتگوري کي خصوصیتونو به پر خپل ځای و...

په پښتو کي ځیني نور فعلي مختاړې هم سته، چي د وظیفې له مخه د (پوري - پرې - ننه - کنبې) سره پوره توپیر لري او هغه مختاړې دادې:

(و)، (را - در - و) .

۱- و: که چیري دغه مختاري د فعلونو سره راسي، نو د فعلونو څخه نور نوي فعلونه نه جوړوي، بلکي يوازي د فعلونو معناوي مشخصه کوي، لکه:

لوست - ولوست

خوړ - و خوړ

کوت - وکوت

خوت - و خوت

۲- را - در - و: دا مختاري د خپلو بېلو بېلو خصوصیتونو او معناوو له پلوه هم د (و) او هم د (پوري - پرې - ننه - کنبې) د مختارو سره فرق لري. کله، چي دغه مختاري په تشریحي ډول وڅېړل سي، نو داسي څرگندیږي، چي دغه مختاري د يوې خوا په ځينو ترکیبونو کي د ضمیرونو وظیفه اجرا کوي او د بلې خوا د فعلي مختارو په حیث استعمالیږي. اوس د نوموړو (را - در - و) شکلونو د دوه اړخیزو خصوصیتونو د توضیح له پاره ځیني مثالونه راوړو:

دا مسئله پخوا هم را معلومه وه.

دا کتاب مي در وباخښه.

کتاب مي در ښوولی و.

څه به ورپېښه سوې وي، چي وځنډېدی.

ته ډېره راباندي گرانه يي.

په دغو مثالونو کي په واضح ډول سره لیدل کېږي، چي (را - در - و) د ضمیرونو په حیث استعمال سوي دي.

مگر د بلې خوا د پښتو ژبي څخه ډېر داسي مثالونه هم راوړای سو، چي (را - در - و) شکلونه پکښې استعمال سوي وي، خو د خصوصیتونو او معناوو له پلوه د ضمیرونو په ډول نه وي، لکه:

لمر را و خوت ورځ سوه.

د تگ ورځ رانږدې کېږي.

زه در غلم، خو ته مي ونه لېدي.

پر غلیم ورتلل.

ستا (زما - دده - ددې - د دوی - زموږ - ستاسي) په ژوندکي ستر تحول راغلی دی.

په دغو پورتنیو مثالونو کي داسي شواهد لیدل کېږي، چي (را - در - و) ضمیرونه وبولو. همدارنگه ددې موضوع د ښه توضیح له پاره به ځیني نور داسي مثالونه راوړو:

رانبول - راوړل - وړل - را کول - درکول - ورکول - را رسیدل - درتلل - راستنول - ورختل...

په دغو پورتنیو شکلونو کي (را - در - و) د ضمیرونو په حیث نه دي استعمال سوي، بلکي په ټولو فعلي شکلونو کي د فعل کار او عمل (پروسه) خوا اوسمت ښیي او مختاري (پریفکسونو) په شکل راغلي دي.

دغه مختاري سربیره پردې د فعل سمت او خوا ښیي، ددوی په راوړلو سره ځیني کلمې خپلي پخوانی معناوي بیخي بدلوي، لکه:

وړل - را وړل

نیول - را نیول

کول - را کول

نو که چیري دا ومنو، چي (را - در - ور) په پورتنیو مثالونو کي پریفکسونه دي، نه ضمیرونه، نو ددې ادعا د اثبات له پاره دا هم زیاتولای سو، چي :

۱- ضمیرونه د مصدرونو سره د مختارې په حیث نه راځي.

۲- د ضمیرونو یو عمومي خصوصیت دادی، چي د نومونو پر ځای د تکرار د لیري کولو په مقصد استعمالیږي.

۳- مصدرونه د نومونو وظیفه اجرا کوي (په دې برخه کي دمصدر بحث ته رجوع وکړی).

که چیري (را - در - ور) په پوره ډول سره د ډېرو موادو پر اساس په ژبه کي و خپل سي، کېدای سي، چي ځیني نور معنوي او وظیفوي اړخونه ئې هم څرگند سي او د تحقیق ننني اصول هم دا ایجاب وي، چي په ژبنيو څېړنو کي باید هر ژبني غړی په بېلو بېلو ترکیبونو کي وکتل سي، ترڅو چي ټول معنوي اړخونه ئې په پوره ډول سره څرگند سي، خو ددغو څو مثالونو په راوړلو سره دغه نتیجه لاس ته راځي، چي (را - در - ور) سربیره پردې، چي نور معنوي اړخونه لري د فعلونو سره د مختارو په حیث هم راځي او فعلي مختارې ئې بللای سو.

د شکل کتگوري

په پښتو کي د مطلق او استمرار فعل د شکل موضوع د یوې خوا ډېره پیچلي او مغلقه ده او د بلې خوا تر اوسه پوري ددې مسئلي هر اړخيزي څېړني ته پوره پاملرنه نه ده سوې. شکل د یوه عمل د اجراء هغه خصوصیت ښیې، چي د فعل په واسطه څرگندیږي. دا په دې معنا چي شکل د افعالو د دوام تکرار او یا نه دوام او نه تکرار خصوصیتونه ټاکي، ددې خصوصیت له پلوه د پښتو ژبي په فعلونو کي د مطلق او استمرار کتگوري څرگندیږي، استمراري فعل هغه فعل ته وايي، چي د یو عمل د کېدو یا کولو دوام یا تکرار ښیې.

او هغه فعل، چي د یوه عمل د کېدو او یا کولو تکرار نه ښیې د مطلق فعل په نامه یادیږي.

په پښتو ژبه کي د شکل د کتگوري کي خصوصیتونو د څرگندولو له پاره یوازي یوه گرامري علامه سته او هغه علامه د (و) مختارې دی، چي د فعلونو د شکل د کتگوري کي خصوصیتونو د توپیر له پاره استعمالیږي.

اوس به د استمراري او مطلق فعل د کتگوري کي خصوصیتونو د توپیر له پاره یو څه مثالونه راوړو:

۱- د (و) د مختارې په راوړلو سره د ځینو استمراري فعلونو څخه مطلق فعلونه جوړیږي، لکه:

مطلق	استمراري
خوت	خوت
وکوت	کوت
واورپده	اورپده
ولیکه	لیکه
وخور	خور

او داسي نور...

په دغو پورتنیو فعلونو کي یوازي د (و) په راوړلو سره د استمراري فعل څخه مطلق فعل جوړسوی دی په استمراري شکلونو کي بل هیڅ ډول تغیر نه دی راغلی.

^۲ زیری جریده، ۱۳۵۴ل کال، ۴گڼه

او بله داچي استمرارې او مطلق شکلونه د يوې لغوي ريښې څخه جوړ سوي دي. څرنگه چي په پښتو ژبه کي فعلونه د جوړښت له پلوه مختلف خصوصيتونه لري، نو د استمرارې فعلونو څخه د مطلقو فعلونو جوړول هم په بېلو بېلو ډولو دي، چي ځيني مثالونه به ئې دلته راوړو:

۲- دا هغه گروپ فعلونه دي، چي د مطلق فعل د څرگندولو له پاره د استمرارې فعل سره د (و) فعلي مختارې راځي او د استمرارې فعل څخه مطلق فعل جوړېږي. په دغه گروپ فعلونو کي استمرارې فعل او مطلق د شکل په لحاظ کوم ورته والی نه سره لري او هم د معنا له پلوه د يوه لغوي بنسټ نښه نه پکښې ليدل کېږي، لکه:

استمرارې فعل	مطلق فعل
کار کېده	کار وشو
تلی	ولاړ
او داسې نور...	

۳- دريمه ډله هغه فعلونه دي، چي د مطلق فعل د څرگندولو له پاره د استمرارې فعل سره د (و) فعلي مختارې نه راځي، بلکي يوازي په شکل کي ئې يو څه تغير پېښېږي په دغه ډله استمرارې او مطلقو فعلونو کي د معنا په لحاظ د يوه لغوي بنسټ د اشتراک نښې ليدل کېږي، لکه:

استمرارې فعل	مطلق فعل
بيوه	بوت
را کاوه	راکړ
او داسې نور...	

۴- څلرمه ډله: هغه فعلونه دي، چي د مطلق فعل د جوړولو له پاره د استمرار فعل سره د (و) فعلي مختارې را وړل کېږي، خو په دې ډله فعلونو کي د استمرارې فعل او مطلق فعل ترمنځ هم د شکل او هم د لغوي بنسټ له پلوه څه ناڅه اشتراک ليدل کېږي، لکه:

استمرارې	مطلق
کاوه	وکړ

۵- پنځمه ډله هغه فعلونه دي، چي مطلق فعل د استمرارې فعل څخه بې د (و) د مختارې د راوړلو څخه جوړېږي. ددغي ډلي فعلونو د استمرار او مطلقو فعلونو ترمنځ نه د لغوي بنسټ له پلوه کوم اشتراک ليدل کېږي او نه هم د شکل په لحاظ لکه:

استمرارې فعل	مطلق فعل
پورته کېده	پورته سو
مړېده	مور سو
او داسې نور...	

۶- په هغو فعلونو کي، چي د فعل د معنوي ویش په برخه کي د دريم گروپ په نامه يادسوي وو د استمرارې فعل څخه د (و) د مختارې په راوړلو سره مطلق فعل جوړېږي او د فعلونو په شکل او لغوي بنسټ کي کوم تغير نه پېښېږي لکه:

ده خندل	ده وخنډل
ده ژړل	ده وژړل

ده وټوخل	ده ټوخل
ده ولامبل	ده لامبل

او داسې نور...

۷- کله کله د ټولو پورتنیو ډولونو په خلاف د استمراري فعل څخه مطلق فعل داسې جوړیږي، لکه:

مطلق فعل	استمراري فعل
يو وړ	و وړ
وروست	وروست

۸- خج: په پښتو ژبه کې د کلمو خج د موقعیت په لحاظ متحرک دی، خج په ځینو کلمو کې پر لومړي سیلاب، په ځینو کلمو کې پر منځني او په ځینو کلمو کې پر وروستي سیلاب راځي. د خج متحرک والی کله کله د کلمو د گرامري معناوو د بدلون سبب گرځي، سربیره پردې کله کله د خج د موقعیت پر اساس استمراري او مطلق فعلونه سره بېلېږي، لکه:

مطلق فعل	استمراري فعل
(خج پر لومړي سیلاب)	(خج پر وروستي سیلاب)
پوري وتل	پوري وتل
پوري اېستل	پوري اېستل
پوري وهل	پوري وهل
پرې ښوول	پرې ښوول
پرې اېستل	پرې اېستل
کنښوتل	کنښوتل
کنښکښوول، او داسې نور...	کنښکښوول

سربیره پردې کله کله په ځینو ترکیبونو د استمراري او مطلق فعل د شکل او خصوصیت د ټاکلو په برخه کې د(خو واړه) او (خو ځله) شکلونه هم مهم رول لري.

دکلام د نورو اجزاوو څخه د فعل جوړېدنه

په پښتو ژبه کې سربیره پردې، چې د مختارو په مرسته د ځینو فعلونو څخه نور فعلونه جوړیږي، د کلام د نورو اجزاوو څخه هم ځیني فعلونه جوړېدای سي.

۱- د صفتونو څخه:

صفت	فعل
کون	کڼوي (کڼول)
تریخ	تریخوي (تریخول)
زور	زروي (زړول)
مور	مروي (مړول)
تریخ	تریخېږي (تریخېدل)
کون	کڼیږي (کڼېدل)

زړېږي (زړېدل)

زړ

او داسې نور...

۲- د صفتونو په شان د ځينو نومونو څخه د فعلي وروستاړو په زياتولو سره فعلي شکلونه جوړېږي، لکه:

اسم	فعل
ژړا	ژړوي (ژړول)
خندا	خندوي (خندول)
گټه	گټي (گټل)
سپما	سپموي (سپمول)
نڅا	نڅوي (نڅول) نڅا
نور...	نڅېږي (نڅېدل) ، او داسې

د ژبو مارفولوژيکي ویش

د نولسمې پېړۍ په ژبپوهنه کې سربيره پر نسبي ویش، ژبي په مارفولوژيکي لحاظ هم پر بېلو بېلو گروپونو ویشل سوي دي. د مارفولوژيکي ویش فرقونه له نسبي ویش څخه په دې کې دي، چې په نسبي ویش کې د مقایسوي - تاریخي میتود په رڼا کې ژبي د ورته والي او بېلتون، د پیدایښت، بدلون او تاریخي تکامل له پاره پر بېلو بېلو کورنیو او گروپونو ویشل کېږي او هم په دې ویش کې د مقایسوي موادو انتخاب اختیاري کار نه وي، مگر په مارفولوژيکي ویش کې د ژبو تاریخي تکامل او پیدایښت په نظر کې نه نیول کېږي او ژبي یوازي د اوسني جوړښت له پلوه سره پرتله کېږي او پر بېلو بېلو مارفولوژيکي گروپونو ویشل کېږي، چې په دې اساس کېدای سي داسې ژبي په یوه گروپ کې راسي، چې په نسبي او تاریخي لحاظ یو له بله هیڅ اړیکې نه سره لري او هم په دې ویش کې هغه مواد چې د ژبو په مقایسه کېني د معیارونو په حیث ټاکل کېږي اختیاري دي. په مارفولوژيکي ویش کې د ژبو کمی ویش د معیارونو د ټاکلو د شمېر سره متناسب ارتباط لري مثلاً: که چیرې د ژبو په مقایسه کې د معیاري موادو په حیث یوازي یو فونتيکي معیار - د شونډیزو او غیر شونډیزو واولونو متقابل موجودیت او یا نه موجودیت وټاکل سي، نو ددې معیار له مخې د نړۍ ټولې ژبي پر دوو گروپونو ویشل کېدای سي.

یو هغه گروپ چې په هغه کې دا پرنسیپ صدق کوي او بل هغه گروپ چې په هغه کې دا پرنسیپ صدق نه کوي. په هره اندازه چې د ژبو په ویش کې د ټاکلو معیارونو شمېر زیاتېږي په هم هغه اندازه د نړۍ په ژبو کې ډېر مارفولوژيکي گروپونه منځ ته راځي.

د نولسمې پېړۍ په ژبپوهنه کېني ژبي د مارفولوژيکي جوړښت له مخې پر درو گروپونو ویشل سوي دي: مجردي، نه بدلیدونکي او بدلیدونکي ژبي. مجردي هغه ژبي (چيني، تيبتي، برمايي...) گڼل کېږي، چې کلمې ئې په گرامري لحاظ ثابته بڼه لري او د جملو په منځ کې کومکي توري، د کلمو ترتیب او غاړه (intonation) د گرامري روابطو وظیفه اجرا کوي. د نه بدلیدونکو ژبو په گروپ کې (ترکي، جاپاني...) هغه ژبي شاملېږي، چې په جمله کې د کلمو گرامري روابط د وروستاړي په واسطه ښوول کېږي، خو دومره خبره ده، چې له یوې خوا د کلمو په تصریفي شکلونو کېني د کلمو اصلي غږي نه اوږي او خپل اصلي حالات په بېلو بېلو کتگوریو کېني ساتي او له بلې خوا مختاړي او وروستاړي هم په مختلفو حالتونو کې

۲ کابل مجله ۱۳۵۳ ل کال ۹ گڼه

خپل شکلي او معنوي استقلال نه بایلي (مثلاً په good+ness او good کې). په پښتو کې هم ددې ډلې ژبو ځینې مشخصات لیدل کېږي لکه: تور - تور+والی، سور- سور+والی، ښه - ښه+والی چې په دې مثالونو کې د کلمو اصلي غړي (تور، سور، ښه) او هم وروستاړي (والی) نه بدلېږي او خپل معنوي او شکلي حالت ساتي.

د بدلیدونکو ژبو په ډله کې اکثره پوهان ایندو اروپایي او سمی ژیې داخلي. د بدلیدونکو ژبو کې د کلمو گرامري اشکال د مختاړو، وروستاړو او سوفکسونو په مرسته جوړېږي مختاړي، وروستاړي او سوفکسونه یوه ټاکلي معنا نه لري، بلکې اکثره هر یو په یوه وخت کې کولای سي، چې څو مختلفي گرامري معنوي افاده کړي. په دې ژبو کې د نه بدلیدونکو ژبو په خلاف مختاړي، وروستاړي، سوفکسونه او د کلمو اصلي مورفیمونه یو په بل کې سره ننوتې او په بېلو بېلو گرامري کتگوریو کې مختلفه ښه غوره کوي (depth - deep کور - کره). د پورتنیو تشریحاتو د توضیح له پاره به د پښتو ژبې ځینې مثالونه راوړو. په پښتو کې د (a) وروستاړي څو مختلفي گرامري معنوي افاده کولای سي. د خندا، ژړا او غوا په کلمو کې نوموړي وروستاړي په عین وخت کې دوی معنوي څرگندوي:

۱ - مؤنث.

۲ - مفرد.

مگر د بودا په کلمه کې بیا خپلي پخوانۍ معنا وي نه ساتي. په دې کلمه کې هم دوی معنوي لري یوه د مذکر او بله د مفرد. همدارنگه (پوري) د مختاړي په حیث په بېلو بېلو کلمو کې خپله اصلي معنا بدلوي لکه: په (پوري+وتل) او (پوري+ترل) کې

په دې مثالونو کې نه یوازې داچې د (پوري) معنا په (پوري وتل) او (پوري تړل) کې یوه نه ده او فرق سره لري، بلکې د (پوري وتل) په کلمه کې اصلي غړي (وتل) هم خپله پخوانۍ معنا بایلي.

د اوولسمې - اتلسمې پ. په ژبپوهنه کې پوهانو د ژبو د مارفولوژیکي ویش په برخه کې څه څېړني کړي، خو دغو څېړنو په اوولسمه پ. کې د یوه دسپلین ښه غوره کړې ده. فرید ریچ بنلیگل (۱۸۰۸) په دې عقیده وو، چې د نړۍ ټولې ژبې د گرامري جوړښت له پلوه پر دوو گروپونو ویشل کېږي: نه بدلېدونکي او بدلېدونکي ژبې، مگر د مقایسوي - تاریخي میتود د انکشاف سره سم ژبپوهانو ته دا سوال پیدا سو، چې که چېرې د نړۍ ژبې پر دوو گروپونو ویشلې سي، نو چینی ژبې ته به په کوم گروپ کې ځای ورکړل سي، ځکه دا ژبه د مارفولوژیکي جوړښت له پلوه ددې دوو گروپونو سره ستر توپيرونه لري. په همدې اساس په ۱۸۱۸ کې د فرید ریچ بنلیگل ورور افگست بنلیگل په نوموړي ویش کې څه اصلاحات راوړي او وایې چې ټولې ژبې باید پر درو گروپونو ویشل سي: مجردي، نه بدلېدونکي او بدلېدونکي ژبې بیا په خپل منځ کې پر دوو ډلو ویشل کېدای سي: تحلیلي او غیر تحلیلي په ۱۸۲۲ م کال کې وگومبلد ژبې پر څلورو گروپونو ویشي یعنی په پخواني ویش کې یو بل گروپ ور زیاتوي، چې د نیم تحلیلي په نامه یادېږي. ماکس میولر (۱۸۲۳ - ۱۹۰۰) په دې عقیده وو چې د ژبو د مارفولوژیکي ویش او د ټولني د اقتصادي او اجتماعي تکامل ترمنځ مستقیم ارتباط موجود دی په همدې اساس د مجردي ژبې د هغو خلکو ژبې بولي چې د ابتدايي بشري ټولني په مرحله کې ژوند کوي او ددوی ترمنځ اجتماعي روابط یوازي او یوازي پر کورنیو بنادي. دی په وروستي تحلیل کې دې نتیجې ته رسېږي، چې په دې ډله ژبو کې دومره قدرت نسته، چې لیکونکي دي وکړای سي ددې ژبو په مرسته کوم علمي اثر ولیکلای سي نه بدلېدونکي ژبې د کوچني ژوند د تاریخي مرحلي محصول او بدلېدونکي د هغو خلکو ژبې دي، چې له دې ټیټو تاریخي مرحلو څخه تېري سوي او نوي متکامل دولتي سیستم لري.

دا څرگنده ده، چې د ژبو گرامري جوړښت د اقتصادي، اجتماعي او تاريخي مرحلو له پلوه څېړل او يوې ژبې ته ښه اوبلي ته ټيټه ويل غير علمي کار دی. د ژبو د مارفولوژيکي ویش په برخه کې دا ډول تحليل سړي ته د واقعیتونو صحيح تشریح او حل نه سي ورکولای، بلکې برعکس سړی گمراه کېږي او له واقعیته ئې باسي، ځکه هغه څه چې يو ليکوال ئې د بدليدونکو ژبو په واسطه ليکلای او څرگندولای سي همدغسي د مجردو ژبو ويونکي هم په خپله ژبه هر ډول مفاهيم په پوره ډول افاده کولای سي.

داچې بدليدونکي ژبي متکاملي او مجردي او نه بدليدونکي ژبي غير متکاملي دي کوم علمي اساس نه لري، ځکه دا فرقونه يوازي په گرامري جوړښت پوري اړه لري مجردي اونه بدليدونکي ژبي هم پر خپل پخواني ابتدايي حال نه پاتېږي او د ننه په خپل سيستم کې تکامل کوي او د ژبو تکامل هم په دې کې نه دی، چې حتمي دي گرامري روابط د مختارو او وروستارو په واسطه افاده سي. د نولسمې پ. عالم د ناتوراليزم د مکتب (په ژبپوهنه کې) مؤسس ا. ښليخر (۱۸۲۱ - ۱۸۶۸) چې له يوې خوا د نولسمې پ. د طبيعي علومو د انکشاف خصوصاً (داروين) او له بلې خوا د هيگل د ديالکتیک تر تاثير لاندې راغلی د ژبو د مارفولوژيکي ویش مسئله د تکامل د تيورۍ له مخې تر څېړني لاندې نيسي.

ا. ښليخر د خپلو څېړنو په نتيجه کې د ژبي د ماهيت او مشخصاتو په برخه کې درې اساسي ټکي ټاکلي:

۱ - ژبه يو طبيعي اورگانيزم دی او د ژوندانه او انکشاف قوانين ئې همغه قوانين دي کوم، چې د طبيعت د ټولو ژونديو اورگانيزمونو په برخه کې صدق کوي.

۲ - په همدې اساس ژبپوهنه د طبيعي علومو له ډلې څخه يو علم دی.

۳ - د ژبو په څېړنه کې بايد د هغو ميتودونو څخه کار واخيستل سي کوم چې د طبيعي علومو پوهان د حيواناتو او نباتاتو په څېړنه کې استفاده ځني کوي.

(هيگل د خپل مشهور منطق شروع د ديالکتیک په دې اساسي مرحلو کوي: د ديالکتیک اوله مرحله هستي ده او دا د تائيد (these) مرحله ده مگر که موږ د هستي مجرد او خالص مفهوم تحليل کړو د نيستی مفهوم تري راولاړېږي او د هستي تائيد ځان په خپله نفي کوي او فکر ديالکتیک په دوهمه مرحله کې داخليږي، چې هغه د ترديد او نفي مرحله ده antithese ددې تائيد او ترديد له تصادم څخه يوه دريمه مرحله راوړي، چې هغه دمفني او مثبت ترکیب دی synthase يعني د هستي او نيستی له تصادم څخه يو دريم ترکیبي حقيقت منځ ته راځي.....).

ا. ښليخر د ژبو په مارفولوژيکي ویش کې د هيگل ديالکتیکي قوانين (چې وايې د هر شي په موجوديت کې درې مرحلي ليدل کېږي these, antithese, synthase تطبيقوي او وايې چې ژبي هم په خپل تکامل (يعني بيالوژيکي تکامل) دغسي درې مرحلي تېروي مجردي نه بدليدونکو د نه بدليدونکو ژبو د انکشاف او تکامل په نتيجه کې منځ ته راغلی دی. ددې نظريو په ترڅ کې يوې داسې فيصلې ته رسېږي: څرنگه چې د ژبي هم لکه ژوندي موجودات زېږي، بلوغ ته رسي او په پای کې زړېږي او مري.

نو په همدې اساس مجردي ژبي د ژبو د طفوليت مرحله، نه بدليدونکي د بلوغ مرحله او بدليدونکي د زړښت او انحطاط مرحله ده.

۱ - د ژبي تکامل دې ته نه وايې، چې مجردي ژبي دي په نه بدليدونکو ژبو او نه بدليدونکي ژبي دي په بدليدونکو ژبو بدلي بدلې سي، ځکه دا به سمه نه وي، چې سړی هغه ژبي چې په خپل جوړښت کې د کلمو سره مختارې او وروستارې ونه لري غير متکاملي وبولي او د ژبو په تکامل کې د ابتدايي مرحلي په حيث ورته قايل سي او هغو ژبو ته چې گرامري روابط ئې د مختارو او وروستارو په مرسته افاده کېږي متکاملي ووايې.

۲ - هره ډله ژبي که مجردي وي او که بدلیدونکي او یا بدلیدونکي د ننه په خپل سیستم کي تکامل کوي اود تکامل قوانین ئې باید د ننه په هر سیستم کي په جلا ډول ولټول سي نه د باندي له سیستمه، د چيني ژبي (مجردي ژبي) تکاملي سیر باید په خپله د چيني ژبي په تاریخ کي وسپړل سي نه داچي د چيني ژبي تکاملي سیر د انگلیسي ژبي په تاریخ کي ولټول سي. ننني چيني ژبي هغه ساده او ابتدایي شکل نه لري، کوم چي زرکاله پخوا ئې درلود او دا قانون د ټولو ژوندیو ژبو په برخه کي صدق کوي پښتو، روسي، انگلیسي او نورو ټولو ژبو همداسي ابتدایي او ساده شکونه درلودل، چي له اوسني وخت سره نه مقایسه کېږي، داځکه چي ژبه یوه اجتماعي زېږنده (پدیده) او د ټولني د افهام او تفهیم وسیله ده او د ټولني د تکامل سره سم وده او انکشاف مومي. هر مطلب چي نن ورځ په پښتو، روسي او انگلیسي (چي د نه بدلیدونکو او بدلیدونکو ژبو په ګروپ پوري اړه لري) کي افاده کېدای سي همدغه شان چيني ژبه (چي په مجرد ګروپ پوري اړه لري) د هر ډول فکر د څرګندوني پوره استعداد لري.

له ډېري مودي راهیسي پوهان په دې هڅه کي وو، چي ثابته کړي، چي ژبه کټ مټ یو داسي اورګانیزم دی، لکه حیوان او نبات او د ژبو منځ ته راتګ او تکامل هم د هغو طبیعي قوانینو پر اساس منځ ته راځي، دکومو پر اساس چي نور ژوندي موجودات زېږي او انکشاف کوي یعنی ژبه زېږي، د بلوغ مرحلي ته رسیږي او په پای کي زېږي. د ژبي دغسي تحلیل خصوصاً په نولسمه پ. کي زیات عمومیت پیدا کوي. ددې علت هم دادی، چي په نولسمه پ. کي طبیعي علوم زیاتو موفقیتونو ته رسیږي، مګر د ژبي په باره کي دا ډول قضاوت، چي ژبه کټ مټ داسي یو اور ګانیزم دی لکه حیوان او نبات څېړونکي ته د واقعي او حقیقي پېښو سمه تشریح او حل نه سي ورکولای، بلکي برعکس ئې له واقعیته لېري کوي، ځکه ژبه د انساني ټولنو د راشی او درشی تماس او معاشرت مهمه وسیله ده. بې له ژبي بشري رابطه او معاشرت ناممکن دي او بي رابطي او تماس نه په خپله انسان وجود لري او نه ټولنه، بې له ژبي تفکر هم ناممکن ښکاري یعنی د ژوند او واقعیت درک او په خپله د انسان مفهوم بې ژبي په یوه تپه تیاره کي را ایسارېږي.

ژبه یوه اجتماعي پدیده ده او د باندي له انسانه او ټولني منځ ته نه سي راتلای، نو په همدې اساس د ژبي د ماهیت او تکامل څېړنه د باندي له انسانه علمي ارزښت نه لري ددې ټولو خبرو څخه دې نتیجې ته رسیږو چي: ژبه نه طبیعي پېښه ده او نه بیالوژیکي د ژبي موجودیت او انکشاف په هیڅ ډول د طبیعي قوانینو تابع نه ګڼل کېږي او هغه طبیعي قوانین د کومو پر اساس چي حیوانات او نباتات منځ ته راځي او تکامل کوي د ژبي د ماهیت او ودې په برخه کي عملي کېدای نه سي.

د شلمې پ. په ژبپوهنه کي هم ځینو پوهانو کونښن کړی، چي د ژبو د مارفولوژیکي ویش په برخه کي مشخص علمي معیارونه وټاکل سي او د پخواني ویش نیمګړي خواوي پوره کړي ښه مثال ئې د امریکا د مشهور عالم اډوارډ سپیر مارفولوژیکي ویش ګیلای سو.

اډوارډ سپیر په خپل کتاب «ژبه - ۱۹۲۱» کي د ژورو علمي څېړنو په ترڅ کي دې نتیجې ته رسیدلی، چي ټولي ژبي د ګرامري جوړښت له پلوه پر ۲۱ ګروپونو ویشل کېدای سي. د مارفولوژیکي ویش یو لوی مشکل دادی، چي د هغو معیارونو انتخاب د کومو پر اساس چي ژبي پر بېلو بېلو مارفولوژیکي ګروپونو ویشل کېږي اختیاري کار دی او کوم معین او ټاکلي پرنسیپونه په دې برخه کي نسته، نو ځکه یو عالم د خپلو ټاکلو معیارونو پر اساس ژبي پر دوو ګروپونو او بل ئې د خپلو ټاکلو پرنسیپونو له مخي پر درو، څلورو او داسي نورو ګروپونو ویشي. له بلې خوا که یوه ژبه له یوه پلوه وڅېړله سي په یوه ګروپ او که له بل اړخ څخه ورته څیر سو نو بیا به بل ګروپ کي داخلیدای سي، مثلاً مخکي مو ولیدل، چي په پښتو ژبه کي د ګرامري جوړښت په لحاظ هم د نه بدلیدونکو او هم د بدلیدونکو ژبو خصوصیات سته او همدارنګه اکثر و

ژبپوهانو اېنډو اروپايې او سيمتي ژبي چي په خپلو منځونو کي ستر گرامري او مارفولوژيکي اختلافونه لري بيا هم په يوه گروپ کي راوړي دي.

ددې له پاره چي مارفولوژيکي ویش يو علمي ارزښت پيدا کړي او پر سمو پرنسيپونو بنا وي، نو دا. ا. ريفرماتسکي د نظريې په تائيد بايد دوي اساسي مسئلي په نظر کي ونېول سي:

۱ - ښه به دا وي، چي د ژبو په مارفولوژيکي ویش کي د هغو ژبو گرامري جوړښت سره پرتله سي، چي په تاريخي لحاظ په يوې کورنۍ پوري اړه لري او د يوې کورنۍ غړي بلل کېږي، ځکه په مارفولوژيکي ویش کي يوازي د تشریحي میتود له پلوه د ژبو گرامري جوړښت سره مقایسه کول کافي نه گنل کېږي او سربيره پر دې بايد د مقایسوي - تاريخي میتود څخه هم پوره استفاده وسي او د مقایسوي - تاريخي میتود څخه په دې برخه کي هغه وخت لازمه گټه اخیستلای سو، چي زموږ مقایسه د يوې کورنۍ پر ژبو بناء وي.

۲ - په مارفولوژيکي تشریح کي به بده نه وي، چي په بېل ډول د هري ژبي ټول مارفولوژيکي خصوصيات و څېړل سي، خاص او عام قوانين ئې وټاکل سي. دغسي څېړنه به له گټو څخه خالي نه وي. له يوې خوا د پرديو ژبو د زده کړي له پاره منظم درسي مواد ترتيبيدای سي او له بلي خوا د ترجمي (خصوصاً ماشيني ترجمي) په برخه کي پوره اسانتياوي برابریدای سي.

فرازیالوژي او سبکي علامې

فرازیالوژي(۱):

د روسي ژبي ژبني اصطلاحات د څېړنو اوږد تاريخ لري او حتی په هغو قاموسونو کي، چي په اوولسمه پېړۍ کي خپاره سوي دي ژبني اصطلاحات پکښې را غونډ سوي دي.

همدارنگه د روسي ژبي معاصر قاموسونه هم د ژبنيو اصطلاحاتو له پلوه خورا غني دي سربيره پردې، چي ژبني اصطلاحات په قاموسونو کي ثبت سوي دي، د روسي او شوروي دورو ژبپوهانو په دې برخه کي زياتي علمي څېړني کړي دي، چي د دوی د تحقيقاتو په نتیجه کي فرازیالوژي اوس د ژبپوهني د يوې مستقلي څانگي حيثيت غوره کړی دی. د غربي اروپا او امريکا په ژبپوهنه کي دې موضوع ته تر اوسه پوري پوره پاملرنه نه ده سوي. ا. و. کونين په خپل هغه اثر کي، چي د (انگليسي ژبي فرازیالوژي) نومېږي داسي ليکلي چي: «د غربي اروپا او امريکا په ژبپوهنه کي د فرازیالوژۍ د تصور په برخه کي تر اوسه پوري کوم خاص اثر نه دی ليکل سوی، سره له دې چي د دوی په قاموسونو کي ژبني اصطلاحات ډېر راغونډ سوي دي».

په دې څه وروستيو کلونو کي په شوروي ژبپوهنه کي ډېر آثار خپاره سوي دي، چي د ژبنيو اصطلاحاتو بيل بيل اړخونه پکښې څېړل کېږي، خو سره له دې هم د ژبنيو اصطلاحاتو ځيني مسئلي لا تر اوسني او لاینحه پاته دي. د ژبنيو اصطلاحاتو د وېش (کلاسیفیکیشن) او په قاموس کي د هغو د ثبتولو په برخه کي بيلي بيلي نظريې ليدل کېږي.

د فرازیالوژي په تيوريکه سپړنه کي د اکادیمیک و. و. وينگرادف څېړنو مهم رول لوبولی دی. ژبني اصطلاحات د معنوي جوړښت له پلوه د وينگرادف په آثارو کي پر درو گروپونو ویشل کېږي:

۲ کابل مجله ۱۳۵۳ ل کال ۳ گڼه

۱- په لومړي گروپ کي هغه ژبني اصطلاحات داخلېږي، چي معنايې د ترکيب د اجزاوو د معناوو څخه لاس ته نه راځي او اصطلاحي معنا د ترکيب د اجزاوو پر معنا متکي نه وي لکه (د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: په سترگو ننوتل، پرسپين ډاگ غاښ وتل...) په دوهم گروپ کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي اصطلاحي معنايې د ترکيب د اجزاوو پر مجموعي معنا متکي وي لکه (د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: د پاڅي رگ پالل، هر سرې پرخپله ټکي ور اړوي. دی د کراستي ملا بند دی، پر بدو اوښتل...).

۲- په دې ډله ژبنيو اصطلاحاتو کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي اصطلاحي معنايې په تحليلي ډول د ترکيب د ټولو غړو د معناوو سره ارتباط لري، لکه (د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: پښه اړول، بانو پر بانو ايښوول، اوږه کښل، بکړی د سره لوېدل...).

د وينگرادف دغه ويشل دا . و. کليتينه، ا . پ . مردو بلکه او داسي نور ډېرو ژبپوهانو په آثارو کي تائيد سوي دي. ن . م . بنانسکي هم ژبنيو اصطلاحاتو ته د اکادېميک وينگرادف له نظره گوري، خو دی د وينگرادف پر درو گروپونو يو بل گروپ هم زياتوي، چي په دې حساب دی د روسي ژبي ژبني اصطلاحاتو پر څلورو گروپونو ويشي. دده په عقیده په څلورم گروپ کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي که څه هم د ترکيب هر غړی ئې په خپله اصلي معنا استعمالېږي او هم د ترکيب عمومي اصطلاحي معنايې د غړو د معناوو مجموعه ده، خو دغه ترکيبونه د استعمال په وخت کي تل خپل ترکيبي شکل ساتي او بي له کوم تغير څخه استعمالېږي، چي په همدې اساس دغسي ترکيبونه د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کي راتلای سي، لکه (په پښتو ژبه کي دغسي ترکيبونه: د اوبو شين ډنډ، د سينما ټکس ...

ب . ن . گلوين د ژبنيو اصطلاحاتو د څېړنو په نتيجه کي دې ټکي ته رسيږي، چي په روسي ژبه کي ژبني اصطلاحات پر څلورو گروپونو ويشل کېږي. د وينگرادف پر ویش يو بل گروپ هم ور زيات وي، چي د (اډيم) په نامه ئې ياد وي. په شوروي ژبپوهنه کي د اصطلاحاتو په برخه کي يو بل نظر هم سته، چي د پورتنیو نظريو سره پوره توپير لري او هغه دا چي ددې ډلې ژبپوهانو په عقیده سربيره پر پورتنیو ډولونو ټول هغه ترکيبونه، چي تر يوې اندازې پوري خپل ترکيبي ثبات ساتي او تل د مشخصو ترکيبونو په شکل استعمالېږي هم د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کي راځي، لکه: متلونه، مقولې او هغه ادبي عبارات، چي عام معرفيت ئې پيدا کړی وي . سربيره پردې د ژبنيو اصطلاحاتو په برخه کي ځيني نوري نظريې هم سته، چي يادونه ئې دلته دومره موزونه نه ښکاري.

سره له دې، چي د ژبنيو اصطلاحاتو ويشنه پر خاصو گروپونو نسبي بڼه لري او تر ډېره حده پوري د ژبپوهانو په ذهني قضاوت او هغو پرنسپيونو پوري اړه لري، چي ژبپوهان ئې پيروي کوي.

سره له دې ټولو اختلافونو بيا هم په شوروي ژبپوهنه کي د ژبنيو اصطلاحاتو د تشخيص او ویش په برخه کي د اکادېميک وينگرادف نظر د تائيد وړ گڼل کېږي، ځکه چي دده ویش له يوې خوا واقعيت ته نږدې دی او له بلې خوا ددې خاصو ژبنيو واحدونو د واقعي ویشني په برخه کي زيات امکانات برابر وي. د نورو ژبپوهانو په ویش کي اکثره ژبني اصطلاحات او عادي ترکيبونه يا ژبني اصطلاحات، متلونه او مقولي سره گډېږي او پوره توپير ئې نه سره کېږي. ددغو وروستيو ژبپوهانو نظر کله کله په قاموسونو کي هم منعکس کېږي، مثلاً د شوروي اتحاد د علومو د اکادېمي په قاموس (څلور ټوکه) کي او هم د اوبنکوف په مشرح قاموس (څلور ټوکه) کي دغسي عادي ترکيبونه، لکه « ورو، ورو» «لږ، لږ» د قاموسي مقالو په پای کي د ژبنيو اصطلاحاتو په حيث راوړل سوي دي. دا ترکيبونه ژبني اصطلاحات نه دي، بلکي، لکه څنگه چي په هغه وخت کي ف . ف فرتو ناتف اشاره ورته کړي ده. دا هغه ډول ژبني ترکيبونه دي، چي يوه کلمه دوه واړه يوه مقصد يا يوه عمل د شدت په غرض تکرارېږي او عادي ژبني ترکيبونه دي، نه ژبني اصطلاحات.

د ژبنيو اصطلاحاتو يوه بله مهمه مسئله، چې تر اوسه تنه او لاینحله پاته وه او په قاموسونو کې تر اوسه پورې کوم مشخص پرنسیپ نه دی ورته ټاکل سوی، هغه په قاموسونو کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو موضوع ده. په دې برخه کې، چې ژبني اصطلاحات تر کومو کلمو لاندې راوړل سي، قاموس لیکونکي تر اوسه کوم مشترک ټکي ته نه دي سره رسیدلي او په مختلفو قاموسونو کې د بېلو بېلو پرنسیپونو څخه کار اخیستل سوی دی.

پ. ب. زودین او ک. ا. لېدیف په دې عقیده دي، چې ژبني اصطلاحات دې د ژبنيو اصطلاحاتو د ترکیب ترهغې کلمې لاندې راوړل سي د کومې سره چې د ژبنيو اصطلاحاتو معنا هیڅ ارتباط نه لري. اس. اي. اورینگف بیا د خپل قاموس په مقدمه کې لیکي، چې ژبني اصطلاحات دي ترهغو کلمو لاندې راوړل سي، له کومو سره چې د ژبنيو اصطلاحاتو عمومي معنا اړخ نه لگوي. مگر د شوروي اتحاد د علومو د اکاډیمۍ په کوچني قاموس (خلورتوکه) کې بیا یوه ژبني اصطلاح د ترکیب تر ټولو کلمو لاندې د قاموسي مقالو په پای کې په مکرر ډول سره راوړل کېږي، خو یوازې په یوه ځای کې ترهغې کلمې لاندې تشریح کېږي، کومه چې د ژبني اصطلاح معنوي مرکز تشکیلوي. پروفیسر اي. و. رخانف کونسن کړی، چې ددغو مشکلاتو د حل له پاره یوه عملي لار پیدا کړې، نو دی د حل لار په دې کې لټوي، چې ژبني اصطلاحات دې پر دوو گروپونو وویشل سي. یو هغه گروپ ژبني اصطلاحات دي، چې عمومي معنایې د ترکیب د کلمو پر معناو متکي نه وي. نو په دې اساس (دده په عقیده) د لومړي گروپ ژبني اصطلاحات د کلمو تر هغو معناو لاندې را وړل کېږي، د کومو سره چې د ژبنيو اصطلاحاتو معناوي اړه لري او دوهم گروپ ژبني اصطلاحات په مستقل ډول د قاموسي مقالې په پای کې راوړل کېږي.

لکه څنگه چې څرگندېږي دغه ټول روشونه په قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو مسئله نه سي حل کولای. ددې خبرې د اثبات او د موضوع د وضاحت له پاره به د پښتو ژبې یوه ژبني اصطلاح را واخلو او خبرې په پر وکړو. په پښتو ژبه کې (د پایڅې رگ پالل) یوه ژبني اصطلاح ده. د زودین، اورینگف اولېدیف د نظریاتو پر اساس دا اصطلاح باید ددې ترکیب ترهغې کلمې لاندې راوړل سي د کومې د معنا سره چې ارتباط نه لري، خو دلته دا مسئله ده، چې سړی دی په وپوهیدای سي، چې ددې ژبني اصطلاح معنا د درو کلمو (پایڅه، رگ، پالل) له ډلې څخه د کومې یوې د معنا سره ارتباط نه لري، چې ترهغې لاندې ثبت سي.

بله خبره داده چې ژبنيو اصطلاحاتو اصطلاحي معنا نه یوازې دا چې د ترکیب د کلمو د معناو سره مستقیم ارتباط نه لري، بلکې کله کله هیڅ ارتباط نه لري. که چیرې دغسې ارتباط موجود وي نو ژبني اصطلاح نه سو ورته ویلای بلکې، د ژبني یو عادي ترکیب ئې بولو. همدارنگه هغه روش چې د شوروي اتحاد د علومو د اکاډیمۍ د قاموس له خوا وړاندې کېږي موضوع لاهم پیچلي کوي، ځکه (د پایڅې رگ پالل) په ژبني اصطلاح کې کومه پایڅه، رگ او یا پالل د معنوي مرکز حیثیت لري. دا څرگنده ده په هغو ژبنيو اصطلاحاتو کې، چې عمومي معنایې د ترکیب د کلمو پرمعناو متکي نه وي داسې کلمه پکښې نسته، چې هغه دي د معنوي مرکز په حیث وټاکل سي. ددې ټول بحث څخه یوې داسې نتیجې ته رسېږو، چې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو په برخه کې باید یو داسې پرنسیپ غوره سي، چې د یوې خوا عملي جنبه ولري اوله بلي خوا د قاموس لیکونکو د ذهني قضاوت دخالت پکښې لږ وي. زما په عقیده یوازیني عملي او غوره پرنسیپ به دا وي، چې په قاموسي مقالو کې دې ژبني اصطلاحات د اصلي کلمو (کومکي توري په ژبنيو اصطلاحاتو کې د اصلي کلمو په حیث نه گڼل کېږي) د الفبا په ترتیب راوړل سي. یعنی ژبني اصطلاحات دي تر هغو اصلي کلمو لاندې راوړل سي، کومې چې د ژبنيو اصطلاحاتو د ترکیبونو په سر کې راغلي وي. په دې اساس د پښتو ژبني اصطلاح (د پایڅې رگ پالل) باید د (پایڅه) د قاموسي مقالې په پای کې راسي.

په پښتو قاموس کې ژبني اصطلاحات او تشریحي ساده عبارتونه یو ځای راوړل سوي دي. څرنگه چې ژبني اصطلاحات ددې قاموس په قاموسي مقالو کې په مستقل ځای کې نه دي راوړل سوي، نو د ثبتولو د پرنسیپ په برخه کې ئې د صحت او یا غلط قضاوت نه سو کولای او هم نه پوهیږو، چې د نوموړي پښتو قاموس لیکونکي کوم ډول ترکیبونه ژبني اصطلاحات بولي. داچې په پښتو قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو د بېلولو په برخه کې پوره پاملرنه نه ده سوي، علت به ئې دا وي، چې تر اوسه پورې په پښتو ژبپوهنه کې د ژبنيو اصطلاحاتو د مفهوم او په قاموسونو کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو په برخه کې سستماتیکه څېړنه نه ده سوي.

د اسلانف په پښتو - روسي قاموس کې ژبني اصطلاحات د قاموسي مقالو په پای کې د یوې خاصې علامې په واسطه بېلېږي. ددې قاموس لیکونکي داسې لیکي چې: « هغه اډیمونه او ژبني اصطلاحات چې د ترکیب د یوې کلمې د معنا سره هم ارتباط نه لري د قاموسي مقالې په پای کې راوړل کېږي او د یوې خاصې علامې په واسطه ښوول کېږي.» (د همدې قاموس لسم مخ) د اسلانف د همدې لیکنې څخه د ژبنيو اصطلاحاتو مفهوم او په قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو پرنسیپ څخه څرگندېږي، نو ځکه دده په قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو مسئله مغشوشه غوندي ښکاري:

۱ - په دې قاموس کې اکثره متلونه او مقولې د قاموسي مقالو په منځ کې د تشریحي مثالونو سره یو ځای راغلي دي، خو کله کله بیا د قاموسي مقالو په پای کې د ژبنيو اصطلاحاتو په حیث راوړل سوي دي (لکه: عقل په ټکر حاصلېږي (۲۷۵مخ)، گوره چې اوبن په کوم اړخ چوکېږي (۳۲۵مخ). نو په دې اساس نه سو پوهېدای، چې نوموړي قاموس لیکونکي متلونه، مقولې د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کې شمېري او که به؟.

په دې قاموس کې ډېرې عادي او ساده جملې د قاموسي مقالو په پای کې د ژبنيو اصطلاحاتو په حیث ثبت سوي دي، لکه: مطلب ئې زه وم (دمطلب ترکلمې لاندې)، خپل حق بودول (د بودول ترکلمې لاندې)، له چاپ نه بیرون کېدل (د بیرون ترکلمې لاندې)، د اوبو شین ډنډ (د ډنډ ترکلمې لاندې)، د لمبېدو ډنډ (د ډنډ ترکلمې لاندې)، دا څه خبره ده؟

(د «خبره» ترکلمې لاندې)، زما خبره دي نه منله (د «خبره» ترکلمې لاندې)... دغه ټول ترکیبونه، چې اسلانف د ژبنيو اصطلاحاتو په حیث راوړي دي، ژبني اصطلاحات نه دي، بلکې د پښتو ژبي ساده جملې دي که څه هم په دې قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو د پرنسیپ یادونه نه ده سوي، خو د پورتنیو مثالونو د تحلیل څخه داسې څرگندېږي، چې ده د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو په برخه کې د هغه روش څخه پیروي کړې ده د کوم پر اساس، چې ژبني اصطلاحات تر هغو کلمو لاندې راوړل کېږي، چې په ترکیب کې معنوي رول تر نورو کلمو زیات وي، ددې ډول روش د نیمگړتیاوو یادونه مخکې راغلي ده.

سبکي علامې:

په قاموس کې د سبکونو پر اساس د ژبي د لغوي پانگې وپشنه د قاموس لیکني د پرنسیپونو څخه یو اساسي پرنسیپ گڼل کېږي. د معیاري قاموسونو په برخه کې د شوروي اتحاد یو مشهور ژبپوهاند او قاموس لیکونکی اکاډمیک ل. و. شیربه لیکي: اکثره کله، چې خلک پرمعیارونو ږغېږي، نو دوی سبکي معیارونه هېروي.

که څه هم سبکي معیارونه تر نورو ژبنيو معیارونو مهم نه وي، نو د اهمیت له پلوه ترهغوي کم هم نه دي. کله چې ئې له دغو معیارونو (سبکي معیارونو) ادبي ژبه خپل اصلي ارزښت له لاسه ورکوي.

په پښتو قاموس کې د سبکي علامو څخه په پوره توگه کارنه دی اخیستل سوی. یوازې د مفغونو او پخوانیو کلمو په برخه کې ددغه ډول علامو څخه استفاده سوي ده، چې د (کلمو د انتخاب) په بحث کې موږ خبرې پرې کړي دي.

په يوه ژبه کې ټولې کلمې يو ډول نه دي - ځينې کلمې په يوه ژبه کې ډېرې استعمالېږي او ځينې ئې بيا لږ - ځينې ادبي او ځينې بيا غير ادبي - ځينې معياري رنگ لري او ځينې لهجوي - ځينې نوي او ځينې زړې، ځينې محاورې او ځينې کتابي دي ځينې د علومو په کومه خاصه څانگه کې مروجې وي او ځينې ئې عمومي رنگ لري، له همدې کبله د قاموس ليکنې د نننيو اصولو سره سم بايد يو معياري قاموس وکړای سي. د يوې ژبې د لغوي پانگې دغه معنوي اختلافونه ونيسي او د استعمال ساحه ئې و ټاکي.

اسلاف دغه علمي واقعيتونه درک کړي، نو ځکه دده قاموس د سبکي علامو له پلوه د نورو پښتو قاموسونو سره پوره توپير لري. په دې قاموس کې هغه کلمې، چې د وينا په کومو خاصو سبکونو پورې اړه لري، د مشخصو علامو په واسطه بنسول کېږي. په پښتو ژبه کې يوازې د هغو سبکي علامو په برخه کې، چې لهجوي اختلافات څرگندوي د سم او نا سم قضاوت کول دروند کار دي، ځکه تر اوسه پورې د پښتو ژبې لهجې په کافي ډول نه دي څېړل سوي، نو که چيرې يوازې د خپل ذهني قضاوت پر اساس يا نا کافي موادو پر بنا ځينې کلمې غربي يا شرقي، اوريدو يا وزيرو او د پښتو داسې نورو لهجو ته منسوبوو، نو نه يوازې داچې زموږ عمل به غير علمي او غير اصولي وي، بلکې په خپل قضاوت کې به مو ډېر اشتباهات هم کړي وي. مثلاً د پښتو ژبې دغه کلمې: غېږ، بنځول، اوبوز(وربوز) زموږ له نظره هم د معنا او هم د استعمال له پلوه معياري بڼه لري او کومې خاصې لهجې (شرقي يا غربي) ته نه منسوبېږي. مگر د اسلاف په قاموس کې دغه کلمې د هغو سبکي علامو له مخه، چې په قاموس کې ورته ليکل سوي دي، شرقي لهجې ته منسوبي سوي دي او د اسلاف په عقیده دغه کلمې معياري نه دي، بلکې يوازې په شرقي لهجه کې مستعملي کلمې دي.

ددې له پاره، چې د کلمو د لهجوي خصوصيتونو د څرگندولو په برخه کې زموږ قضاوت عيني جنبه ولري، نو بنايې چې خپل قضاوت د پښتو ژبې د ټولو لهجو د سيستماتيکې څېړنې پر موادو بنا کړو.

يوه بله موضوع، چې د اسلاف په قاموس کې گوته ورته نيوله کېږي، هغه داده، چې د دخپلو کلمو په برخه کې د ايمولوژيکي علامو تلل نه ليدل کېږي. په دې قاموس کې يوازې عربي دخپلي کلمې د علامو په واسطه څرگندي سوي دي. مگر کومې کلمې، چې له نورو ژبو څخه پښتو ته ورننوتې او اوس په پښتو ژبه کې مستعملي دي د کومو علامو په واسطه نه دي بنسول سوي.

ختيځه ژبپوهنه

د اروپا اوسني تمدن ته چې خلک گوري نو داسې گومان کوي، چې دا تمدن به د پخوانيو اروپايانو څخه دوی ته په ميراث پاته وي. دا هېوادونه به پخوا هم نسبت ختيځ ته په علمي، کلتوري او نورو چارو کې وړاندي وو، مگر کله چې تاريخ ته رجوع وسي، څرگنديږي چې د علم، هنر او کلتور پخواني مرکزونه د ختيځ هېوادونه دي. نن ورځ چې په علمي او ژبنۍ مسئلو کې پوره څېړنه وسي نو شروع او ابتدا ئې په تاريخي لحاظ په ختيځو هېوادونو پورې اړه لري.

فلسفه چې د انسان د عالي فکر او متمدني ټولني نمايندگي کوي په بشري ټولنو کې د لومړي ځل له پاره په ختيځ - مصر، بابل، هند او چين کې را پيدا سوې ده. ماترياليستي او ايډياليستي جهان بينۍ او علمي نظر ئې د طبيعت د څرنگوالي په برخه کې اول وار په ختيځ کې منځ ته راغلي، فلسفي افکار او نظريات په مصر، بابل، هند او چين کې حتی د غلامۍ په دوره کې (درې زره کاله ق. م) را پيدا کېږي او تکامل کوي.

لکه څرنگه چې د تمدن اساس په ختیځو هېوادونو کې اېښودل سوی، همدا ډول ژبني تحقیقات هم مخکې له غربي نړۍ څخه په ختیځو هېوادونو کې شروع کېږي، چې وروسته بیا په غربي هېوادونو کې تکامل مومي. دلته غواړو چې یوازې د ژبپوهنې تاریخ ته یوه کتنه وکړو، ځکه د ژبپوهنې تاریخ مور د ژبپوهنې د علم - د ژبې د تکامل - د څېړنې د اصولو او میتودونو - د ژبپوهنې د بېلو بېلو مکتبونو سره اشنا کوي. تاریخي معلومات د هغو کسانو سره چې د ژبې په بېلو بېلو برخو کې تحقیق کوي مرسته کولای سي.

د ژبپوهنې د تاریخ په برخه کې ډېر کتابونه لیکل سوي دي، مگر داسې اثر چې په هغه کې دې د ختیځو هېوادونو د ژبپوهنې تاریخي تکامل په منظم ډول سره ښوول سوی وي سته.

د مثال په ډول: و. تومن (د ژبپوهنې تاریخ د ۱۹ پ. تر اخره) - ر. و. ډنور (د ژبپوهنې تاریخ له روانه د ۱۹ پ. تر اخره) - ک. بولېچ (د ژبپوهنې تاریخ په روسیه کې) - و. ا. زویگینشیف (د ۱۹ - ۲۰ پ. د ژبپوهنې تاریخ).

دې ټولو تاریخونو ته چې رجوع وسي نو بیا هم د ختیځو هېوادونو د ژبپوهنې په برخه کې کوم منظم تاریخي معلومات نه سو موندلای او حتی په ځینو کې یې بیخي یادونه هم نه ده سوي. که څه هم کومې ژبني څېړنې چې په دې هېوادونو کې سوي دي د ژبپوهنې په تاریخ کې ستر ارزښت لري.

هغه: په پخواني هند کې د ژبپوهنې په ټولو څانگو کې گرامري څېړنو ته زیاته توجه سوې ده، گرامر د ټولو پوهنو اساس و، او هر علمي تحقیق له گرامره شروع کېده. ددې علت هم دا و چې دوی غوښتل په پوره ډول ځانونه په سانسکرېت پوه کړي، سانسکرېت علمي او ادبي ژبه وه او د عوامو د ژبې پراکریټ سره ئې په هغه وخت (۲۰ - ۱۰ پ. مخ. م) کې ډېر تفاوت درلود او تقریباً ټول علمي او ادبي کلاسیک آثار په سانسکرېت لیکل سوي وو او د سانسکرېت د کلاسیکو آثارو او مذهبي ترانو تجلیل د نوي نسل له پاره ډېر مشکل و، نو له همدې کبله ژبپوهانو گرامري څېړنو ته مخه وکړه ترڅو چې وکړای سي د کلاسیکو آثارو او مذهبي ترانو مشکل ځایونه توضیح کړي. ددې څېړنو په ترڅ کې هندي ژبپوهانو د لومړي ځل له پاره د (ریښې)، (سوفکس) او (وروستاري) مفهومونه وضعه کړل.

د کلمو په تجزیه کې یې له خورا دقت څخه کار اخیست. د فونیم پوهنې او رخ پېژندنې د تحقیقاتو پرنسیپونه ئې تر ډېره حده پر علمي اساساتو بناء و. ددوی په عقیده د ژبې اساسي واحد جمله وه، ځکه چې (د دوی په عقیده) یوازې جمله کولای سي یو فکر څرگند کړي. کلمه دا استعداد نه لري، نو ځکه دباندي له جملې څخه موجودیت هم نه لري. کلمه د معنا په لحاظ او هم د شکل له مخې استقلال نه لري. کلمه بیا په عمومي ډول پر دوو برخو اصلي (ریښه) او فرعي (وروستاري) ویشي. اصلي برخه هغه ده، چې فعلی معنا ولري او په مختلفو شکلونو کې مختلفې معناوې پیدا کوي.

د ژبې د تکامل مفکوره مخکې له میلاده په څلورمه پېړۍ کې د ورارو چې په کتاب کې (پراکریته - پرکابنه: یعني اولسي ژبه) نومېږي موندلای سو.

د ژبنيو څېړنو په ترڅ کې هندي ژبپوهانو قاموس لیکني ته هم ډېره توجه کړې او د قاموسونو ضرورت ئې احساس کړی دی. په قاموسونو کې په عمومي ډول هغه لغات ثبتیدل چې د متنونو د پوهېدو په لار کې بې ځنډونه پېښول. قاموس لیکنه په پخواني هند کې مشهور هندي گرامر پوه باسکه (۵ پ. مخ، م.) ته منسوبېږي. څه وروسته مخکې له میلاده په څلورمه پېړۍ کې د سانسکرېت مشهور قاموس (امرا کابنه) راوړي، چې مؤلف ئې د ژبپوهنې په تاریخ کې د (امرا دیوه) یا (امراسینها) په نامه یاد سوی دی.

مگر سره له دې هم تر اوسه پورې ډېر لیکوال د قاموس لیکني د تاریخ شروع له لوېدیځو هېوادونو څخه رانیسي او عقیده لري، چې لومړني قاموسونه د ایتالوي او فرانسوي ژبې قاموسونه دي، چې په اولسمه میلادي پېړۍ کې راوتې دي.

هندي ژبپوهنه هغه وخت خپل ارتقا ته رسېږي او نوی رنگ غوره کوي، چي د پانېني(۴ پ. مخ . م) آثار را وزي. د پانېني گرامر د پخواني هندي گرامري څېړنو په برخه کي لومړنی منظم اثر گڼل کېږي. په دې گرامر کي د پخوانيو هندي ژبو د فونيم پوهني، صرف، نحو او لغاتو په برخه کي مفصلي څېړني سوي دي، په دې تحقيقاتو کي له هغه علمي ميتود څخه کار اخيستل سوی، چي په معاصره ژبپوهنه کي د تاريخي - مقاييسوي ميتود د اروپايي ژبپوهانو د څېړنو محصول بلل سوی دی.

چين: کومي ژبني څېړني، چي په چين کي شروع کېږي تر ډېره حده په عمومي ډول د هندي ژبپوهني د خط السير سره فرق لري. په هند کي اکثره څېړني پر گرامر بنا وې، مگر په چين کي بيا زياتره فلسفي رنگ غوره کوي. ژبه د پخوانيو چيني پوهانو په عقیده د طبيعت محصول ده. کوم ږغونه، چي د انسانانو له خولي وزي د مرغانو، تالندي او سيندونو له آوازونو سره کوم تفاوت نه لري. انسان په اصل کي گونگ منخ ته راځي، لکه وابه، اوبه او کاني. سرې هغه وخت مجبورېږي، چي خبري وکړي کله چي نه غواړي خبري وکړي او کوبنس کوي ځان له خبرو کولو څخه وساتي. انساني آوازونه د ځينو غړو د اهتزاز په نتيجه کي را پيدا کېږي. متکامله ژبه هغه وخت منخ ته راځي، چي انسانان دا استعداد پيدا کړي، چي مستقلي معنا لرونکي کلمې تلفظ کړای سي، ځکه د ابتدايي انسانانو ژبي ډېر ساده شکل درلود.

د همدې تيورۍ (د ژبي د پيدايښت تيوري) مؤسس تر اوسه په مستند ډول نه دی معلوم، خو دومره څرگنده ده، چي دغه تيوري په اتمه پېړۍ کي د چين د مشهور عالم خان وين کون(۷۶۸ - ۸۲۴ م). له خوا خپرېږي او تکامل مومي. که څه هم دا تحقيقات يو ساده شکل لري، خو بيا هم کولای سو، چي د ژبي د تکامل او پيدايښت په برخه کي ځيني اساسي ټکي پيدا کړو:

۱ - دا څېړني د انساني ږغونو او طبيعي آوازونو ترمنځ يو مشابهت بيانوي. د انساني ږغونو منشاء او محرکات د باندي له انسانه لټوي. يعني انسان مجبورېږي، چي خبري وکړي او په دې خبرو کي له طبيعي آوازونو څخه تقليد کوي.

۲ - انساني ږغونه د ځينو غړو (شونډانو، ژبي ...) د اهتزاز په نتيجه کي را پيدا کېږي.

۳ - د چيني ژبپوهانو د توضيحاتو څخه دا څرگنديږي، چي دوی عقیده لرله چي د ژبي د تکامل او انساني فکر ترمنځ ټينگي اړيکي موجودي دي.

د هند او چين د پخوانيو کلتوري روابطو په ترڅ کي د لومړي ځل له پاره هندي پوهانو د چين د ژبي په برخه کي عميقي څېړني شروع کړې. دوی د چيني ژبپوهانو په گډون د چيني ژبي خط (د سانسکرت د الفباء له مخه) ترتيباوه؛ د چيني ژبي د فونيتيکي مشخصاتو څېړنه د چيني عالم بنين يو(۴۴۱-۵۱۳ م) له خوا سوي ده.

په چين کي د ژبپوهني علمي اساسات د خان(۲۰۶مخ . م . ۲۲۰) د کورنۍ په دوره اېښودل سوی دی او هغه اساسي مسئلي طرحه کېږي، چي د ژبپوهني سره مستقيم ارتباط لري. زاړه متون له نوي انتقادي نظره څېړل کېږي. د زړو متونو د توضيح او تشریح له پاره مخصوص مکتبونه پرانيځي. د فونيم پوهني لهجو پيژندنې، ليک او گرامر مسئلې د تيوريکي پرنسيپونو پر اساس څېړل کېږي.

په همدې دوره کي د لهجو قاموس جوړېږي چي مؤلف ئې بان سيون(۵۳مخ . م - ۱۳م) ښوول سوی دی. په همدې قاموس کي د مختلفو لهجو مترادف لغتونه راټول سوي او د هر لغت د استعمال سيمي شول سوي دي. په همدې دوره کي ځيني داسي قاموسونه هم جوړ سوي دي، چي په هغوي کي لغتونه د الفباء په ترتيب نه دي ليکل سوي، بلکي ټولي کلمې د وروستاري په ترتيب راغلي دي يعني په کلمو کي وروستي توري او د خج ځای په نظر کي نيول سوي دي. دا قاموسونه ددې مقصد له پاره جوړېدل چي که چيري کوم څوک غواړي شعر وزنونه (۶۰۱م، ۷۵۱م) پکښې را غونډ سوي دي. ددې

ډول قاموسونو په مرسته لوستونکو کولای سول چې د پخوانیو شاعرانو د شعر شکل ځایونه توضیح کړي. چيني ژبپوهانو د ژبپوهني په مختلفو څانگو لکه سبک پېژندنې (لیوچري - څېري: ۶۶۱ - ۷۲۱م). سیبا سیالوجي (او یوي: ۱۱۰۰ - ۱۱۵۵م) او نورو کې ورڅېړني کړي.

چروسي (۱۱۳۰ - ۱۲۰۰م). په خپلو تحقیقاتو کې له مقایسوي میتود څخه کار اخیستی.

عربي ژبپوهنه: د ژبپوهني د دوهمې متکاملې دورې مرکزونه سکندریه او مصر دي. مخکې له میلاده په دوهمه او دریمه پېړۍ کې د سکندریې گرامري مکتب منځ ته راځي. ددې مکتب تحقیقات تر ډېره حده علمي خوا وي لري. د نورو پخوانیو گرامري تیوریو په خلاف د سکندریې پوهانو زیاته توجه د ژبي رغیز اړخ ته وه. که څه هم په دې برخه کې دوی نسبت هندي پوهانو ته وروسته پاته معلومېږي، ځکه دوی د فونیم پوهني له درو څانگو فونولوجي، فزیالوجي او ژغ پېژندنې څخه یوازي یوې څانگې - رغ پېژندنې ته زیاته توجه کړې ده.

د هندي پوهانو په خلاف د عربي ژبپوهانو په عقیده کوچنی ژبني واحد کلمه ده او جمله بیا د کلمو هغه ترکیب ده چې یوه مفکوره افاده کوی سي.

عربي ژبپوهنه د خلافت په دوره (۷ - ۱۲ پ) کې ډېر سریع پیشرفت کوي. عربو نه یوازي د زاړه کلتور ارزښتونه ساتلي او نوي دنیا ته ئې وړاندي کړي، بلکه په خپله دوی جغرافې، تاریخ، الجبر، طب، ژبپوهني او نورو برخو کې ډېر اثار لیکلي چې د نړۍ د تمدن په تاریخ کې د ستاینې وړ موقعیت لري.

د عربي ژبپوهني د انکشاف او هغې ته د زیاتي توجه علتونه دا وو، چې عربو غوښتل قرآن چې د عوامو د ژبي او ځینو عربي لهجو سره ئې اختلاف درلود، خلکو ته توضیح او په اسلامي احکامو مسلمانان پوره پوه کړي او له بلي خوا خپله ژبه د مختلفو عربي لهجو او غیر عربي کلمو له نفوذه پاکه وساتي. ددغه ضرورت پر اساس و، چې د عربي ژبپوهانو د تحقیقاتو یو ستر موفقیت دا بللی سو چې دوی هغه فارمولونه چې مخکې له دوی نه وضعه و، په میخانیکي ډول پرخپله ژبه نه تطبیقوي بلکې برعکس د خپلي ژبي داخلي جوړښت فونیتکي، مارفولوجیکي او لغوي اړخونه څېړي.

قوانین او فارمولونه په خپله د ژبي څخه راباسي، ځکه هره ژبه ځانته بېل جوړښت او جلا جلا گرامري قوانین لري. د یوې ژبي گرامري فارمولونه را نقلول پر بله ژبه تحمیلول ستره علمي اشتباه ده. متاسفانه د پښتو ژبي په برخه کې چې کومي څېړني سوي دي، تر ډېره حده تقلیدي بڼه لري. د مثال په ډول په پښتو ژبه کې دغه فعلی شکلونه - اغوندم - اغوندو - اغونډې، ځم - ځو - ځي موجود دي، چې ددې فعلی اشکالو هغه اصلي شکلونه را پیدا کړي، چې دا ټول فعلی شکلونه ځیني جوړېږي. دوی ددې په عوض کې چې په خپله پښتو ژبي ته رجوع وکړي د عربي ژبي د گرامري قوانینو تر تاثیر لاندې راځي. په عربي ژبه کې ټول افعال او اسماء د مصدر څخه جوړېږي او مصدر هم ځکه ورته وایې چې افعال او فعلی اسماء ځني صادرېږي. نو ددې فارمول پر اساس دوی داسې فیصله کوي، چې په پښتو کې هم دا فعلی اشکال باید کوم شکل ولري، چې دا نور شکلونه ځني جوړسوي دي، نوځکه د اغوندم - اغوندو - اغونډي له پاره (اغونډل) د ځم، ځو، ځي، له پاره (خل) مصدری شکلونه بولي. دغه او داسې نوري کلمې په قاموسونو کې ثبت سوې دي، خو هلته هم ورته لیکلي چې غیر مستعمل مصدرونه دي، نو کله چې سړی د نورو ژبو له چوکاټ څخه را ووزي او د ننه په پښتو ژبه کې د فعل جوړښت وسپړي دا څرگندېږي، چې په پښتو کې افعال د مصدر څخه نه جوړېږي، بلکې ټول فعلی اشکال د فعل له اصلي جز څخه لاس ته راځي. په همدې اساس د پورتنیو فعلی اشکالو اصلي فعلی اجزاء (اغوند -) او (ځ - دي، چې اغوندم، اغوندو، اغونډې او ځم، ځو، ځي ځني جوړېږي.

عربي ژبپوهانو د لغت پوهني او قاموس ليکني په برخه کي د ستايني وړ علمي تحقيقات کړي او ډول ډول قاموسونه ئې خپاره کړي دي. د مترادفو لغاتو په قاموسونو کي د (تورې) د کلمې له پاره پنځه سوه د (مزري - زمري) د کلمې له پاره پنځه سوه د (اوبن) د کلمې له پاره زر او داسي نورو لغتونو له پاره مترادفي کلمې راټولي سوي دي. د عربي قاموس ليکني په تاريخ کي د الفيروز ابادي اثر شهرت لري، چي په يوه روايت په شپيتو او په بل روايت په سلو جلدونو کي ليکل سوي دي. دا قاموس نه دی ساتل سوي، خو فيروز ابادي يو بل قاموس ليکلی چي د همدې پورتنې قاموس پر اساساتو بنا دی. ددې دور يو بل مشهور قاموس، چي څلويښت زره لغتونه پکښي ثبت سوي دي د الجوهري قاموس دی. ددې لندي تاريخي څېړني څخه دا څرگنديږي، چي په ختيځو هېوادونو کي نه يوازي د ژبپوهني ابتدايي اساسات ايښوول سوي دي، بلکي هغه تاريخي - مقاييسوي علمي ميتود چي په ۱۹ پېړۍ کي لوېديځه نړۍ ورسره بلديږي، هم د ختيځو هېوادونو د ژبپوهانو د تحقيقاتو محصول بللی سو.

د کلمو معنوي سپړنه

په دوو ژبيزو قاموسونو کي د کلمو د ترجمې او معنی سپړني په برخه کي د مختلفو پرنسپونو څخه کار اخيستل کېږي، چي اساس ئې په دې ډول دی:

۱- ټکي په ټکي ترجمه. د يوې ژبي د يوې کلمې په مرسته د کومي بلي ژبي د يوې کلمې ترجمه.

۲- د يوې کلمې ترجمه د بلي ژبي د څو مترادفو کلمو په کومک.

۳- د تشریح او تعريف پر اساس د يوې کلمې معنا څرگندول.

په پښتو قاموس (پښتو - فارسي) کي د پښتو ژبي ډېرې کلمې په نيمگړې توگه معنا سوي او ترجمې له مخه د پښتو کلمو معنوي اړخونه پوره نه سي څرگنديدای.

په همدې قاموس کي ډېرې داسي کلمې ليدل کېږي، چي د ترجمې په برخه کي ئې يوازي يوه کلمه د مترادفي کلمې په حيث راوړل سوې ده. د (کينل) کلمه يوازي په (کندن) سره ترجمه سوې ده. (کينل) او (کندن) د ځينو معناوو، لکه (دڅاه کيندل، د مخکي کيندل) له پلوه سره مترادفي دي. له بلي خوا د (کندن) کلمه ځيني نوري داسي معناوې لري، چي (کينل) ئې نه لري. (کندن) د شکول او کښل په معنا هم استعمالېږي، خو د (کينل) کلمه دغه معناوي نه لري، نو په دې اساس د (کندن) کلمه له يوې خوا د (کينل) سره د ځينو معنوي اړخونو له پلوه نږدې ده او له بلي خوا د (کندن) کلمه په ځينو نورو معناوو کي د پښتو ژبي د نورو کلمو، لکه شکول او کښل سره مشترک معنوي اړخونه لري. ددې مثال څخه دې نتيجي ته رسېږو چي: که چيري د دوو ژبو څو معناييزه کلمې د ځينو معناوو له پلوه سره مترادفي هم وي، بيا هم دغه کلمې په ځينو نورو معنوي اړخونو کي توپير سره لري. په پښتو قاموس کي د (بدلون) کلمه يوازي په (معاوضه) باندې ترجمه سوي ده که څه هم (بدلون) او (معاوضه) د ځينو معناوو (د يوشي بدلولو او عوضولو) له پلوه سره نږدې دي، خو د (بدلون) کلمه په پښتو ژبه کي د تحول او تغيير په معنا هم استعمالېږي، چي په دې معنوي برخه کي د (معاوضه) سره توپير لري.

د (ننوتل) کلمه په (داخل شدن) ترجمه سوي ده. دغه دوې کلمې د ځينو معناوو، لکه: (کومي موضوع ته ور داخليدل - په يوي کي نفوذ کول، په کوټه يا کور ننوتل) له پلوه دوې مترادفي کلمې دي. که څه هم دغه دواړي کلمې په معناوو کي ډېرې نږدې سره بنکاري، خو د استعمال له پلوه د دوی په منځ کي څه توپير ليدل کېږي. ويلاي سو چي: احمد داخل کار شد (يعني احمد په کار شروع وکړه - يا احمد په کار کي داخل سو). دلته د (داخل کار شد) پر ځای (ننوت) نه استعمالېږي.

همدارنگه د (کنبل) کلمه یوازي په (کشیدن) ترجمه سوي ده، دغه دوی کلمې په ډېرو معناوو کې سره نږدې ښکاري، لکه ۱ - څکول ۲- ایستل، لکه (دبوتو، کالو) ۳- څکول (دسگرتو) ۴ - ایستل، لکه (د غابنو، د څاه څخه د اوبو کنبل) ۵ - شړل ۶ - د کانال یا ویالي کنبل ۷ - بې کاره کول (څوک له کاره کنبل) ۸ - اچول (د کتوي څخه وریجي غوري ته ور اچول). سره له دې، چې (کنبل) او (کشیدن) د ډېرو معناوو او استعمال له پلوه سره نږدې دی، بیا هم د دوی ترمنځ څه لږ توپیر لیدل کېږي او هغه داچې (کنبل) د کتاب د لیکلو او خط لیکلو په معنا استعمالیږي، مگر (کشیدن) په دغو معناوو کې د (کنبل) سره فرق لري.

که هرڅومره د دوو ژبو څو معنایيزې کلمې سره نږدې او مترادفي وي، بیا هم هیڅکله د دوی ټول معنوي اړخونه او د استعمال ځایونه پوره مطابقت نه سره کوي. ددې اصلي علت دادی، چې د هرې ژبې کلمې خاص کلتوري، تاریخي او اجتماعي، معنوي تکاملي سیر لري، چې د کومي بلې ژبې د کلمو د کلتوري او تاریخي سیر سره سر نه خوري. په دې برخه کې اکاډمیک. ل. ویشیر به، لیکي:

... په دوو ژبیزو قاموسونو کې یوه ستره او اصولي اشتباه له هغه تصور څخه منځ ته راغلي، چې ددوو ژبو مفهونه معادل گڼل سوي دي. د (شېر به په آثارو کې «قاموس لیکنی عمومي تیوري» د «روسی - فرانسوي قاموس» مقدمه ...). ددوو ژبیزو قاموسونو دغه اشتباه په مدلل ډول ثابته سوي ده. دی لیکي چې: «که چیرې د دوو ژبو سره نږدې کلمې د یوه یا بل معنوي اړخ له پلوه سره مترادفي وي، بیا هم په ځینو نورو معنوي اړخونو کې سره بېلېږي».

په همدې اساس په دوو ژبیزو قاموسونو کې د کلمو په ترجمه کې باید د یوې معادلې یا مترادفي کلمې په راوړلو سره اکتفاء ونه سي، ځکه چې یوه څو معنایيزه کلمه یو شمېر معناوي لري، چې دغه ټولې معناوي ئې د یوې مترادفي کلمې په راوړلو سره نه سي څرگندیدلای، نو د یوه بڼه دوه ژبیز قاموس اصلي او لومړنۍ وظیفه داده، چې په یوه واضح او سیستماتیک ډول ددغسې کلمو معنوي اړخونه وسپړي.

کاريسل د کليمو او مفاهيمو د ارتباط په برخه کې لیکي چې: د یوه محدود تعداد کلمو په واسطه د مفاهیمو په تناسب د ویش پر اساس یو ستر تعداد مفاهیم څرگندیږي، نو په همدې اساس قاموس لیکونکي ته ښایې، چې د یوې کلمې معناوي په میتودیک ډول ترکومه ځایه، چې ممکنه وي، پرگروپونو و وېشي.

څرنگه چې په پښتو قاموس کې دغسې مثالو ته پوره پاملرنه نه ده سوي، نو اکثره پښتو کلمې په نیمگړې توگه معنا سوې دي، مثلاً لڅول یوه څو معنایيزه کلمه ده، چې په پښتو ژبه کې دغه اصلي معناوي لري:

۱- بر بندول او کالي ځیني کنبل. ۲- سپینه او په ډاگه ویل. ۳- توضیح کول. د (لڅول) دغه معناوي پښتو قاموس نه دي را اخیستي، بلکې یوازي په یوې مجازي معنایې اکتفاء کړي ده. په پښتو قاموس کې د (لڅول) کلمه داسې معنا سوي ده: «برهنه کول و لخت کول د زده» دغه ترکیب هم ترډېره حده سم او واضح نه ښکاري. همدارنگه د (څر) کلمې ته لیکي: «څر - (۱) څاکي، (۲) خجل...» اول خو دا نه ده واضحه چې د (څاکي) څخه مقصد د خاورو څخه جوړ سوی او که خاورو ته ورته دی. دوهم داچې (څر) د څرو اوبو، وریځې او غیر واضح (د وخت په باره کې) معناوي هم لري، چې پښتو قاموس نه دي را اخیستي. په پښتو قاموس کې ځیني کلمې بې له ترجمې او بې له تشریحي مثالونو څخه یوازي تعریف سوي دي او دا تعریف کله کله دومره ناڅرگند وي، چې د لوستونکو له پاره د معنی حیثیت لري، مثلاً د (جوړېدونکي) کلمه داسې تعریف سوي ده: «جوړېدونکي - آب و جلاب و غیره که درشکم قر قر کند» بل ځای لیکي: «تخم - نژاد از توکم پشتون است» په پښتو قاموس کې ځیني داسې نورې کلمې هم سته، چې معناوي ئې پوره څرگندي نه دي، لکه: بلوره، بلوده، نڅی، ټولېدل... ددې ټولو خبرو څخه دې نتیجې ته رسېږو، چې د یوې کلمې د معناوو په سپړنه کې د یو یا بل پرنسیپ څخه په

ځانگړې توگه استفاده کول کافي نه گڼل کېږي، نو ښه به دا وي، چې د کلمو د معنوي اړخونو د سمې سپړنې په غرض د درو واړو پرنسپونو څخه په مجموعي ډول کار واخيستل سي. ددې ډول روش په مرسته کېدای سي، چې د کلمو معنوي څرگندي او د استعمال طرزې واضح سي.

بله مهمه موضوع، چې د کلمو د معنوي اړخونو د سپړنې سره ارتباط لري هغه په قاموسي مقاله کې د کلمو د معناوو ترتيب دى. کاريس د عملي (امپريزم) او تاريخي ميتودونو په برخه کې داسې ليکي: چې موږ د کلمو د معناوو د ترتيب په برخه کې د دوو پرنسپونو سره مخامخ يو، چې هر يو ئې ځان ته بېل اساسات لري.

يو پرنسپ عملي اړخونه په نظر کې نيسي او بل ئې عملي سمون ته زيات ارزښت ورکوي. مگر د کاريس دغه قضاوت زموږ له پاره د قناعت وړ نه دى.

د دغو دوو پرنسپونو (عملي او تاريخي) په مقايسه کې زموږ نظر دا دى: چې عملي (امپريزم) ميتود هم په هغه اندازه يو واقعي او عملي ميتود دى، په کومه اندازه چې د کاريس له پاره تاريخي ميتود علمي ښکاري.

څرنگه چې دوه ژبني قاموس اصلاً ددې هدف له پاره جوړېږي چې په لومړي قدم کې د يوې ژبې د کلمو هغه معنوي څرگندي کړي، چې په اوسني حالت کې ډېرې مستعملي معناوي او وروسته بيا لږ مستعملي او زړې معناوي ليکل کېږي عملي (امپريزم) ميتود دى، نو گومان نه کوم چې د ژبپوهانو په منځ کې به د عملي ميتود د ترجيح په برخه کې کوم اختلاف نظر موجود وي، نو سمه به دا وي، چې په دوو ژبيزو قاموسونو کې د تاريخي ميتود پر اساس په قاموسي مقاله کې په ترتيب سره اول د کلمو ايتمولوژي بيا هغه معنا چې دغې ايتمولوژي ته نږدې وي، بيا پخوانې غير مستعمله معنا راوړل کېږي او د قاموسي مقالې په پای کې هغه معنا راځي، چې په اوسني حالت کې ډېره مستعمله او مروجه وي.

په پښتو قاموس کې په عمومي ډول اول د کلمو اوسنۍ ډېرې مستعملي معناوي او وروسته بيا هغه معناوي راوړل کېږي، چې لږ مستعملي او يا زړې وي، مگر د پښتو قاموس ليکونکو دغه سيستم ترپايه پورې نه دى ساتلى او ډېرې داسې کلمې پکښې موندلای سو، چې اوسنۍ مروجې معناوي د قاموسي مقالې په پای کې راوړل سوې دي. په پښتو قاموس کې د (تاوان) د کلمې قاموسي مقاله په دې ډول ده:

«تاوان - ۱ - اتهام ۲ - بارکردن ۳ - جرم، بدل و عوض مال تلف شده غير ۴ - نقصان و خساره» ښه به دا واى، چې د (تاوان) د کلمې معناوي په دې ترتيب سره راوړل سوې واى: (تاوان) ۱ - نقصان، خساره ۲ - جرم - بدل و عوض مال تلف شده غير ۳ - بارگران ۴ - اتهام (که چيرې دغه معناو لري). همدارنگه په نوموړي قاموس کې د بادام، چم، تکيه، تابلي، درک ... د معناوو ترتيب نه دى ساتل سوى.

د اسلانوف (پښتو - روسي قاموس) د کلمو د معنوي اړخونو د سپړنې، د کلمو د معناوو د ترتيب او ترجمې د روش له پلوه ترټولو پښتو قاموسونو، چې تر اوسه خپاره سوي او زموږ لاس ته راغلي يو غوره اثر دى.

څرنگه چې په مطبعه کې روسي حروف نه لرو، نو نه سو کولای، چې ددې قاموس ځيني قاموسي مقالې د نموني په ډول لوستونکو ته وړاندې کړو (د نموني په ډول وگورئ ددې قاموس دغه کلمې: اېښودل، احترام).

خو سره له دې بيا هم ددې قاموس دځينو کلمو ترجمه د قناعت وړ نه ښکاري. د (پرې اېستل) د کلمې د معناوو په لړ کې ځيني داسې معناوي هم راوړل سوي دي، چې غورځول، تربيل ۲ - ويشتل ۳ - پرې ښوول، طلاقول (لکه د ښځې). په بل ځاى کې (زښيل) او (کچکول) د دوو مترادفو کلمو په حيث راوړل سوي، خو په پښتو ژبه کې (زښيل) او (کچکول) دوه بېل مفهومونه افاده کوي. همدارنگه د اسلانوف په قاموس کې د هرکاره، سړوبى، رېنگى، باورسى ځيني معناوي سمې نه ښکاري.

د ژبنيو څېړنو په لړ کي سړی دې ټکي ته رسېږي، چي د يوې ژبي کلمې، چي ويلي ژبي ته ور ننوزي په معناوو کي ئې څه تغيرات پېښېږي او کله کله خپله پخوانی معنا له لاسه ورکوي او په يوه نوي معنا مروجه کېږي. اسلانف په خپل قاموس کي دغو معنوي تغيراتو ته تر ډېره حده پاملرنه کړې ده. مثلاً په عربي ژبه کي (مکان) يوازي د (ځای) په معنا استعمالېږي. خو کله چي دغه کلمه پښتو ژبه کي مروجه سوه، نو يوه بله معنا يې هم پيدا کړه، چي اوس د (مکان) په پښتو ژبه کي سربيره پر (ځای) د (بيت الخلا) په معنا هم استعمالېږي. اسلانف هم په خپل قاموس کي دغه دواړي معناوي راوړي دي. که څه هم د (خطر) کلمه په عربي ژبه کي ډېري معناوي لري، خو اسلانوف يوازي هغه معناوي را اخیستي، چي په پښتو ژبه کي مروجي دي، (لکه مخاطر، خطر). خو کله کله بيا د اسلانف په قاموس کي د دخپلو کليمو معناوي پوره سمې نه ښکاري.

(کمیس) په عربي ژبه کي د (خت، جامو) معناوي لري. مگر په پښتو ژبه کي کمیس يوازي د (خت) په معنا راغلی دی او د (کالو او جامو) په معنا مروج نه دی.

خو اسلانف په دغو دواړو معناوو راوړی دی د (ثبت) کلمه په عربي ژبه کي د: ۱ - ثبات بدلون نه منونکي، استقامت، پایداری ۲ - په لست کي نېول ۳ - ليکل، ثبتول په معناو استعمالېږي. په پښتو ژبه کي يوازي په دوهمه او دريمه معنا مستعمله ده مگر اسلانف په ټولو معناوو را اخیستي ده، همدارنگه د اسلانف په قاموس کي د تباشير، اخست، متن، رسوخ کلمې په مستعملو او غيرمستعملو معناوو سره ثبت سوي دي.

د معناوو د ترتيب په برخه کي په عمومي ډول اسلانف د عملي (امپريزم) ميتود پيروي کړي ده، خو کله کله دغه ترتيب نه دی مراعات سوی، لکه: «پای - ۱ - پښه، پای مرد، ۲ - تېښته، فرار ۳ - آخر، انجام» په دې قاموسي مقاله کي د (پای) د کلمې لومړنی مستعمله معنا چي بايد په اوله کي راغلي وای په پای کي راوړل سوې ده. ددې له پاره، چي قاموس ليکونکی د خپلو دغسي اشتباهاتو څخه خلاص سي، نو ښه به دا وي، چي د معناوو د ترتيب په مسئله کي د ژبي پر احصايوي قاموسونو اتکا وکړي (که چيري په يوه ژبه کي دغسي احصايوي قاموسونه موجود وي).

د فلسفي اصطلاحاتو قاموس نومياليزم او رياليزم

د نومياليزم او رياليزم اصطلاحات د لاتيني ژبي د (Nomina - قومونه) او (Realis - مادي) کلمو څخه اخیستل سوي دي، لکه څنگه چي په تېره مقاله کي اشاره وسوه، د غربي اروپايې هېوادونو د منځنيو پېړيو په فلسفه کي نومياليزم او رياليزم دوه اساسي فلسفي جريانونه وو. دا دوه جريانه د څو پېړيو په اوږدو کي د ځينو فلسفي مسئلو په تشریح کي ددوو مخالفو قطبونو په توگه يو دبل ضد مبارزه کوله.

ددوی مناقشه او شخړه د کلي او جزيې مفاهيمو پر توضیح بنا وه.

«ريالستانو» به ويل، چي په واقعي ډول د روحي ماهيت پر اساس يوازي کلي مفاهيم موجوديت لري او هم کلي مفاهيم نسبت جزيې مفاهيمو (مفردو شيانو) ته مقدم دي. د دوی په عقیده د انسان هغه کلي مفهوم، چي پر خپلو ټولو انواعو باندي دلالت کوي يو مقدم مفهوم دی او وروسته بيا ددې کلي مفهوم په رڼا کي اجزاء (اشخاص) په مفرد شکل پېژندل کېدای سي، يعني اجزاء يوازي دکلي مفهوم له لاري پېژندلای سو. د «ريالستانو» ددې عقيدې اصلي منشاء د اپلاتون پر فلسفه بنا ده.

^۲ زيری جريده ۱۳۵۲ل کال ۴۰ کڼه

نومینالیستانو برعکس ټینګار کاوه، چي په واقعي ډول یوازي اجزاء (مفرد شيان) موجودیت لري او کلي مفهوم یوازي هغه نومونه ده، چي د بېلو بېلو اجزاوو د ادراک په نتیجه کي وضعه کېږي.

د «ریالیستانو» او نومینالیستانو مناقشه ورو ورو عمیقه کېږي ترڅو، چي اساسي فلسفي بحث ته ور داخلېږي او لږڅه عمیقه فلسفي مشاجره ترې جوړېږي. ددوی بحث داسي شکل غوره کوي، چي کوم شی مقدم او کوم شی مؤخره دی؟ هغه شيان، چي موږ ئې د حواسو په واسطه احساسولای سو تر مفکورې مقدم دي (نومینالیزم) او که مفکوره مقدمه او شيان مؤخر دي (ریالیزم)؟ زموږ ادراک د شيانو د حس کولو له لاري مفاهیم درک کوي او که د مفاهیمو له لاري اشياء؟ د نومینالیستانو او «ریالیستانو» دې مناقشي ته یوازي د امپیریزم او راسیونالیزم مبارزوي بڼه غوره کړه، بلکي په واقعیت کي د ماتریالیزم او ایډیالیزم ترمنځ مبارزه وه.

سره له دې، چي نومینالیزم په خپلو څېړنو کي ځيني مثبتې او علمي خواوي لري، خو بیا هم دا به ستره اشتباه وي، چي نومینالیزم یوه علمي او مثبتې فلسفه وګڼل سي، ځکه چي دوی د کلي مفاهیمو او اجزاء وو د وحدت په واقعیت نه پوهېدل، نو ځکه ئې د کلي مفاهیمو د واقعي موجودیت څخه رت انکار کاوه. د سکولانستیک د فلسفي پېرو ب. تورسکي (۱۰۰۰ – ۱۰۸۸) چي د نومینالیزم د تکامل په لومړنۍ مرحله کي (۱۰ - ۱۱ پ.پ) ئې ستر رول درلود یوازي د هغو شيانو موجودیت یو واقعیت باله، چي د حواسو په واسطه درک کېدای سي.

ژبه او ټولنه

..... ژبه د انعکاس او څرګندوني وسیله ده، نو دغه خاص اجتماعي او اقتصادي تشکیل په ژبه کي منعکس کېږي. د ټولني د اقتصادي، سياسي، کلتوري او تخنیکي انکشاف په وجه نوي مفاهیم منځ ته راځي.^۹ دغه د نويو مفاهیمو منځ ته راتګ په خپل وار دا ایجابوي، چي د ژبي په وسیله افاده سي. زما، ستا، دده، ستاسي، ددوی، ددې... کلمې د شخصي ملکیتونو د افادي له پاره (نه د خپلوی د روابطو د څرګندولو په غرض) د ټولني په یوې داسي تاریخي مرحلي کي استعمال سوي، چي هلته شخصي ملکیتونه منځ ته راغلي دي. په لومړي ابتدایې تاریخي دوره کي، چي شخصي ملکیتونه نه وو، نو ددغسې کلمو د استعمال احتمال په دغسې معناوو نه لېدل کېږي. همدارنګه د استعمار، استعمار... د کلمو استعمال او پیدایښت په اوسنۍ مروجي معنی سره د ټولني په یوې بلي متکاملي تاریخي دورې کي د استعماله لویږي او په عوض کي ئې د نوي ټولني د غوښتنو سره سم نوي لغتونه استعمالیږي. دلته به یو ساده مثال راوړو: د تراکتور د راتګ سره د زاړه سیستم د یوي د آلاتو نومونه ورو- ورو له منځه ځي او د تراکتور د آلاتو او پرزو نومونه مروج کېږي.

د پښتو ژبي لغوي پانګه هم په خپل تاریخي تکامل کي د بېلو بېلو تغیراتو سره مخامخ سوې ده ځيني لغتونه له منځه تللي او زاړه سوي دي او ځيني بیا نوي را پیدا سوي دي.

پښتو ژبي ته د نورو ژبو، لکه: عربي، دري، ترکي، هندي، انګلیسي او نورو اروپایي ژبو څخه د تاریخ په اوږدو کي د نوي مفاهیمو د څرګندولو په غرض ډېرې کلمې او علمي اصطلاحات (اقتصادي، سياسي، تخنیکي...) راغلي دي او د تاریخي ضرورت پر اساس استعمال سوي او اوس هم استعمالیږي.

^۲ زیری جریده ۱۳۵۵ کال ۴۰ گڼه

د پښتو ژبې د لغوي پانگي دغه دخيله برخه د پښتو ژبې د لغوي پانگي ژوندۍ او فعاله برخه تشکيلوي. دغه ډول دخيل علمي اصطلاحات، چي د نورو ژبو څخه په يوه وخت کي پښتو ته راغلي او اوس عام استعمال هم لري، پردې لغتونه نه گڼل کېږي، بلکي د پښتو ژبې د لغوي پانگي اصلي سرمايه ده.

ددې ډول علمي اصطلاحاتو او لغتونو په عوض کي نوي اصطلاحات او کلمې وضعه کول، د ژبې د تکامل د اصولو سره مخالف کار برېښي.

سربېره پردې کومه گټه هم نه لري او دا په دې علت چي: ۱- د دغسي دخيلو مستعملو علمي اصطلاحاتو او لغتونو په عوض کي د ځانه نوي اصطلاحات وضعه کول د ژبې د تکامل د تيوري نه منل دي.

۲- د دغسي دخيلو مستعملو علمي اصطلاحاتو بدلول بې له دي، چي د اکثريت په تاوان وي، بله گټه نه لري.

۳- دا کار به غير علمي او غير ممکن وي، ځکه چي که فرضاً يوازې يو د کيميا علم را واخلو، نو وينو چي په زرو علمي اصطلاحات لري چي يو قاموس په ليکل کېږي.

دا څنگه کېدای سي؛ چي دغه ټول علمي اصطلاحات بدل کړو او که فرضاً بدل ئې هم کړو، څومره گټه به ولري؟

۴- نن ورځ ژبپوهان په دې هڅه کي دي، چي د نړۍ د بېلو بېلو هېوادونو د خلکو د آساني مفاهيمي په عرض بين المللي ژبه جوړه کړي؛ مگر که موږ کونښن کوو، چي هغه لغوي اشتراک چي اوس د ځينو بين المللي علمي اصطلاحاتو د استعمال په برخه کي د بېلو بېلو ژبو ترمنځ راغلی دی، په لوی لاس له منځه وړو او په عوض کي ئې نوي وضعه کوو، نه دا چي لويه اشتباه به مو کړي وي، بلکي غير ممکن کار برېښي او د نورو وخت به مو بې ځايه ضايع کړي وي. ددې کار څخه کومه بله گټه متصوره نه ده.

۵- د دغسي علمي مستعمل دخيلو اصطلاحاتو بدلول پښتو او دري ژبې د لغوي اشتراک له پلوه سره ليري او کوم لغوي اشتراک، چي د دواړو ژبو ترمنځ موجود دی ضعيفه کېږي بايد کونښن وسي، چي پښتو ژبه او دري ژبه د لغوي پانگي له پلوه نورې هم سره نږدې سي، چي د دواړو ژبو زده کړه ددواړو ژبو د ويونکو له پاره لا هم پسي اسانه سي، نه داچي دغه دوې ژبې د لغوي پانگي له پلوه سره ليري کړو.

امونيمونه او په قاموس کي د هغوی راوړل

د امونيمونو پېژندنه هم د تيوري له پلوه او هم په علمي ډول د ليکسيکالوژي او قاموس ليکني يوه مهمه مسأله ده. همدا وجه ده چي دې مسئلې د ډيرو ژبپوهانو او قاموس ليکونکو توجه ځان ته راگرځولې. د امونيمونو د ټاکلو او په قاموس کي د هغو د ثبتولو په برخه کي بېلي بېلي نظريې څرگندي سوي دي، خو د دې موضوع د پېچلتوب له کبله تر اوسه پوري ژبپوهان کومې واحدې تيوريکي او علمي فيصلې ته نه دي رسېدلي او د دوی د نظريو ترمنځ ستر توپير ليدل کېږي. له ۱۹۴۰-۱۹۳۰ کلونو څخه د شوروي اتحاد په قاموس ليکنه کي د امونيمونو د ټاکلو او په قاموسونو کي د هغوی د ثبتولو په برخه کي په عمومي ډول يو نظر موجود وو او هغه داچي د دوی په عقیده هغه لغتونه امونيمونه گڼل کېدل چي د ريښو په لحاظ سره بېل او تلفظ ئې يو ډول وو؛ مگر کوم قاموسونه چي بيا د ۱۹۵۰ کلونو په شاوخواکي خپاره سوي د امونيمونو د تعريف په برخه کي د زاړه او عنعنوي روش څخه اوښتي دي. په دې قاموسونو کي نه يوازې هغه لغتونه امونيمونه گڼل کېږي کوم چي تلفظ ئې سره ورته وي او د ريښو په لحاظ سره بېل وي، بلکه هغه لغتونه هم امونيمونه گڼل کېږي کوم چي تلفظ ئې يو ډول وي او د لغتونو د تاريخي تکامل پر اساس د يوې کلمې د بېلو بېلو معناوو د بيلتون په نتيجه کي منځ ته راغلي وي. دغه وروستی تعريف په هغه ژبني ميتود بنا دی چي د شلمي پېړۍ د علمي تحقيقاتو د پراختيا په نتيجه کي

منځ ته راغلي او په نننۍ ژبپوهنه کې د ستروکتوراليزم په نامه يادېږي. د ستروکتوراليزم پيروان په خپلو ژبنيو څېړنو کې د ژبې اوسني حالت ته زيات ارزښت ورکوي. او په همدې اساس د دوی دتحقيقاتو اساسي هدف د ژبې د اوسني حالت څېړنه ده که څه هم دوی په خپلو ژبنيو تحقيقاتو کې تاريخي ميتود له نظره نه اچوي. اکاډميک و. و. وينگرادف ليکي: د ژبې په تاريخ کې تل د کلمو په معنوي سرحدونو کې بدلون او اختلاط پېښېږي، چې د همدې بدلون په اساس د يوې کلمې لغوي فرازيالوژيکي اشکال په مستقلو کلمو- امونيمونه بدلېږي او هم برعکس امونيمونه د اتصال او اختلاط په نتيجه کې د يوې واحدې کلمې اشکال گرځي (ل. ل. کوتينه په خپلو څېړنو کې داسې نتيجه چې ته رسيدلې دئ: نن د امونيمونو اصطلاح د هغو کلمو له پاره استعمالېږي؛ چې د تلفظ ورته والی ئې تصادفي وي او يا دا چې د يوې کلمې د بېلو بېلو معنا و د لېري والي په نتيجه کې منځ ته راغلي وي ( ) که څه هم د امونيمونو په برخه کې د دغه ډول نظر تائيد د شوروي اتحاد د زياتو مشهورو ژبپوهانو لکه: پرو فيسر. اس. ما سلف، او. اس. اخانوه، ل. انوويکف، ک. ا. تيمفیف، م. م. فلکوويچ، اس. ای. اورېگف او داسې نورو... په اثارو کې ليدل کېږي او په درسي کتابونو کې هم دغه ډول نظر منعکس کېږي، خو بيا هم د ټولو ژبپوهانو له خوا نه تائيدېږي. د ستروکتوراليزم په مقابل کې يو بل ژبني ميتود واقع دئ چې د ۱۹ پېړۍ په ژبپوهنه کې يوازنی علمي ميتود گڼل کېدای شي، او د مقاييسوي- تاريخي ميتود په نامه يادېږي. څرنگه چې د مقاييسوي- تاريخي ميتود پيروان په ژبنيو تحقيقاتو کې تر ډيره حده پر تاريخي پېښو اتکا کوي او د دوی له پاره يوازینی علمي ميتود مقاييسوي- تاريخي ميتود دئ، نو د دوی نظر هم د امونيمونو په برخه کې د ستروکتوراليزم سره توپير لري. د مقاييسوي- تاريخي ميتود پيروان يوازي هغه لغتونه امونيمونه گڼي چې تلفظ ئې يو ډول وي، خو د اتمولوژي له نظره هيڅ ارتباط سره ونه لري او په تاريخي لحاظ د يوې ريښې څخه منځ ته نه وي راغلي. دغه نظر په ډير صراحت سره د و. ای. ابایف په اثارو کې ليدل کېږي. و. ای. ابایف وايي چې په ژبه کې په واقعي ډول دوې مختلفې ريښې ليدل کېږي؛ چې يوه يې له بلې سره هيڅ ډول ارتباط نه لري. دغه دوې ريښې يوه د امونيمي په نامه او بله ئې د پليسيمي په نامه يادېږي. ددې دوو پېښو تر منځ هيڅ ډول پلونه او گډ سرحدونه نه ليدل کېږي نه پليسيمي په امونيمي بدلېداسې او نه هم امونيمي په پليسيمي بدلېدای سي په همدې اساس ابایف معتقد دئ چې د پليسيمي او امونيمي په بېلولو کې په هغه ميتود اتکا وکړي، کوم چې د ژبو په اوسني حالت پر څېړنو اکتفا کوي څېړونکي له واقعته څخه لېري کوي، ځکه دا ميتود د پليسيمي او امونيمي سرحدونه سره گډ وي او د دې په عوض کې چې د دې ميتود په وسيله په واقعي ډول د لغتونو معنوي سيستم وسپړل سي د هغه معکوسه او کره بڼه څرگندېږي. همدارنگه و. تی. ابایف د تاريخي ميتود په رڼا کې امونيمي او پليسيمي داسې سره بېلوي:

۱- هغه يو ډول غږيز لغتونه چې په تاريخي لحاظ يو له بله سره هيڅ ارتباط ونه لري، او د يوې کلمې د مختلفو معناوو د ليري والي په نتيجه کې منځ ته نه وي راغلي، او هر لغت ځانته بېل تاريخي سير ولري نو دغو لغتونو ته واقعي امونيمونه ويل کېدای سي

۲- هغه يو ډول غږيز لغتونه چې معناوي ئې اوس يوه له بلې څخه لري ښکاري خو په تاريخي او اتمولوژيکي لحاظ يو له بل سره داسې ارتباط ولري چې د يوه لغت د بېلو بېلو معناوو د بيلتون په نتيجه کې منځ ته راغلي وي واقعي امونيمونه

^{۲۰} و. و. وينگرادف- دکلمي شکلونه. دعلومو داکاډمي څېړونه. دژبې او ادبياتو څانگه ۳ ټوک، ۴۳ مخ، ۱۹۴۴ کال

^{۲۱} ل. ل. کوتينه، د امونيمونو مسأله او داسني روسي ژبې په قاموسونو کې دهغوی انعکاس. د قاموس ليکنې مجموع، ۴ ټوک، ۵۸ مخ، م، ۱۹۶۰ کال

^{۲۲} کله چې يوه کلمه څومعنی وي ولري نو دغسې پېښې ته پليسيمي وايي، لکه دارول کلیمه چې داسې معناوي لري. اړول (۱) يوشی پربل مخ کول، پرمخي کول، (۲) کرېابول، محتاجول (۳) بېرته گرځول، پېښمانه کول، له لاري ايستل، عقیده وربدلول.

^{۲۳} ابایف په قاموسونو کې د مونيونو ټول. د ژبپوهني مسألي، ۳ گڼه، ۳۳-۴۰ مخ، م، ۱۹۵۷ کال. و، ای

نه دي، بلکې دغسي پېښې ته امونيمونه پليسيمي ويل کېږي. د عمومي تيوريټيکي پلان په رڼا کې د پروفيسر يو. اس.^۲ ما سلف نظر دتائيد وړ دى. دده په عقیده ټول هغه شکلونه (د لغتونو، مورفيمونو او ترکيبونو په سويه) چې تلفظ يې يو ډول او معناوي يې سره بېلې وي او امونيمونه بلل کيدای سي په دې تعريف کې دا په نظر کې نه نيول کېږي چې دا يو ډول غريز لغتونه څنگه منځ ته راغلي د تاريخي تکامل پر اساس د يوې کلمې د بېلو بېلو معناوو د لېږي والي په نتيجه کې منځ ته راغلي او که په اتمولوژيکي هر يو بېل تاريخي سير لري. د ژبې د اوسني حالت په څېړنه کې زموږ له پاره دومره کافي ده چې هغه لغتونه او امونيمونه (متشابه) وگڼو چې تلفظ يې يو ډول او معناوي يې سره بېلې وي دا چې دغه لغتونه په پخوانيو وختونو کې څنگه وو، د ژبې د اوسني حالت د څېړني له پاره کوم مهم رول نه لري. د مثال په ډول په اوسني پښتو ژبه کې د کوټه (باطل) کوټه (خونه) او تور (د سپين ضد) - تور (تهمت) امونيمونه دي؛ ځکه چې تلفظ يې يو ډول او معناوي يې سره بېلې دي. دا چې په پخوانيو زمانو کې کوټه (خونه) - کوټه (باطل) او يا تور (د سپين ضد) تور (تهمت) د يوه لغت بېلې معناوي وي او يا مستقيلي کليمې وي د ژبې د اوسني حالت په څېړنو کې د امونيمونو د تعريف په برخه کې کوم تغير نه شي راوستلای، ځکه که چېرې د اتمولوژيکي څېړنو په نتيجه کې ثابته هم شي چې کوټه (خونه) - کوټه (باطل) له يوې رېښې څخه منځ ته راغلي دي بيا هم دغه دوي کلمې امونيمونه دي. ځکه چې اوس يې غريزه بڼه يو ډول او معناوي يې سره بېلې دي. د همدې څېړنو په نتيجه کې ويلای سو چې د اوسني پښتو ژبې په قاموسونو کې د دغه واقعيت منعکس کول ضروري گڼل کېږي. او هغه يو ډول غريز لغتونه چې معناوي يې سره بېلې وي بايد په قاموسونو کې د امونيمونو په شکل منعکس شي. قاموس ليکونکي بايد په دې پسي ونه گرځي چې دغه يو ډول غريز لغتونه د رېښو په لحاظ ارتباط سره لري او که يه. د پښتو ژبې په هغو - قاموسونو کې چې تر اوسه په افغانستان کې ليکل شوي دي دې مسألې ته پوره توجه نه ده شوې، په پښتو قاموس (پښتو-فارسي قاموس) کې حتی ددې مسألې يادونه هم نه ده شوې. په نوموړي قاموس کې يوازي د (رموزاواشارات) تر عنوان لاندي دومره ليکل سوي دي چې ((دا گل)) چې د لغت په سر کې ايښودل سوي دي د مستقل لغت علامه او نښه ده)) ددې علت به دوي چې تراوسه پورې په پښتو ژبپوهنه کې د امونيمونو موضوع په خاص ډول نه ده څېړل سوي، سره له دې هم په پښتو قاموس کې ځيني امونيمونه د مستقلو کلمو په حيث راوړل سوي دي که څه هم د کومې علامې په واسطه نه دي ښوول سوي لکه: وړی (لکه د غنمو) وړی (د ماږه ضد) کوټه (خونه) - کوټه (باطل) کوږ (يو ډول حيوان) کوږ (د سم ضد) او داسې نور... مگر سره له دې هم په پښتو قاموس کې کله کله داسې سوي دي چې په يوه قاموس مقاله کې تر يوې کلمې لاندي د معناوو په لړ کې مستقيلي کلمې راوړل سوي دي لکه: چور: (۱) تاخت و تاج (۲) پودر (۳) رېزمرېز (۴) بالکل (۵) سوراڅيکه به زريعه جريان آب در بند آب و پلوان پيدا ميشود. (۶) قول کوه (۷) سنگ تيزيکه شبان در وقت ضرورت گرسفندان ذبح ميکند. کله چې سپرې دغې قاموسې مقالې ته څير شي نوداسې څرگنديږي چې تر يوې کلمې لاندي يې د معناوو په لړ کې بېلې مستقيلي کلمې سره راټولي کړي دي چې د معناوو تر منځ يې هيڅ ډول ارتباط نه ليدل کېږي. او هغه مستقيلي کلمې چې په همدې قاموسې مقاله کې يې امونيمونه بللای سو په دې ډول دي: ۱- چور (تاخت و تاج) ۲- چور پور، ريز مرېز) ۳- چور (بالکل) ۴- چور (سنگ تيزيکه شبان در وقت ضرورت گوسفندان ذبح ميکند) ۵- چور(قول کوه) ۶- چور(سوراڅيکه به زريعه جريان آب در بند آب و پلوان پيداميشود) همدارنگه په نوموړي قاموس کې د ځل (وار) - ځل (دځلا په معنی) د يوې کلمې په حيث په

۱. وای. ابايف په قاموسونو کې دامونيمونو ثبتول، د ژبپوهنې مسألې، ۴۰ مخ، ۱۹۵۷

۲. يو، اس، ماشلف د ژبې د تيوري او اتاريخ دمسالو مجموعه، ل، ۱۹۸، مخ، ۱۹۶۳

۳. و. ک. پښتو قاموس، پښتو ټولنه، ۱۳۳۰ کال

یوې قاموسی مقاله کي راوړل شوی دی. سره له دې چې د معناوو په منځ کي ئې هیڅ ډول ارتباط نه لیدل کیږي او واقعي امونیمونه دي. کله کله د عربي کلمو مفغن کول هم په پښتو ژبه کي د امونیمونو د پیدایښت سبب ګرځي د پښتو قاموس لیکونکو کونښن کړی دی چې په قاموس کي د عربي کلمو مفغن شکل ولیکي لکه: رو(روح)، وسه (وسعه) او داسي نور دي. د پښتو قاموس لیکونکو دغسي عربي مفغني کلمې او پښتو کلمې په یوه قاموسي مقاله کي راوړي دي او معناوو ته یې پوره پاملرنه نه ده کړې. لکه: رو(۱) آهسته (۲) روح (۳) المونیم. وسه (وسعه) وسه (باران) همدارنگه په پښتو قاموس کي کوټ (کلا) کوټ (بالاپوښ) چې هیڅ ډول ارتباط نه سره لري د یوې کلمې د معناوو په شکل ثبت کړي دي. د دې پورتنیو څېړنو او مثالونو څخه داسي څرګندېږي چې د پښتو قاموس لیکونکو د امونیمونو په ټاکلو او په قاموس کي د هغوی د ثبتولو په برخه کي پوره پاملرنه نه ده کړې. نو ځکه ئې بېلې بېلې کلمې د یوې کلمې د معناوو په لړ کي په یوه قاموسی مقاله کي سره ځای کړي. مګر اسلانوف بیا په خپل قاموس کي (پښتو- روسي قاموس) کي د امونیمونو مسألې ته پوره توجه کړې ده. څرنگه چې د شوروي اتحاد په ژبپوهنه کي د ژبي مسألې بېل بېل اړخونه څېړل سوي دي، نو اسلانوف هم د اوسنۍ ژبپوهني په رڼا کي هغه لغتونه چې تلفظ ئې یو ډول او معناوي ئې بېلې وي د امونیمونو په نامه پېژني او په همدې اساس دا ډول کلمې د مستقلو کلمو په حیث په بېلو بېلو قاموسی مقالو کي ثبتوي او د اعدادو په وسیله ئې له نورو عادي کلمو څخه بېلوي لکه: تور (تهمت) تور (د سپین ضد) تور (جال) اسلانوف په خپل قاموس کي سربېره پر امونیمونو اموګرافونه هم د اعدادو په وسیله ښوولې دي لکه: تلل- د تګ په معنا. -تلل- د وزن کولو په معنا مګر دا هم باید وویل سي چې په دې قاموس کي ځیني داسي کلمې د اموګرافون په حیث راوړل سوي دي، چې واقع یا موګرافونه نه دي او د لیکلو په لحاظ فرق سره لري لکه: خولۍ - خولې یا کلی - کلي او داسي نور...

د لغتونو ګرامري خصوصیات

قاموس د لغتونو یوه ساده مجموعه نه ده. بلکه سربېره پردې چې د یوې ژبي لغتونه راغونډ وي او لوستونکو ته ئې د یوې مجموعې په توګه وړاندي کوي، ددې په څنګ کي د لغتونو بیل بیل اړخونه او ځیني اساسي او لومړني خصوصیتونه هم څرګندوي، تر څو لوستونکي او یا زده کوونکي د دغو لغتونو په شاوخوا کي لومړني معلومات او پوهه لاس ته راوړي. یوه له دغو مسألو څخه چې اوس ئې د ژبپوهانو پاملرنه ځان ته را ګرځولې او نننۍ قاموس لیکنه ئې باید حل کړي هغه دا ده چې تر ممکنه حده پوري باید په قاموسونو کي د لغتونو ګرامري خصوصیتونه او ګرامري کټګورۍ وښوول سي. خصوصاً په دوه ژبیزه قاموس کي د لغتونو د ګرامري خصوصیتونو او ګرامري کټګوریو ښوول هم د تیوري او هم په عملي لحاظ ډېر ګټور کار دی. په دوه ژبیزو قاموسو کي د دغې مسئلې صحیح حل له یوې خوا د دواړو ژبو د ګرامري سیستمونو په مقایسه کي او له بلې خوا د کلیمو د سم استعمال په برخه کي د لوستونکو سره پوره مرسته کولای سي؛ ځکه هره ژبه ځان ته خاص ګرامري قواعد، د افادې مشخص سیستم او د کلیمو د یو ځای کیدو بیل بیل پرنسپپونه لري. د اکاډیمیک ل. و. شېرېه د تیوریکي تحلیل په رڼا کي ویلای سو چې تر کومي اندازې پوري چې په دوه ژبیزه قاموس کي د کلیمو د لغوي معناوو د خصوصیتونو څرګندول امکان لري، په همدې اندازه هم باید د کلیمو د ګرامري معناوو خصوصیتونه وښوول سي. خصوصاً ددې مسألې ارزښت په دوه ژبیزه قاموس کي هغه وخت ښه څرګندېږي چې دوی داسي ژبي سره مقایسه

^{۲۷} اموګرافونه هغو کلموته وايي چې په پښتو لیکدود کي یو ډول لیکل کیږي، خو تلفظ او معناوي یې فرق سره ولري
^{۲۸} شېرېه. دمیتودولوژي له نظره ګرامر او دلغتونو سره دهغه متقابل اړیکي... په منځنیو ښوونځیو کي د خارجي ژبدریس. م. ل. ۱۹۴۷ و. ک. ل.

کړو؛ چي د گرامري سيستمونو له پلوه سره لېري وي. په دې مقاله کي به موږ په پښتوقاموسونو (پښتو قاموس، د اسلانف قاموس) کي د کليمو د گرامري خصوصيتونو پر دغو مسألو باندې و غږېږو.

الف: د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو ښوول، ب - د کلام د اجزاوو د گرامري خصوصيتونو څرگندول، ج - د کليمو د هغو برخو ثبتول چي د مارفولوژي له نظره بېلېدونکي دي.

الف: د پښتو ژبي د کلام اجزا: که څه هم په پښتو ژبه کي د تحليلي ژبو په شان، پريدلوگ د کليمو د نحوي ارتباط د څرگندولو له پاره استعمالېږي، خو د مارفولوژي له نظره د اوبنتونکو ژبو گروپ ته منسوبه ده. ځکه چي د کلام اجزاوو گرامري معنی اکثراً د کليمو د وروستيو برخو (پای) د تغير له پلوه څرگنديږي. د پښتو گرامر پوهانو له نظره د پښتو ژبي د کلام اجزا دا دي. اسم، صفت، قيد، ضمير، فعل، عدد، د ادات توري، د ندا توري، د ربط توري، پريدلوگ او پسلي لوگ هر يو له دغو څخه مشخصي گرامري علامې لري. خو دا هم بايد وويل سي چي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو تر منځ کوم مطلق سرحد نه سته او کله کله د کلام يو جز هم د صفت او هم د اسم او يا قيد په شکل استعمالېږي. په پښتو قاموس (پښتو- فارسي ۱۳۳۰) کي د ځينو علامو په واسطه د کلام اجزا ښوول سوي دي. مگر دغه علامې تر ډېره حده د کلام د اجزاوو سره پوره مطابقت نه لري. په پښتو ژبه کي قيد د کلام د يوه جز په حيث په عمومي ډول دا لاندې خصوصيتونه لري.

۱- د جنس تابع نه وي (د مذکر او مونث له پاره يو ډول استعمالېږي)، ۲- د عدد تابع نه وي (د مفرد او جمعي له پاره يو ډول استعمالېږي)، ۳- د حالت تابع نه وي (د لته ځيني استثنا آت شته)، ۴- د يوځ عم ليا کيفيت د څرنگوالي پر علاوه د لالت کوي. په پښتو قاموس کي قيد کله د صفت کله د اسم په نامه ثبت سوي او کله کله بيا بيخي هيڅ ډول علامه نه ده ورته ليکل سوي: ۱- هغه کليمې چي د کلام د اجزاوو د وېش له پلوه د قيد په گروپ پوري اړه لري ددې قاموس ليکونکو هغه يوازي د صفت په شکل راوړي دي لکه: نن، نږدي، ناڅاپه، ژر ژر، تر ژره، دلته، ليري، غوندي، بنايي، تل، ورو ورو، ډېر، لير، خورا، لاندې، په څېر، په شان او داسي نور...

۲- هغه قيدونه چي په همدې قاموس کي د مذکرو نومونو په شکل ثبت سوي دي لکه: پرون، اوس، سبا، زښت، خورا ډېر، چيرته.

۳- هغه قيدونه چي هيڅ ډول علامې نه دي ورته ليکل شوي. لکه: هلته، لکه، پخوا، داسي، دغسي، بېخي، همدارنگه په پښتو قاموس کي ځيني صفتونه هم د غلطې گرامري علامې په واسطه ښوول سوي دي. په دې قاموس کي ډېری داسي کليمې راغلې چي اصلاً صفتونه دي خو د ليکونکو له خوا مذکر يا مونث نومونه گڼل سوي دي لکه: وږی، وچ، سور، سپک، زړه وړ، پوند، روڼ، رنده، توره، وچه، خوږه او داسي نور... په پښتوقاموس کي دضميرونو په ښوولو کي د کوم سيستماتيک پرنسيپ مراعات نه دی سوي. ځينو ته ئې گرامري علامې ليکل سوي او ځينو ته بيا نه دي ليکلي سوي لکه: زه، زما، ده، د دوی، هغه، څوک، هيڅوک، چي کومي گرامري علامې نه دي ورته ليکل سوي. همدا رنگه په پښتوقاموس کي کومکي توري لکه: له (پريدلوگ)، څخه، ځني (پوسليلوگ)، هو، هوکې، (د ادات توري) - هم (د ربط توري) بې له گرامري علامو څخه ثبت سوي دي. سربېره پر دې خو (د ادات توري) - بلکه، چه، مگر، خو (د ربط توري) اصلاً په قاموس

^{۳۹} ددوورژيزوقاموسونو په جوړولو کي دژبودگرامري جوړښت دپيلوالي ارزښت. قاموس ليکنه اولهجي پيژندنه، دليکنو مجموعو دعلومو اکاډمي. ۱۹۵۳ م. و.ک.ل.ي.مايټينسکيه

^{۴۰} يادونه: تر اوسه پوري دپښتو ژبي دکلام داجزاوودوبښ په برخه کي کوم بشپړ اويامل شوی اثر نه شته، نوځکه دا لازمه گڼل کيږي چي په دې برخه کي پوره څېړنه وشي. زه به کوشش وکړم چي دپښتو ژبي دموادپر اساس دکلام اجزا وڅېړم او په خاصو گروپونو (کنگوريو) بي ووبښم. (دا څېړني به په زير کي په پرله پسې ډول خپري شي).

کي نه دي راوړل شوي. په پښتوقاموس کي د مصدرونو د ښوولو له پاره گرامري علامي ليکل سوي دي مگر د لازمي او متعدي فعلونو ذکر ئې نه سته.

ب- د کلام د اجزاوو گرامري خصوصیتونو: دوهمه مسأله په قاموسونو کي د کلام د اجزاوو د معنی و بیلول دي. څرنگه چي په پښتو ژبه کي د کلام د اجزاوو معنوي سرحدونه متحرک دي نو د قاموس ليکني د علم له نظره دا لازمه گڼل کيږي چي په قاموسونو کي د کلام د اجزاوو وظيفه او د دوی د واقعي معناوو کلاسیفیکیشن وښوول سي. صفت په پښتو ژبه کي په عمومي ډول دغه خصوصیتونه لري

⊠- د جنس تابع دی (يعني که موصوف مذکر وي صفت ئې هم د مذکر او که موصوف مؤنث وي نو صفت ئې هم د مؤنث شکل غوره کوي). ۲- صفت د عدد تابع دی (يعني که موصوف مفرد وي نو صفت د مفرد په شکل او که موصوف جمعه وي نو صفت هم ورسره د جمعي په شکل استعمالیږي). ۳- د حالت له مخي تغیر منونکی دی (هم اصلي حالت لری او هم مغیره حالت). مگر د صفتونو په منځ کي ځيني داسي استثنايې گروپونه هم سته چي خاصي توضیح ته ضرورت لري: ۱- نه بدلیدونکي صفتونه: دا هغه ډول صفتونه دی چي د مذکر او مؤنث، د مفرد او جمعي، په اصلي حالت او مغیره حالت کي نه بدلېږي او د ټولو له پاره په يوه بڼه استعمالیږي لکه: لاسي، ابي، ښايسته او داسي نور... ۲- هغه صفتونه چي د مذکر د مفرد او د جمع د جمعي له پاره يو ډول استعمالیږي او بدلون نه مومي لکه: تيره (مذکر- مفرد او جمع) بيده (مذکر- مفرد او جمع) او داسي نور... ۳- هغه صفتونه چي کله که د صفت او کله کله د قيد وظيفه اجراکوي. لکه: بڼه، ورو، ښايسته او داسي نور... دغه کليمې د کلام په بېلو اجزاوو پوري اړه لري او په متن کي مختلفي معناوي څرگند وي.

۴- په پښتو کي ځيني داسي کليمې سته چي هم د صفت او هم د اسم وظيفې اجرا کوي، لکه: مشر، روند، سپور، سپين، لوی زوړ او داسي نور... د پښتو قاموس ليکونکو د پورتنیو کليمو گرامري خصوصیتونو ته پاملرنه نه ده کړې او نه ئې په خپل قاموس کي دغه خاص گروپونه د کومو خاصو گرامري علامو په واسطه ښوولي دي. يوه بله موضوع چي د کلام د اجزاوو د گرامري خصوصیتونو سره ارتباط لري او په قاموس کي ئې څرگندول ضروري ښکاري، هغه داده چي په پښتو ژبه کي ځيني داسي کليمې سته چي يوازي د جمعی په شکل استعمالیږي لکه: اوږه، ورېښم، واښه، غنم، اوبه، شيدې، وړی، وريجي او داسي نور... همدارنگه ځيني کليمې بيا د مفرد او جمعي له پاره يو ډول استعمالیږي. لکه: هگی، خولی، چوکی او داسي نور... چي په قاموس کي بايد د دغه ډول کليمو خصوصیتونه او گرامري معناوي د خاصو گرامري علامو په واسطه وښوول سي، خو په پښتو قاموس کي د کليمو دغه ډول گرامري خصوصیتونه هم نه دي ښوول سوي مثلاً: د هگی کليمې ته يوازي دومره ليکل سوي دي چي مونثه کليمه ده. غنم ته ليکل سوي چي مذکر او بس؛ مگر اوږه، ورېښم، واښه، اوبه، شيدې، وړی، وريجي- کلمو ته د جمعي گرامري علامې ليکل سوي دي خو دلته ئې بيا د مذکر او مؤنث یادونه نه ده سوي.

ج- په قاموس کي د کليمو د هغو برخو راوړل چي د مارفولوژي له نظره بېلیدونکي دي: په قاموس کي بايد د کليموهغه برخي چي د ژبي د ويونکو له نظره مارفولوژيکي بېلوالی لري د خاصو گرامري علامو په واسطه وښوول سي اوس به

^{۴۲} ښايست دمفردمؤنث او دجمعي دمؤنث په مغیره حالت کی بدلون مومي

^{۴۳} دصفتونو پورتنی کلاسیفیکیشن پوره او بشپړنه دی. دلته زما مقصد دانه دی چي دپښتوژبي دصفتونو ټول عمومي او استثنايې گروپونه او حالتونه وښيم ځکه دا بيا بيله څېړنه او بېل بحث غواړي. په دي مقاله کي زه يوازي دومره یادونه کوم چي په پښتو ژبه کي دکلام داجزاوو سرحدونه متحرک دي او کيدای شي چي دکلام يو جز څو مختلفي گرامري معناوي ولري نوځکه يي په قاموسونو کي دمختلفو معناوو ښوول او دکته گوريو بېلول ضروري ښکاري.

^{۴۴} ل. و. شېرېه، منتخبات (دژبېوهني او فونيم پوهني په برخه کي)، ۱، ټوک، ل، ۳۶، مخ، ۱۹۵۸.

وگورو چي په پښتو قاموس کي مختاري (پريفکسونه)، ورستاري (سوفکسونه) او بنسټ (هغه برخه ده چي د يوه فعل بيل بيل گرامري شکلونه ځني جوړيږي) په څه ډول سره راوړل سوي دي کله چي د قاموس پاڼې را وپرو نو وينو چي دغه مسأله هم په نيمگړې توگه پکښي راغلې ده. دغه مختاري نه دي راوړل سوي؛ لکه: کښي، پوري، ننه، پرې، و- د مطلق فعل مختاري). همدارنگه په نوموړي قاموس کي د نومونو او صفتونو وروستاري (سوفکسونه) په غيرسيستماتيک ډول سره ثبت سوي دي. په همدې قاموس کي د نومونو ورستاري لکه: تور، تيا، وال، والا، تون، د صفتونو ورستاري لکه: من يا لي راوړل سوي دي؛ مگر له بلې خوا بيا د نومونو د وروستاري په قاموس کي نه دي راغلي: ځي (پوهنځي، ښوونځي...) وان (موټروان...) والي (کلکوالي، تودوالي...) همدارنگه د صفتونو ځيني وروستاري هم نه دي ثبت سوي لکه: جن (غمجن...) ور(زړه ور...) په پښتوقاموس کي د (توب) او (تيا) وروستاري سم نه دي توضيح سوي. دوی ليکلي چي دغه وروستاري د مجردو صفتونو وروستاري دي. حال دا چي دغه وروستاري د مجردو نومونو په پای کی راځي. لکه: سپيتوب (سپي - توب) غړيتوب (غړي+توب)، زلميتوب (زلمی+توب) روغتيا (روغ+تيا) لوړتيا (لوړ+تيا) ژورتيا (ژور+تيا) او داسي نور... په پښتوقاموس کي وروسته له مصدرنو څخه د فعل ځيني گرامري شکلونه ښوول کيږي. که چيري د فعل گرامري شکلونه له نوموړو مصدرنو څخه (د دوی په عقیده) نه سي جوړېدای نو ليکونکی د انالوژي (قياس) له مخي له ځانه مصدرونه ورته جوړوي او د غير مستعمل نوم ورباندي اېږدي لکه: کتل، (ف.ز.س) مص- ديدن- نگرستن، انتظار (حا) افعال دی گراز مصدرغيرمستعمل گورل.

ح-گوري ما-وکوت ا-وبه گوري امر وگوره.

مگر خبره دا ده چي په پښتو ژبه کي د فعل گرامري شکلونه د مصدر څخه نه جوړيږي. ټول فعلي شکلونه د حال د بنسټ او د ماضي د بنسټ څخه جوړيږي. په زياترو افعالو کي د ماضي بنسټ مساوي دی له مصدره سره منفي مصدري علامې:

د ماضي بنسټ	مصدر	مصدري علامې
په کتل کي: کت (Kat)	کتل (katal)	(al)
په تلل کي: تلل (tl)	تلل (tlal)	(al)

مگر د حال د افعالو مصدرونه بيا مختلف وي. په (کتل) کی هغه بنسټ چي د حال د زمانې گرامري فعلي شکلونه ځني جوړيږي (گور) دی او په (تلل) کي بيا (خ) دی لکه: گورم، گورو، گوري... او ځم، ځو، ځي... همدا وجه ده چي زموږ زياتره گرامر پوهان ځينو مصدرنو ته با قاعده او ځينو ته بې قاعده مصدرونه وايي؛ ځکه دوی داسي فکر کوي چي گرامري فعلي شکلونه له مصدرنو څخه جوړيږي. په دې برخه کي دوی د عربي تر تاثير لاندي راغلي دي. ښه به دا وي چي په قاموس کي وروسته له مصدرنو څخه هغه بنسټونه وښوول شي له کومه څخه چي د فعل مختلف گرامري شکلونه جوړيږي. د اسلانف په پښتو - روسي قاموس کي د کلام د اجزا په سم ډول سره بېل او د گرامري علامو په واسطه ښوول سوي دي. يوازي مفردو مذکرو صفتونو ته گرامري علامې نه دي ليکل سوي. ددې علت به شايد دا وي چي ليکونکی اکثراً صفتونه د مفرد، مذکر او اصلي حالت په شکل راوړي دي. د پښتوقاموس په خلاف په دې قاموس کي د کلام د اجزاو معناوي په ښه توگه سره بېلي سوي او تشریح سوي دي. خصوصاً کونښن سوی چي کلام د هغو اجزاو معناوي سره بېلي کړي، کوم چي د معنوي سرحدونو له پلوه متحرک وي لکه: ۱ول. ښه (د صفت په حيث) ښه آس، ښه هلک... ۲ هم د اسم په حيث، د ښو ښه زيږي، د بدو وابښه-د بدو سرو څخه د ښو هيله مه کوه! ۳... يم (د قيد په حيث) ډېر ښه، خورا ښه، ښه سو چي... په ښه ډول، په ښه شان، ښه مي په ياد دي چي ...

^۴ د تفصيل له پاره وگورئ اسلانف پښتو-روسي، قاموس د(ښه) قاموس مقاله، مالازمه ونه گنل چي ټوله قاموسي مقاله دلته رانقل کړم.

د اسلاف په قاموس کې هغه صفتونه چې د مذکر د مفرد او جمعي له پاره یو ډول استعمالیږي د خاصوگرامي علامو په واسطه ښوول کېږي. لکه تیره، ښه... خو ځیني صفتونه چې نه بدلیدونکي دي یعنې د مذکر، مونث، مفرد او جمعي په حال کې یو ډول استعمالیږي لکه: لاسي، آبي... د اسلاف په قاموس کې د کومو خاصوگرامي علامو په واسطه نه دي ښوول سوي. هغه کلیمې چې په پښتو ژبه کې یوازې د جمعي په ډول استعمالیږي د اسلاف په قاموس کې د سموگرامي علامو په واسطه ښوول سوي دي لکه: غنم، وړۍ او داسې نور... همدارنگه د اسلاف په قاموس کې د کلیمو هغه برخې چې د مارفولوژي له نظره بیلیدوکې دي (مختارې، وروستاړې، بنسټ) د گرامري علامو په واسطه ښوول کېږي. د کلیمو بنسټونه د الفبا په ترتیب په خپل ځای په قاموس کې ثبت سوي دي. دغه کار لږ څه غیر موزون غوندي ښکاري؛ ځکه که چیرې څوک غواړي چې د کوم فعل بنسټ په قاموس کې ولټوي هغه ته باید ددې فعل بنسټ معلوم وي. که چیرې ورمعلوم وي نولټولو ته ئې کوم ضرورت نه پیدا کېږي او که چیرې نه وي ورم معلوم نو بیا ئې په قاموس کې د الفبا په ترتیب نه سي پیدا کولای. سمه به دا وي چې د فعلونو بنسټونه د مصدرونو سره یوځای راوړي وای، نه بیل بیل. مثلاً ښه به دا وای چې د (اغوند)، (الوخ)، (بول) بنسټونه ئې د (اغوستل) الوتل (او بلل) د مصدرونو سره یوځای راوړي وای. مگر په دې قاموس کې مصدرونه د الفبا په ترتیب په یوه ځای کې او د فعل بنسټونه ئې د الفبا په ترتیب په بل ځای کې راوړل سوي دي. خو سره له دې بیا هم د اسلاف قاموس د کلیمو د گرامري خصوصیتونو د څرگندولو له پلوه تر ټولو هغو پښتو قاموسونو غوره دی، کوم چې تراوسه خپاره سوي او زموږ لاس ته راغلي دي. کابل مجله ۱۳۵۲ل کال ۱۰ گڼه ۴۴-۴۷ مخونه

په قاموس کې د لغتونو تلفظ لیکل او د خج ښوول

د پښتو ژبې فونوټیکي خصوصیات د همدې اوسني لیک په واسطه په واقعي بڼه نه سي څرگندېدای د پښتو ژبې او لیک ترمنځ ستره فاصله لیدل کېږي. دغه د پښتو ژبې د رغونو او لیک ترمنځ بیلتون د پښتو قاموسونو لیکونکو درک کړی دی. پښتو قاموس لیکونکو کوبښن کړی دی، چې په یوه یا بل ډول سره د پښتو لغتونو تلفظ په قاموسونو کې وښيي. محمدا گل مومند په خپل قاموس (پښتوسیند-۱۳۱۶) کې د کلمو د تلفظ د افادې له پاره د مخففونو داسې یو سیستم غوره کړی دی:

ازانگه کول - (مف، مف، مم، سا، حر مخ، سا، مف، مض، سا)

بیرته اخیستل - (مک، سا، مج، سا، مف، سا، مم، مک، سامع، سا، حر مخ، سا) او داسې نور...

مگر د پښتو قاموس (پښتو - فارسي - ۱۳۳۰) لیکونکو د پښتو سیند مرکب مخففونه لږ څه ساده کړي دي. په دې قاموس کې د کلمو تلفظ د داسې بسیطو تورو په واسطه ښوول کېږي چې هر توری ئې د هغو حرکاتو نمایندگي کوي چې اصلاً په عربي ژبه کې معمول دي. لکه: لڅول: (ز ف ز س) شکول: (س ز ز س) کور: (ض مع س) لور: (ص مع س) شیدې: (ک مع کمج) او داسې نور... دغه ډول تلفظ د افادې سیستمونه له یوې خوا د ډېرو لوستونکو لپاره مشکل او له بلې خوا د کلیمو تلفظ نه افاده کوي. بلکې د کلیمو د تورو حرکتونه ښيي. په همدې اساس دغه ډول سیستمونه د کلیمو د فونوټیکي ترکیب سره پوره مطابقت نه لري. د پښتو په اوسني لیک کې هغه کلیمې چې په زور (a) او زورکي (d) ختمیږي دواړه اولونو د یوه توري (ه) په واسطه څرگندیږي. او سربیره پردې په پښتو قاموس کې دغه ډول اولونه د سکون په شکل ښوول سوي دي لکه: زړه: (س ز س) زړه: (ف ف س) او داسې نور... څرنگه چې له یوې خوا د پښتو ژبې د رغونو او لیک

٤ کابل مجله ۱۳۵۳ل کال ۴ گڼه

ترمنځ توپير موجود دى او له بلې خوا دغه ډول د تلفظ د افادې سيستمونه چې په افغانستان كې د پښتو ژبې په قاموسونو كې مروج دي د كليمې پوره او سم تلفظ نه سي افاده كولاى. نو يوازنى سمه لاره به داوي چې په پښتو قاموسونو كې د كليمو تلفظ په لاتيني تورو ليكل سوي. د لاتيني تورو په مرسته كولاى سو چې د پښتو كليمو سم تلفظ افاده كړو. همدا وجه ده چې په هغو پښتو قاموسونو كې چې په شوروي اتحاد كې خپاره شوي دي لكه: د پ بزودين پښتو - روسي قاموس (۱۹۵۰)، ك ۱۰. لېبديف پښتو-روسي قاموس (۱۹۶۲) او.م. گ. اسلانف پښتو - روسي قاموس (۱۹۶۶) كې د پښتو كليمو تلفظ د روسي الفبا په تورو ليكل سوي دي. د پښتو ژبې كوم رغونه چې د روسي الفبا د تورو په واسطه نه سي افاده كيداى، نو د روسي ژبې د هغو تورو پر سر يا لاندي ټكي وركول كيږي. كوم چې د مروج په لحاظ د پښتو ژبې د رغونو سره نږدې رغونه افاده كوي. سره له دې چې د اسلانف قاموس په پښتو قاموس ليكنه كې تر ټولو پښتوقاموسونو ښه او جامع دى، خو بيا هم د پښتو كليمو د تلفظ په برخه كې ځيني نيمگړتياوي لري، لكه:

د اسلانف په قاموس كې: سم تلفظ يې

ټمبل (tambul) tambal

چيم چي

اوداسى نور...

را ري

د كليمو خج: خج په بېلو بېلو ژبو كې د موقعيت په لحاظ توپير لري. د ځينو ژبو په كليمو كې معين ځاى لري او په ځينو ژبو كې بيا متحرك وي. په چيک او سلواكي ژبو كې خج د كلمو پر لمړي سيلاب راځي په پوليندي ژبه كې د كليمي د پاى له خوا په دوهم سيلاب باندي خج واقع كيږي. د فارسي ژبې په شان په پښتو كې د كلمو خج كوم معين ځاى نه لري. په ځينو كلمو كې پر لومړي سيلاب، په ځينو كې پر منځني او په ځينو كې پر وروستي سيلاب خج راځي لكه: وسپنه (خج پر لومړي سيلاب) لوروالى (خج پر منځني سيلاب)، پرون (خج پر وروستي سيلاب). په همدې اساس ويلاى سو، چې د پښتو كليمو د سم لوستلو لپاره به دا ښه وي؛ چې په پښتو قاموسونو كې د كلمو د خج ځايونه و ښوول سي، ځكه د خج د ځاى د بدلون په اساس د ډېرو كلمو لغوي يا گرامري معناوو كې تغير

پېښيږي چې ځيني مثالونه به ئې دلته راوړل شي

د لغوي معنا بدلون: غوټه (خج پر لومړي سيلاب) گنډه

غوټه (خج پر وروستي سيلاب) غوټه، په اوبوكي ځان ډوبول.

ښكاري (خج پر لومړي سيلاب) څرگنديږي

ښكاري (خج پر وروستي سيلاب) ښكاركول

واړه (خج پر لومړي سيلاب) ټول

واړه (خج پر وروستي سيلاب) كوچنيان تېره (خج پر لومړي سيلاب) ماضي

تېره (خج پر وروستي سيلاب) د پخ ضد جوړه (خج پر لومړي سيلاب) سوله جوړه (خج پر وروستي سيلاب) جفت

بوره (خج پر لومړي سيلاب) هغه ښځه چې زوى ئې له لاسه وركړى وي. بوره (خج پر وروستي سيلاب) چيني

د گرامري معنا بدلون

ننوتل (خج پر وروستي سيلاب) د جمعي استمراري ماضي فعل ننوتل (خج پر لومړي سيلاب) د جمعي مطلق ماضي

فعل

پوري وتل (خج پر وروستي سيلاب) د جمعي استمراري ماضي فعل پوري وتل (خج پر لومړي سيلاب) د جمعي مطلق ماضي فعل

پرې ايسته (خج پر وروستي سيلاب) استمراري ماضي فعل پرې ايسته (خج پر لومړي سيلاب) مطلق ماضي فعل
 تره (خج پر لومړي سيلاب) اسم (يوه پلنه ډبره، کلبه لاره) تره (خج پر وروستي سيلاب) استمراري امر
 گټه (خج پر لومړي سيلاب) اسم (پايده) گټه (خج پر وروستي سيلاب) استمراري امر او داسي نور..
 څرنگه چې په پښتو ژبه کې د خج ځای متحرک دی؛ نو په پښتو قاموسونو کې د کلمو د خج د ځای ښوول يو ضروري کار دی. دا کار له يوې خوا د کلمو په سم لوستلو کې زموږ سره مرسته کوي او له بلې خوا د کلمو د معياري تلفظ له پاره هم بې گټی نه دی. خو سره له دې هم پښتو قاموس ليکونکو دې موضوع ته پوره پاملرنه نه ده کړې او بې له يو څو کلمو نه چې د خج ځايونه ئې ښوول سوي دي نوري ټولي کليمې ئې بې د خج د ځای له ښوولو ثبت کړي دي. خو اسلانس په خپل پښتو روسي قاموس کې دهرې کلمې دخج ځای شولې دي.

د لغتونو انتخاب

دمخه تر دې چې د لغتونو اساسي مسألی په پښتو قاموس او د اسلانس په پښتو- روسي قاموس کې په ژور نظر سره وکتل شي بايد د اوسنۍ ادبي پښتو د لغوي پانگې مشخصات په لنډ ډول و ښوول سي. په معاصره ژبپوهنه کې دا يو منل سوی حقيقت دی، چې خارجي عوامل د يوې ژبې په تاريخي تکامل کې ستر رول لري. يوله دغو عواملو څخه د ټولني اقتصادي-تاريخي مرحله او د دولت شکل دی. د مثال په ډول: د يوې ژبې موجوديت د لهجو په شکل د فيوډاليزم د دورې يو څرگند خصوصيت دی؛ لکه چې په فيوډالي دوره کې اقتصادي او سياسي مرکزيت ضعيف وي همداسي په دې دوره کې د يوې ژبې د لهجو ترمنځ زياته او تماسونه لږ وي.

نو ځکه په داسې ټولنو کې ژبه يو معياري او عمومي بڼه نه لري، بلکه د بيلو بيلو لهجو په شکل څرگنديږي هره تاريخي دوره د ټولني په ژوندانه کې يو خاص اجتماعي او اقتصادي رژيم منځ ته راوړي. څرنگه چې ژبه د ټولني د شعور د انعکاس او څرگندونې وسيله ده نو ددغه خاص اجتماعي او اقتصادي رژيم په ژبه کې منعکس کېږي، چې په همدې اساس د ټولني د توليدي قواوو، تخنيک او کلتور د انکشاف په وجه نوي مفاهيم منځ ته راځي او دا په خپل وار دا غواړي چې د ژبې په وسيله افاده سي. د ژبې د تاريخي تکامل د خارجي عواملو څخه يو هم ژبني تماسونه دي نن ورځ په يوه داسې ژبه هم نه وي چې په خپل تکاملي جريان کې دې د نورو ژبو له تاثير څخه بې برخې پاته وي.

د ځينو ژبپوهانو په عقیده (ټولي ژبې په عمومي ډول مخلوطي گڼل کېدای شي د پښتو ژبې لغوي پانگه هم په خپل تاريخي تکامل کې د بيلو بيلو تغيراتو سره مخامخ سوي ده ځيني لغتونه له منځه تللي او زاړه سوي دي او ځيني بيا نوي راپيدا سوي دي: په عمومي ډول د اوسنۍ ادبي پښتو ژبې لغوي پانگه له دوو برخو څخه تشکيله سوې ده. يوه برخه د پښتو ژبې خپلې کلمې دي او بله برخه هغه کلمې دي چې د نورو ژبو لکه: عربي، فارسي، ترکي، هندي، انگليسي او نورو اروپايي ژبو څخه د تاريخ په اوږدو کې پښتو ژبې ته ور ننوتې او د تاريخي ضرورت پر اساس استعمال سوي او هم اوس استعمالېږي. د دخپلې پانگې ستره برخه هغه کلمې دي چې د عربي ژبې څخه پښتو ته ورننوتې او د ژوندانه په بيلو بيلو اړخونو کې استعمالېږي، لکه مذهبي اصطلاحات: جنت، صراط، اعراف، صحابه، طواف، صدقه... تعليمي او تربیوي اصطلاحات: معارف، ثقافت، تعليم، اخلاق... حقوقي او قضايي اصطلاحات محکمه، قاضي، عدليه، استنطاق، عدالت...

^۴ کابل مجله ۱۳۵۳ ل کال ۹ گڼه

اجتماعي او سياسي اصطلاحات: مبارزه، طبقاتي استعمار، استثمار اعداد... اداري او دولتي اصطلاحات صدارت، وزارت، ماموریت، کاتب، مدیر، مامور، رئیس، وزیر، صدر اعظم... تقریباً ټول گرامري اصطلاحات: صرف، نحوه، صفت، فعل، مصدر، ضمیر...

سربېره پردې عربي کلمې د پښتو ژبې په نورو برخو کې هم استعمالېږي. لنډه دا چې ویلای سو چې مشکله به وي چې په پښتو ژبه کې دې داسې ساحه موجوده وي چې هلته دې عربي دخیلي کلمې نه استعمالېږي. د ب. ز. خالیدف په عقیده د اوسنې ادبي پښتو ژبې په لغوي پانگه کې په سل کې پنځوس عربي دخیلي کلمې دي. همدا رنگه عربي دخیلي کلمې په پخوانیو پښتو اثارو کې هم په زیاته اندازه لیدل کېږي مثلاً: د شپارسمې پېړۍ د لیکونکي بایزید انصاري په لیکنو کې په سلو کې شل د اخوند دروېزه په لیکنو کې په سلو کې دېرش، داتلسمې او نولسمې پېړیو په اشعارو کې په سلو کې تر دېرشو څلوېښتو پورې عربي دخیلي کلمې استعمال سوي دي. مگر په پښتني فولکلور کې عربي دخیلي کلمې لږ استعمال لري، چې تقریباً په سلو کې درو څخه تر اتو پورې عربي دخیلي کلمې موجودې دي دا چې د عربي ژبې څخه پښتو ته پورې کلمې ننوتې کومه تصادفي خبره نه ده، بلکې تاریخي علتونه لري له یوې خوا عربي ژبې د ختیځو اسلامي هیوادونو د کلتور په تاریخ کې ستر رول لوبولی دی او همدا وجه ده؛ چې کله عربي ژبه حتی د شرقي لاتیني ژبې په نامه یادېږي. له بلې خوا دا چې عربي یوه دیني ژبه وه چې له دې پلوه هم هر ورو د ټولو اسلامي هیوادونو ژبې بې تاثیر نه دي ځینې پاته سوي، نو طبیعي خبره ده چې د همداسې عواملو له کبله پښتو ژبې ته هم زیات عربي لغتونه ور ننوتې دي. همدا رنگه پښتو د فارسي ژبې څخه هم بې تاثیر نه پاته ده سوی؛ ځکه له یوې خوا د پښتو او فارسي ویونکو گډ ژوند او تماسونه او له بلې خوا دا چې فارسي د دوو پېړیو په اوږدو کې د افغانستان یوازنی رسمي دولتي او دمعارف ژبه وه.

پرته د عربي او فارسي ژبو څخه د ترکي او هندي ژبو څخه هم ځینې لغتونه پښتو ته ورننوتې دي. د وروستیو شلو دېرشو کلونو په اوږدو کې د علمي، اجتماعي، تخنیکي او اقتصادي روابطو د تکامل په سبب د اروپایي ژبو څخه علمي، تخنیکي، اقتصادي او بین المللي سياسي اصطلاحات پښتو ته ور داخل شوي او عام استعمال ئې موندلی دی، چې دې کار د پښتو ژبې لغوي پانگه لاسي درنه کړې ده. د پښتو ژبې د لغوي پانگې د مشخصاتو لنډې یادونې څخه وروسته به او س دا وڅېړو چې په پښتو قاموسونو کې د پښتو لغوي پانگې د انتخاب په برخه کې د کومو پرنسپونو څخه کار اخیستل سوی دی.

پښتو قاموس: په پښتو قاموس کې زیاتره هغه لغتونه ثبت سوي، چې د پښتو اصلي لغتونه گڼل سوي او یا دا چې له دغو لغتونو څخه په اشتقايي ډول جوړ سوي دي. په همدې اساس په دې قاموس کې اکثرأ هغه لغات راغلي دي؛ چې په عامیانه او محاورې ژبه کې مستعمل دي.

مگر هغه لغتونه ډېر لږ ثبت سوي چې اجتماعي او علمي مفهومونه څرگندولای سي. ددې علت دادی چې دغه ډول لغتونه یعنی اجتماعي، علمي، اقتصادي او سياسي اصطلاحات تر ډېره حده پورې د پردیو ژبو څخه پښتو ته ورننوتې. که څه هم دغه ډول دخیل لغتونه د پښتو ژبې د فعالې لغوي پانگې اساسي برخه تشکیلوي او د پښتو ژبې په علمي او ادبي لیکنو کې زیات استعمالېږي خو بیا هم د نوموړي قاموس لیکونکو د هغو د ثبتولو څخه ډډه کړې ده. ددې قاموس له لوستلو څخه سړی دې نتیجې ته رسیږي، چې لیکونکو به نه غوښتل چې پردی کلمې دي په دې قاموس کې راوړل سي. خو سره له دې هم د (۲۰۰) کلمو په حدودو کې پردی لغتونه ثبت سوي دي چې د لیکونکو له خوا د مفغن یا مشترکو کلمو په نامه یاد سوي دي. او یو څو محدود (د لسو په شاوخوا کې) لغتونه هم د دخیلو په نامه راوړل سوي دي؛ لکه (ناموس، نبي، غني، کرت،

^{۵۰} ب. ز. خالیدف په اوسنې ادبي پښتو کې عربي دخیلي کلمې د دوکتورت د تیزیس لنډیزه تاشکند د ثمرقند پوهنتون، ۶مخ و ۱۹۵۲

نرگس، لام) کوم لغتونه چي د ليکونکو لخوا د مشترکو يا مفغونو په نامه ثبت سوي اکثراً د دخيلو کلمو سره د پرنسيپ له پلوه کوم توپير نه لري، اوس به له هر گروپ څخه د نموني په ډول ځيني لغتونه د دغه قاموس څخه را واخلو.

مفغني کلمې: کوزه (قبضه)، کوايت (قواعد)، لوز(لفظ) مابوب (محبوب)، مامور(معمور)، مامله (معامله)، کتل (قتل)... مشترک لغتونه: خير، دنيا، ميدان، کبر، گرمه، ملنگ، ناز، اپرين، هوس... په پښتو قاموس کي د مفغونو او مشترکو کلمو په برخه کي هيڅ يوه يادونه نه ده سوې چي په دې برخه کي د ليکونکو اصل هدف او پرنسيپ ځيني څرگند سوي وای. خو کله چي هغه لغتونه چي په قاموس کي د دخيلو مفغونو او مشترکو په نامه ياد سوي دي سره مقايسه کړو دا څرگندېږي چي د دغو لغتونو ترمنځ د پرنسيپ او اصولو له مخي کوم توپيرونه ليدل کيږي. د ځينو څېړونکو په عقیده پښتو ژبي ته د ترکي ژبو څخه ډېر لغتونه ننوتې دي خو په دې قاموس کي داسي لغتونه ډېر لږ ليدل کيږي، چي هغو ته دي کومه داسي اشاره سوې وي چي د ترکي ژبو څخه پښتو ته راغلي او يا د ترکي ژبو څخه مفغون گڼل سوي وي لکه: چاکو او خلگ په دې قاموس کي ځيني داسي کلمې ليدل کيږي، چي اصلاً د ترکي ژبو څخه پښتو ته ورننوتې دي، خو د قاموس ليکونکو هغه را اخستي او بې له کومي يادوني څخه ئې ثبت کړي دي، لکه: کارگه، ورشو، ټنگه، چول، کاچوغه او داسي نور...

مگر له بلي خوا په دې قاموس کي نور ډېر داسي زاړه لغت ثبت سوي دي خو هغو ته کومه سبکي اشاره نه ليکل سوي، لکه: غورن، دښن، دريخ، تون زړن، ستايوال، لول، ميرڅي، جونډی، رپ، سوبه، بنکلل، گروهيډل، لوړاوی، روغی او داسي نور... همدارنگه ځيني نوري داسي زړې کلمې سته چي د پورتنيو زړو کلمو سره يو ځای په پخوانيو ادبي ليکنو کي ليدل کيږي او د استعمال له پلوه هم له پورتنيو زړو کلمو سره کوم توپير نه لري خو پښتو قاموس نه دي اخستي، لکه: سولل، باړی، تيکنه، سين، کورول، مخسور، من، سمی، شنار، ملا اوداسي نور...

پښتو روسي قاموس: د پښتو قاموس په خلاف په دې قاموس کي د پښتو کلمو په څنگ کي دخيل اجتماعي سياسي لو علمي لغات هم ثبت سوي دي؛ څرنگه چي اسلانونف ته دا پوره څرگنده ده چي يوې ژبي ته د نورو ژبو څخه کلمې او اصطلاحات داخلیدل يو تاريخي واقعيت دی؛ نو ځکه په خپل قاموس کي هغه پردی کلمې چي دنورو ژبو څخه پښتو ته راغلي او اوس مستعملي دي ثبت کړي دي؛ لکه: جوی، خانم، خاک پا، آمدن، درون، زنبور، سرفه، کارد، نماز، پاسخ او داسي نور... ځينو فارسي کلمو ته ليکل سوي دي، چي لږ استعمالیږي، لکه: استخوان، پشم، سنگ، آتش، خنک، ابر، افتاب، ابرو اوداسي ... د زړو په برخه کي ددې قاموس او پښتو قاموس ترمنځ کوم توپير نه ليدل کيږي. اسلانونف هم په خپل قاموس کي ځيني زاړه لغتونه راوړي او ځيني ئې بيا نه دي ثبت کړي څرنگه چي دا قاموس د زړو لغتونو په برخه کي د پښتو قاموس سره د پرنسيپ له پلوه کوم اساسي توپير نه لري نو په دې برخه کي زياتو توضيحاتو ته ضرورت نه ليدل کيږي.

چي اسمان يي مخ پټ کړی په سحاب و	خدای وماته بښکاره کړ هغه نمر بيا
چي رقيب راته تړلی په زنجير و	خپل حبيب راباند يرانيست هغه ور بيا
په وصال يي منت بار اوسه رحمانه	په صدف کي دخيل نشته دگوهر بيا

مقاييسوي - تاريخي ژبپوهنه او ۱۹ پېړۍ

د نولسمي پېړۍ ژبپوهنه د مقاييسوي-تاريخي ميتود پر محور گرځي، ددې ميتود په رامنځ ته راتلو سره په ژبپوهنه کي د نوو علمي تحقيقاتو وړ پرائستل کيږي او ژبپوهانو ته داسي امکانات لاس ته ورځي چي د ژبنيو واقعيتونو بېل بېل اړخونه

^{۵۱} دمفغونو او دخيلو کلمو په برخه کي وگورې زيری) (گنی

په سیستماتیک ډول تر څېړني لاندې و نیسي مختلفې پېچلې مسألې طرحه او هم حل کړي، لکه: د یوې کورنۍ د ژبو د ارتباط بنسټونه، د ژبو د تکاملي قوانینو سپړنه یوازې او یوازې د همدې مقایسوي-تاریخي میتود په مرسته ژبپوهانو وکړای سول چې د پخوانیو مرو ژبو رمزونو کشف او د لوستلو وړوگرځوي.

دا ډول څېړني ته یوازې د ژبپوهني بلکه د بېلابېلو میتودونو د پخواني تاریخ او کلتور پر ناڅرگندو اړخونو رڼا اچوي، د همدې میتود د رواجیدو سره د ژبپوهني په تاریخ کې یوه نوې اصولي او علمي مرحله شروع کېږي او ژبپوهنه د یوه مستقل علم بڼه غوره کوي. ددې میتود رواجیدل په کوم یوه خاص مملکت پورې اړه نه لري او حتی مخکې له نولسمې پېړۍ څخه په بېلابېلو هیوادونو کې داسې تمایلات لیدل کېږي چې مختلفې ژبې سره مقایسه او د هغوی نږدېوالی اولېږي والی وښيي او ژبې پر مختلفو کورنیو اوگروپونو وینېږي. څرگنده ده، چې دغو څېړنو تر ډېره حده پورې ساده شکل درلود او مقایسه به صرف پرڅو مثالونو بنا کې ده، خو په نولسمې پېړۍ کې دغه تمایلات به اروپایي هیوادونو کې علمي بڼه غوره کوي او پر مشخصو او مستندو اصولو بنا کېږي. د نولسمې پېړۍ د لومړنیو شلو کلونو به شاوخواکې لومړني ژبني علمي آثار منځ ته راځي چې د مقایسوي-تاریخي میتود علمي پرنسپونه پکښې طرحه کېږي. د سوېډن د ژب پوهاند ر. رسک (۱۸۳۲-۱۷۸۷م) اثر (د پخوانۍ ایسلايندي ژبې د پیدایښت څېړنه) چې په ۱۸۱۸م کې خپرېږي، د مشهور جرمني عالم ف. بوب (۱۸۶۷-۱۷۹۱) اثر (۱۸۱۶) چې په هغه کې د سانسکریت د تصريف سیستم د زندې، ارمني، یوناني، لاتیني، دري او جرمني ژبو د تصريف سیستم سره مقایسه کېږي، د یاگریم (۱۸۶۳-۱۷۸۵) اثر د جرمني ژبې گرامر، چې په ۱۸۱۹ کې خپور سوي دي، د اولسي عالم ا.خ. و ستوک اثر چې په ۱۸۲۰ کې ئې لومړی ټوک وتلی دی د مقایسوي-تاریخي ژبپوهني د نولسمې پېړۍ لومړني مشهور اثار گڼل کېږي.

د دغو ژبپوهانو د اثارو له کتلو څخه سړی دې نتیجې ته رسیږي چې د ژبو مقایسه باید مخکې تر هرڅه د گرامري شکلونو پر تجزیه بناوي. که چیرې په دې صورت کې د ژبو ترمنځ اساسي نږدېوالی څرگند سي نو هغه وخت کیدای سي چې د دغو ژبو د خپلوي مسأله طرحه سي. راغلو دې ته چې د ژبو په مقایسه کې د لغاتو شباهت او نږدېوالی د ژبو د خپلوي په برخه کې کوم مطمئن معیار گڼل کیدای نه سي؛ ځکه د ژر احتمالات سته چې دغه مشابهې کلمې به په تاریخي دورو کې یوې ژبې د بلې ژبې څخه په مستعاراخيستي وي. نوله همدې کبله د ژبو د خپلوي د څېړني په برخه کې د لغوي شباهتونو څخه باید یوازې د مکمل په حیث کار واخیستل سي، یعنی که چیرې د دوو ژبو ترمنځ موږ وکړای سو، چې د گرامري اشکالو (مختارو، وروستارو،...) نږدېوالی پیداکړو نو وروسته تر هغه به لغاتو ته رجوع کوو. او د لغتونو په مقایسه کې هم باید اصلي اشکال (ریښې) او د هغوی پخوانۍ معناوي سره پرتله سي. د ژبو په مقایسوي-تاریخي څېړنو کې سربېره پرگرامري تجزیو او لغوي سپړنو باید د ژبې په غریز اړخ ته هم پوره توجه وسي او په دې برخه کې پوره احتیاط په کار دی، ځکه د اوسنیو ژبو په منځ کې کیدای سي چې د بېلو بېلو کلمو د غریز شباهتونه تصادفي وي. نو ددې له پاره، چې د تصادف و ډنډ ته ور ونه لوېږو، لازمه ده چې هرغریز شکل په تاریخي لحاظ د پیدایښت څخه را ونیسو او ټول تاریخي تحولات او تغیرات ئې هم په ژبه او هم په هغه گروپ کې چې دا ژبه ورنژدې بلل کېږي وسپړو. د همدې ډول څېړني په ترڅ کې کولای سو، چې هغه مشخص قوانین کشف کړو کوم چې ددې تغیراتو او تحولاتو سبب گرځي. د همدغو غریزو شکلو د تحول د قوانینو کشف او سپړنه د مقایسوي-تاریخي ژبپوهني بنسټ تشکیلوي. دا ژبني مکتب اوس هم د نړۍ په بېلو بېلو هیوادونو کې یو شمېر پیروان لري. دلته به ددې مکتب د دوو پېړیو (نولسمې او شلمې) د تحقیقاتو نتېجې او هغه پرنسپونه چی د ژبو د مقایسې په برخه کې ددې مکتب د پیروانو له خوا وړاندې سوي او په مختلفو اثارو کې ئې یادونه سوي په لنډ ډول وړاندې کړو:

۱-د ژبو د يوه گروپ په منځ کي چي د خپلوي اړيکي ليدل کيږي ددې اصلي علت دا دی چي دغه ژبي د يوې واحدي ژبي د انحلال او انحطاط په نتيجه کي د بېلو بېلو لهجو په شکل منځ ته راغلي او تاريخي شرايطو د بېلوالي او هرې لهجې د خاص تکامل په نسبت د دوی ترمنځ فرقونه دومره زيات سي چي هرې يوې د مستقلي ژبي بڼه غوره کړې ده. که څه هم اوس نه سي کېدای، چي اصلي لومړنۍ ژبه چي د انوري ژبي ځني زېږېدلې دي په پوره ډول د ټولو مشخصاتو سره بېرته را ژوندۍ کړو، خو يوازي دومره کېدای سي چي د هغې فونتيکي، گرامري او لغوي اساسي او کلي مشخصات څرگند او وټاکل سي.

۲-په مقاييسوي-تاريخي ميتود کي د لغوي شباهتونو څخه کار اخيستل کيږي، خو دا معنا نه لري چي هره کلمه چي په مخه راغله او په څو ژبو کي ئې يو ډول رغيز شکل او يوه معنی درلوده، نو دی د ژبو په مقايسه کي د تشابهي معيار په حيث کار ځني واخستل سي. دغسي کلمې د يوې خوا کېدای سي؛ چي د خپل مستعار شکل و لري لکه: د فابريکه، کلمه چي په بيلو بيلو ژبو کي يوه رغيزه بڼه لري او هم په يوه معنی استعمالیږي. او د بلي خوا کېدای سي چي داسي شباهتونه تصادفي وي، لکه: په پښتو اودري کي د (بد) کلمه او په انگليسي کي د bad کلمه چي هم د معنی په لحاظ او هم د رغيز شکل له پلوه سره يو شی غوندي دی. ددې ډول شباهتونه او نژدې والی د سپړنو په اساس هيڅکله يوې سمي نتيجه چي ته رسيدای نه شو. د مقاييسې په وخت کي بايد داسي کلمې انتخاب سي چي په تاريخي لحاظ د لومړنۍ اصلي ژبي عصر ته نژدې وي. د لومړنۍ اصلي ژبي تاريخي مرحله د ځينو فرضيو پر اساس لومړنۍ ابتدايي بشري ټولنه گڼله سوې ده، نوکه چيري سړی هغه کلمې سره مقايسه کړي چي دکپتاليزم د عصر محصول وي لکه: فابريکه، موټر... نو دا به يوه غير اصولي مقايسه وي. د اکثر پوهانو به عقیده په لغوي مقايسه کي بايد هغه کلمې سره پرتله سي چي د مفاهيمو د افادې له مخه تاريخي تقدم ولري لکه: خور، ورور، پلار، مور... اعداد يو، دوه، درې... د حيواناتو او نباتاتو نومونه، په دې ځای کي د لغتونو د معنا کلي شباهت حتمي نه بلل کيږي، مگر منتها دومره خبره ده چي د اختلاف په صورت کي بايد فرقونه سيسټماتيک وي.

د ژبو په مقايسه کي يوازی د لغوي شباهتونو پيدا کول کافي نه گڼل کيږي؛ بلکي ددې له پاره چي يوه مقاييسوي څېړنه د ژبو د خپلوۍ د ارتباط په برخه کي مستنده او علمي بڼه و لري، نو بنايي چي په مقاييسې کي د ژبو گرامري جوړښت و سپړل سي او د دوی په منځ کي نژدې اړيکي کشف سي.

۴- په مقاييسوي-تاريخي څېړنو کي د ژبو رغيز جوړښت ستر ارزښت لري. او بې له مقاييسوي رغېو هني څخه مقاييسوي رغېو هنه اصلاً خپل مفهوم بايلي. د رغيزو شباهتونو د پيدا کولو لپاره بايد ډېره هڅه ونه سي چي داسي کلمې پيدا کړای سي چي په رغيزه بڼه کي ئې کلي شباهت موجود وي، ځکه په هره اندازه چي د کلمو رغيز شباهت سره ورته وي په هغه اندازه ژبي يو له بله ليري او د دوی د خپلوي احتمالات لږوي؛ مگر برعکس هر څومره چي په رغيزه بڼه کي سيسټماتيک شباهت او لږ منظم توپير موجود وي په هغه اندازه د ژبو د خپلوۍ احتمالات ډېر قوي دي. ځکه کومي ژبي چي د يوې اصلي منشأ څخه را زېږېدلې او بيا په بيلو بيلو تاريخي او اجتماعي شرايطو کي وده کوي نوهر و مرو به تغيرات هم مني. د رغيزو شباهتونو په پيدا کولو کي بايد هغه رغيز تغيرات په نظر کي ونيول سي، چي د تاريخ په اوږدو کي د داخلي تکاملي قوانينو په اثر په خپله په ژبه کي منځ ته راځي او د ژبي د فونتيکي قوانينو بڼه غوره کوي.

۵-د دې له پاره چي د يوه گروپ ژبو د لومړنۍ ژبي (چي دانوري ځني زېږېدلې) فونتيکي گرامري او لغوي عمومي مشخصات را پيدا کړو، نو بڼه به دا وي چي د يوې خوا د دغو ژبو دکلمو ريښې، مختارې، او وروستارې سره مقايسه سي او د بلي خوا د پخوانيو مرو ژبو مواد د ژونديو ژبو او لهجوسره پرتله سي ترڅو چي د منظمو تغيراتو د سپړني په نتيجه کي

لومړني اشكال وټاکو. د نولسمي او شلمي پېړيو په ژبپوهنه کې د مقایسوي-تاريخي څېړنو په نتیجه کې ژبپوهان موفق سول چې د نړۍ ژبي پر بیلو بیلو کورنیو او گروپونو ویشي. د همدې مقایسوي-تاريخي څېړنو په اثر پښتو ژبه په اریایي گروپ بیا په ایندو اروپایي کورنۍ کې داخلېږي. دلته به د مثال په ډول یوازي د ایندو اروپایي کورنۍ ژبي وښیو:

اریایي گروپ: پښتو، دري، بلوخي، تاجیکي، کوردي، پامري، اوسیني، تاتي، تالیشي، د کسپین د غاړو ژبي، یغوبي. ۲-هندي گروپ: هندي- اوردو، بنگالي، پنجابي، هندي، سیندي، راجستهاني، گوجراتي، مراتهي، سینگالي، نیپالي، بهاري، اوري (اودري)، آسیامي، کشمیري، څیگاني

۳-سلاویاني گروپ: روسي، اوکرائني، بیلروسي، بلغاري، مقدوني، سېرېه خرواتي، سلویني، چیکي، سلواکي، پولیندي، کابنو، سېرېه لوړیخ

۴-د بالتیک گروپ: لیتواني، لیتوني، لتگالي

۵-جرمني گروپ: انگلیسي، هالیندي، جرمني، دنمارکي، سوېډني، ناروېجي، آسلایندي، فریزي، فاریوري، ایډیش

۶-رومانی گروپ: فرانسوي، ایټالوي، هسپانوي، پرتگالي، روماني، پرونسالي، سردیني، کتلاڼي، ملډاري، ارموني، ریتنه رومانویو کربولي

۷-کلیتی گروپ ابرلیند یوسکاتلنډي، د مان د ټاپوگانو ژبي، بریتوني، اونبزي (ولیی)، گالي

۸-یوناني گروپ: نوې یوناني ژبه. ۹-الباني گروپ: الباني ۱۰-ارمني گروپ: ارمني ۱۱-اناتومي گروپ: په دې گروپ کې ژوندۍ ژبي نشته ۱۲-تخاري گروپ: په دې گروپ کې ژوندۍ ژبي نشته.

مقایسوي تاريخي میتود په ژبپوهنه کې ستر نوي تحولات راوستل. ژبپوهنه ئې پر علمي اساساتو و دروله او پخوانۍ عنعنوي ژبپوهني ته یې د نوو پرنسپونو او میتودونو پر اساس څرگنده وده ورکړه. دابې ځایه نه ده چې پوهان د همدې میتود په رواجیدو سره ژبپوهني ته د یوه مستقل علم په حیث قائلېږي، خو سره ددې ټولو نښېگنو دا میتود ځیني نیمگړې خوا وي لري چې ځیني عمومي نیمگړتیاوي ئې دا دي:

د دې میتود پیروانو د ژبي ځینو مسألو ته لکه: دا چې ژبه څنگه تکامل کوي؟ کوم عوامل دي چې ژبي په تحول او تکامل کې مؤثر رول لري؟ توجه نه ده کړې

۲-د دې پوهانو ټوله توجه دې ته وه چې د یوې کورنۍ ژبو هغه اصلي او پخوانۍ ژبه راوسپړي، د کومي څخه چې ددې کورنۍ نوري ژبي زېږېدلې دي په همدې اساس د دوی ټولي څېړني د یوې مړې ژبي د را ژوندۍ کولو پر محور گړځېږي. د مړو ژبو د څېړنو بې ځایه تمایل ددې سبب شو چې د ژوندیو ژبو د داخلي جوړښت او سترکچر څېړنه له نظره ولوېده او ډېره لږه توجه ورته کیده. دغه سبب وو چې په شلمه پېړۍ کې د پوهانو د انتقادونو په نتیجه کې نوی ژبني مکتب منځ ته راغی چې ستروکتورالیزم په نامه یادېږي. (ستروکتورالیزم به په خپل ځای وڅېړل شي)

ملاده گراماتیزم

دنولسمي پېړۍ په اواخرو او د شلمي پېړۍ په اوایلو کې ملاده گراماتیزم د اروپا په ژبپوهنه کې یو مؤثر ژبني مکتب وو. دا ژبني مکتب په جرمني کې منځ ته راغلی (د ۱۸۷۰ کال په شاوخوا کې) ددې مکتب منځ ته راتگ او فعالیت ددغو پوهانو دنومونو سره ارتباط لري: ا. لېسکین (۱۹۱۶-۱۸۴۰)، و. نېریر (۱۸۸۷-۱۸۴۱)، ب. ډیلبروک (۱۸۴۲-۱۹۲۲)، گ.

داریایي گروپ مړې ژبي دادي: زره فارسي، اوستا پهلوی، میدی، پارسیانی، موغدي، خوارزمي، سکيفي، ساکي (خونتې) ° د ژبو دوېن په برخه کې وگورئ: ا. ريفر ماتسکي، د ژبپوهني مبادي، ۱۹۱۷ م، ۴۰۷-۴۴۶ مخ، ر. بوداگف، د ژبپوهني د علم مقدمه، ۱۹۵۸ م، ۳۵۷-۳۶۰ مخ. ب. ب. ن. گلوین، د پوهني اساسات، ۱۹۶۸ م، ۲۶۱-۲۶۹ مخ.

پاول (۱۹۲۱-۱۸۴۶)، گ او ستگوف (۱۹۰۹-۱۸۴۷)، ک. بروگمن (۱۹۱۹-۱۸۴۹)، په روسیه کی ف. ف. فرتوناتف (۱۸۴۸-۱۹۱۴)، اکادیمیک ا. ا. بناخمتف (۱۹۲۰-۱۸۶۴)، په امریکا کی و. د. اویتنی (۱۸۹۴-۱۸۲۷)، په فرانسه کی م. برییل (۱۹۱۶-۱۸۳۲)، په ایټالیا کی گ. اسکولی (۱۹۰۷-۱۸۲۹) او داسی نور...

که څه هم دا مکتب د اصولو د مخه د مقایسوي-تاریخي میتود دریمه متکامله مرحله گیل کیږي، خو بیا هم ددې له پاره چی خپل روش د یوه مستقل ژبني مکتب په حیث وړاندي کړي، نو یوه اعلامیه (مانیفیست) خپروي او په هغې کی د تاریخي-مقایسوي میتود په پیروانو او رهبرانو انتقادونه کوي. د مانیفیست د لیکونکو انتقادونه، ف. پوپ، یازگریم، ا. شلېخر او د مقایسوي-تاریخي میتود نورو مشرانو ته متوجه وو.

د ملاده گراماتیزم پیروانو داسی عقیده درلوده چی که خپرونکی غواړي چی کوم نوی میتود وړاندي کړي، نو بنایي چی اول هغه معلومات وسپړل سي چی د مخه تر ده وړاندي شوي دي. په همدې اساس دوی هم د مخه تر دې چی خپل اصول وړاندي کړي اول د مقایسوي-تاریخي میتود اصول د انتقادي پلوه سپړي. د اعلامی لیکونکي وایي چی د مقایسوي-تاریخي میتود د رهبرانو د خپلو خپرونو د محور په حیث د ایندواروپایي ژبو خپرنه منلې ده او په دې برخه کی ئې جدي تحقیقات کړي دي. مگر بد بختانه حتی په دې برخه کی ځینو اساسی مسألو ته لکه: دا چی په عمومي ډول یوه انسانی ژبه څنگه ژوند او تکامل کوي؟ او داچی کوم عوامل د انسان پر وینا تاثیر کوي؟ او دا عوامل د انسانی ژبي په تدریجي تکامل کی څومره رول لري؟ هیڅ توجه نه ده کړې، نو طبعی خبره ده تر څو چی دغه عوامل ونه سپړل سي او خپرونکی پرې ونه پوهیږي، نو خپرنه کوم علمي ارزښت نه پیدا کوي. نو همدا وجه ده چی ټولي مقایسوي-تاریخي خپرنی یوه شلېدلې او غیر منظمه بڼه لري.

سربیره پر دې د مانیفیست لیکونکي د مقایسوي-تاریخي میتود د پیروانو اشتباهات په دې کی بولي چی: ۱- دوی سایکولوژي ته کافی پاملرنه نه ده کړې. ۲- د دوی ټولو توجه دې ته وه، چی هغه پخوانی ژبه را وسپړي چی دا نوري ژبي ځیني زېږېدلې دي. ۳- دوی بې د کومو اسنادو څخه تاریخ پر دوو دورو وېشي.

د مخه تر تاریخ دوره او تاریخي دوره. ۴- دوی د ژوندیو ژبو او د دوی د تاریخ سره کافی دلچسپي نه درلوده. ۵- دوی غږ او توري سره گډ کړي دي. ۶- په فونوټیکي قوانینو کی استثنائت منی. ۷- په اشتقافي قوانینو کی انالوژي ته په ارزښت نه دي قائل سوي. د مانیفیست لیکونکي وروسته تر دې انتقادي برخي خپل اصول وړاندي کوي. ددې اصولو اساسی ټکي په دې ډول دي:

۱. ژبه یو داسی شی نه دی، چی د باندي تر انسان دي موجودیت ولري، بلکه برعکس ژبه په واقعي ډول په فرد کی موجودیت لري.

۲. نو په همدې اساس د ټولو ژبنيو تغیراتو منشاویونکي افراد دي

۳- انسان سایکولوژیکي او فزیکي فعالیت ثابت او نه بدلیدونکی دی.

۳. لکه څنگه چی هر فونوټیکي تغیر په میخانیکي ډول د مشخصو قوانینو پر اساس منخ ته راځي، نو ځکه اشتباه هم نه مني.

۴. د ژوندیو ژبو په ژوند کی د انالوژي پر اساس د نوو ژبنيو اشکالوجوړېدنه ستر ارزښت لري. او دا د

ژبو د غني کیدو یوه مهمه وسیله ده.

د ملاده گراماتيزم د اعلاميې تر خپرېدو دوه کاله وروسته و گ. پاول مشهور اثر چې (د ژبي د تاريخ پرنسپونه) نومېږي راوړی. دا اثر د ملاده گراماتيزم د ميتودولوژي څرگنده نمايندگي کوي. پاول ددې اثر په يوه برخه کې د (فرد، ټولني او ژوند) پر مقابلو روابطو رغېږي.

پاول ليکي چې: «ټولنه يوازي کلتور جوړوي، يوازي همدا ټولنه ده چې سړي ته تاريخي موجوديت ورکوي» (افهام او تفهيم يوازي هغه شی دی چې د فرد ژبه خلق کوي) «که څه هم فردي سايکولوژي او فزيکی خصوصيتونه د ژبي د شکل عوامل دي، خو بياهم د افهام او تفهيم درول په تناسب دوهم درجه عوامل گڼل کېږي». گ. پاول د خپلو دغو پورتنيو نظرياتو څخه يوې داسې نتيجې ته رسېږي چې توقع نه ځني کيده. دی داسې نتيجې ته رسېږي:

۱- هر ډول ژبني خلاقيت تل فردي وي. «يعنی ژبه د فرد محصول گڼي»

۲- بې د فردي ژبو څخه بله هيڅ ډول ژبه موجوديت نه لري.

۳ په نړۍ کې په هغه اندازه ژبي شته، په کومه اندازه چې افراد موجود وي.

د فرد، ټولني او ژبي د متقابلو روابطو مسأله په نولسمه پېړۍ کې د و. گومبلد د خوا هم طرحه سوې ده، خو پاول هم د گومبلد په شان ونه سو کړای چې ددې مسألې د حل سم شکل وړاندي کړي. د پاول په قضاوتونو کې څرگند تناقض ليدل کېږي، بڼه به دا وای چې ده د خپلو نظريو څخه داسې نتيجې اخستې وای چې: ۱- ژبه د ټولني محصول ده. ۲- د ټولني (اجتماعي) ژبه يو واقعيت دی. اولسي (اجتماعي) ژبه يو خيال او قصورنه دی ۳- دې ژبي مثلاً پښتو د ټولو ويونکو افرادو ژبي سره د ټولو شفاهي توپيرونه بيا هم يوه ژبه (پښتو) ده که څه هم ملاده گراماتيزم په خپل وخت کې د ژبپوهنې په تاريخ کې مهم رول درلود او دايندو اروپايي ژبو په څېړنه کې ئې د مقاييسوي-تاريخي ميتود د تکامل او بشپړتوب په برخه کې پوره مرسته کړې ده. خو بيا هم د ملاده گراماتيزم روش هم د بيغورۍ له پلوه او هم په عملي توگه ځيني داسې خواوي لري چې گوته ورته نيول کېږي. د ملاده گراماتيزم اکثره تيوريکي اشتباهات ددې څخه راولاړېږي چې په خپلو ژبنيو څېړنو کې د نولسمې پېړۍ په ځينو ذهني ايډياليسټيکي فلسفي ميتودونو خصوصاً (پزيتيويزو) اتکا کوي.

پزيتيويزو د نولسمې پېړۍ په فلسفه کې يو فلسفي روش دی، چې په نولسمه پېړۍ کې ئې د غربي هيوادونو په سوسيولوژي، فلسفه او نورو اجتماعي علومو کې د بيلوبيلو مسألو په څېړنه کې زيات رول لوبولی دی، نو ددغه وخت ځيني ژبپوهانو هم د ژبنيو مسألو په څېړنه کې ددغه ميتود څخه کار اخستی او په ژبنيو څېړنو کې ئې تر ډېره حده ظاهري شباهتونه او ظاهري روابطو ته زياته توجه کړې ده او د ژبنيو پېښو اصلي ماهيت ته ئې لږه پاملرنه کړې ده. نو دا به بده نه وي چې د پزيتيويزوم ځيني عمومي مشخصات دلته راوړو، پزيتيويزوم يو فلسفي مکتب دی، چې په ۱۹ پېړۍ کې منځته راغلی او درې تاريخي مرحلې لري. ددې فلسفې روش طرحه اوگوست کونت ته (۱۸۷۵-۱۷۹۸) منسوبېږي. سپينسر (انگلستان) همدې روش د پرنسپونو په طرحه کولو کې ستر رول لري. د پزيتيويزو د طرفدارانو په عقیده دا روش نه آيډياليزم دی او نه ماترياليزم، بلکه تر دواړو پورته او يو دريم فلسفي روش دی. خو د روش له پلوه په واضح ډول څرگندېږي، چې يو ذهني آيډياليسټي روش دی.

ځکه دوی وايي چې: علم يوازي دومره کولای سي چې د بيلو بيلو پېښو ظاهري روابطو وسپري او ظاهري شباهتونه څرگند کړي. مگر نه سيکولای چې هغه قوانين و سپري، کوم چې د دغو د تغير او تکامل سبب گرځي. د پزيتيويزوم آيډياليسټي خصوصيت د تجربې) د توضيح په برخه کې په بڼه توگه څرگندېږي. د تجربې په برخه کې وايي چې سړي نه سي کولای چې د شيانو او پېښو خصوصيتونه و ټاکي او ددوی په ماهيت کې ورننوزي. ځکه چې سړي يوازي د خپل ذهني جهان سره سروکار لري او د خپلو حواسو د چوکاټ څخه د باندي نه وزي. په دې اساس د دوی په عقیده پوهه د حواسو

ترساحې د باندې مخکې نه سي تلای. علمي پوهه یوازې د سړي په ذهني (شخصي) تجربو پورې تړلې ده. د پزیتویزوم د اصولو د مخه د ټولني او طبیعت د عیني قوانینو څخه انکار کوي. همدارنگه د پزیتویزوم فلسفي روش د ماهیت په لحاظ یوه بل فلسفي مکتب ته چې د اگنوستیسیم په نامه یادېږي او اساسات یې په اتلسمه پېړۍ کې د یوم او کانت په فلسفه کې طرحه سوي دي ډېر ورته والی لري .

دغه دوه فلسفي روښه یوازې د شکل او عبارت له پلوه څه توپیر سره لري. د اگنوستیسیم د پیروانو په فکر د انسان عقل محدود او د حواسو د ساحې څخه د باندې په هیڅ شی نه سي پوهېدای. انسان نه سي کولای د شیانو ماهیت و پېژني او د هغوی په برخه کې موثقه پوهه ولري. یوم فکر کاوه چې: څنگه چې سړی د خپلو ذهني (شخصي) حواسو سره سرو کار لري؛ نو په همدې اساس دی نه سي کولای چې د خارجي نړۍ په واقعیت و پوهېږي. کانت که څه هم د شیانو د عیني موجودیت څخه انکار نه کوي، خو دده په فکر د شیانو ماهیت نه درک کیدونکی دی. سړی د خپل عقل او منطقي تفکر په مرسته یوازې دومره کولای سي چې د پدیدو ظاهري بڼه وپېژني. په همدې اساس دغه شیان چې موږ یې وینو او هغوی ته په کوم شکلي خاصیت قائل یو، دکانت په نظر دغه د شیانو خپل خاصیت او شکل نه دی، بلکه دغه خاصیت زموږ د ذهن مولود دی، چې زموږ ذهن یې شیانو ته ورکوي مگر علم وایي چې نه یوازې د یوه شي شکل او ماهیت دواړه عیني موجودیت لري بلکه د دواړو ترمنځ ټینګ متقابل روابط موجود دي . شکل (ظاهري بڼه) د یوه شي خارجي علایم او خصوصیات دي او ماهیت د یوه شي هغه داخلي او ذاتي قوانین دي چې د تکامل سیر یې ټاکي.

اوس به د ملاده گراماتیزم د میتودولوژۍ هغه تیوریتیکي او عملي عمومي نمگړتیاوي چې گوته ورته نیول کېږي په دې ډول خلاصه کړو:

- ❑ د ملاده گراماتیزم پیروان د فرد ټولني په متقابلو روابطو او په ژبه کې په فردي او اجتماعي ارزښتونو بڼه نه پوهېدل.
- ❑ نوڅکه یې ویل چې په واقعي ډول یوازې فردي ژبه موجودیت لري او اجتماعي (اوسني) ژبه تش خیال او تصور دی.

۳- په ژبنيو څېړنو کې د دوی بې ځایه تمایل سایکولوژي ته ددې سبب سو چې د ژبپوهني او سایکولوژي سرحدونه د دوی په څېړنو کې سره گډ سي د ژبي علم د فردي سایکولوژي سره وتړي.

۴- که څه هم دوی په خپلوانتقادونو کې (د مقایسوي-تاریخي میتود پیروانو) ټینگار کاوه چې د ژونديو ژبو څېړنه یوعیني ضرورت دی، خو بیا هم د دوی پوره پاملرنه د ژبو تاریخ ته وقف شوې ده. د ژونديو ژبو څېړني ته یې مافي پاملرنه نه ده کړې.

۵- په همدې اساس د ژبي د سیستم څېړنه د دوی په تحقیقاتو کې بیخي لږ ځای لري. دا بې ځایه نه ده چې ژبپوهان ملاده گراماتیزم (اتمیزم) باندې ست هم کوي. ځکه چې تر ډېره حده دوی ژبني مسألې په مجرد ډول څېړلې دي .

۶- دوی د ژبي د بیلو بیلو خواوو په څېړنه کې تعادل نه دی ساتلی، د ملاده گراماتیزم د پیروانو زیاته پاملرنه مارفولوژي او فونیم پوهني ته وه. نحوي، لغت پوهني او سبک پیژندنې ته یې پوره پاملرنه نه ده کړې .

۷- دوی د فونیتیکي تغیراتو په برخه کې هیڅ ډول استثنا نه منله.

۸- د دوی په عقیده د ټولو فونوتیکي تغیرات اساس یوازې او یوازې فزیالوژیکي عوامل دي.

د دوکتور عبدالحکیم هالالي ژباړي علمي جهان بيني او د ژبپوهني مسالې

۱- ايا دا سمه ده چې ژبه د زېربنا د روڼا په حيث و بولو؟

جواب. يا دا سمه نه ده.

زېربنا د ټولني د تکامل د يوې مشخصې مرحلې اقتصادي سيستم دی. روڼا به د ټولني سياسي، حقوقي، ديني، هنريو فلسفي نظريات او د دې سره سم نې سياسي، حقوقي او داسې نوري مؤسسې دي. هره زېربنا خپله مشخصه روڼا لري: فيودالي سيستم خپله مشخصه روڼا لري. خپل مشخص سياسي، حقوقي، فلسفي نظريات او د دې سره سم سياسي، حقوقي، فلسفي او داسې نوري مؤسسې لري. همدارنگه د کيپتاليستي سيستم زېربنا خپله مشخصه روڼا او د سوسياليستي سيستم زېربنا خپله مشخصه روڼا لري. که چېرې زېربنا بدلېږي او له منځه ځي، نو په تعقيب نې روڼا هم بدلېږي او له منځه ځي. که چېرې نوې زېربنا منځ ته راځي، نو په تعقيب نې خپله مشخصه روڼا هم منځ ته راځي.

ژبه په همدې لحاظ کاملاً د روڼا سره تفاوت لري. د مثال په ډول به روسي ټولنه او روسي ژبه راواخلو. د دې وروستيو درېشو کلونو په اوږدو کې په روسيه کې پخوانۍ کيپتاليستي زېربنا له منځه تللې او پر ځای نې نوې سوسياليستي زېربنا منځ ته راغلې ده. د زېربنا د دې بدلون سره هغه روڼا چې د کيپتاليستي زېربنا محصول وو له منځه تللې او ځای نې هغې نوي روڼا نيولې چې د سوسياليستي زېربنا محصول د پخوانۍ سياسي، حقوقي، هنري، فلسفي او داسې نوري مؤسسې په سوسياليستي موسسو بدلي سوي دي.

مگر سره له دې تغيراتو روسي ژبه، په اساسي ډول، په هغه شکل پاته ده، لکه چې د اکتوبر تر انقلاب دمخه وه.

په دغه وخت کې په روسي ژبه کې څه تغيرات راغلل؟

د روسي ژبې په لغوي پانگه کې څرگند بدلون راغی. په دې معنا چې د نوي سوسياليستي توليد، نوي سوسياليستي دولت، نوي سوسياليستي کلتور، نوي اجتماعي ژوند او په پای کې د علم او تخنيک د پرمختگ په ارتباط د روسي ژبې لغوي پانگه د نوو کلمو او اصطلاحاتو له پلوه لا پسي غني سوه. د ځينو کلمو او اصطلاحاتو معناوي بدلي شوې او نوي معناوي نې پيدا کړې. ځيني زړې کلمې د لغوي پانگې څخه ووتلې او د استعمال څخه ولوېدلې. اصلي لغوي پانگه او گرامري سيستم چې د ژبې اساس گڼل کېږي، نه دا چې د کيپتاليستي زېربنا تر انحطاط وروسته له منځه نه ولاړل او په نوي اصلي لغوي پانگې او نوي گرامري سيستم بدل نه شول، بلکې برعکس په کلي ډول وساتل شول او بې له اساسي تغيرڅخه د اوسنۍ روسي ژبې د اساس په حيث پاته شول.

بله دا چې دا سمه ده چې روڼا د زېربنا زېربنده ده، مگر د دې معنا قطعاً دا نه ده، چې روڼا يوازي او يوازي زېربنا منعکسوي، په خپله غيرفعال او بې طرفه ده او د خپلې زېربنا د سرنوشت، د طبقو د سرنوشت او د سيستم د خصوصيت په برخه کې بې علاقې او بې تفاوته ده، بلکې برعکس روڼا د خپل پيدايښت له وخته د يوې ستري فعالې قوې په حيث تبارز کوي. د خپلې زېربنا په تشکيل او ټينگښت کې فعاله برخه اخلي. د نوي سيستم سره د مرستي او دفاع په غرض او د زاړه سيستم او زړو طبقو د له منځه وړلو او محوه کلولو له پاره ټول ترتيبات نيسي او بل ډول کېدای نه شي، ځکه چې روڼا

اصلا د زېرېنا له خوا د دې له پاره منځ ته راځي، چې زېرېنا ته خدمت وکړي، په تشکیل او ټينګښت کې ئې فعاله ونډه واخلي او د زاړه سيستم د زېرېنا او روڼا د له منځه وړلو له پاره کلکه او فعاله مبارزه وکړي. او همدغه د روڼا رول او وظيفې دي. که چېرې روڼا د خپلې زېرېنا د فعال دفاعي سيستم څخه وگرځي او د بې تفاوتۍ موقف اختيار کړي. که چېرې د طبقاتو د سرنوشت په مقابل کې بې تفاوته واوسي. نو په دې صورت کې روڼا خپل روڼايي کيفيت د لاسه ورکوي او او روڼا نه شو ورته ويلای.

په همدې لحاظ ژبه، اساسا، د روڼا سره تفاوت لري. ژبه په ټولنه کې د يوې يا بلې تاريخي دورې- زړې او يا نوي زېرېنا زېرېنده ده، بلکې د ټولني او زېرېنا د پېړيو پېړيو د تاريخ محصول ده. ژبه د کومي طبقې زېرېنده نه، بلکې د ټولني زېرېنده ده، چې د ټولني د ټولو طبقو د سلگونو نسلونو محصول ده. ژبه د کومي يوې طبقې د اړتياوو د ليري کولو د پاره نه ده پيدا شوې، بلکې د ټولني او د ټولني د ټولو طبقو د اړتياوو د ليري کولو د پاره منځ ته راغلې ده. نو ځکه واحد ده. د ټولني د پاره او عمومي ده. د ټولني د ټولو غړو د پاره د خلگ ژبه د خلکو د مفاهمې د مهمې وسيلې په حيث، د ژبې رول په دې کې نه دی چې د ټولني د يوې طبقې په تاوان او د بلې طبقې په گټه کار وکړي، بلکې رول ئې اساسا، په دې کې دی چې په يو شان د ټولني د ټولو غړو او ټولو طبقو په خدمت کې وي. د دې څخه به په واضح ډول څرگندېږي چې ژبه، بې تفاوته، لکه څنگه چې زاړه سيستم ته خدمت کوي همداسې نوي سيستم ته خدمت کوي او لکه څنگه چې د پخوانۍ زېرېنا په خدمت کې وه، همداسې د نوي زېرېنا په خدمت کې ده او لکه څنگه چې د استشارگرانو په خدمت کې ده، همداسې د استشار کېدونکو په خدمت کې ده. دا واقعيت د هيچا څخه پټ نه دی، چې روسي ژبې د اکتوبر تر انقلاب تر مخه روسي کيبيتاليزم، روسي بورژوازي کلتور ته دغسې بڼه خدمت کاوه، لکه اوس چې ئې د سوسياليستي سيستم او روسي ټولني د سوسياليستي کلتور د پاره کوي. د شوروي اتحاد د نورو ملتونو د ژبو (لکه، اوکرايني، ازبکي، ترکمني) په برخه کې هم دغه ويلای شو چې دغو ژبو د خپلو ملتونو زاړه بورژوازي سيستم ته دغسې بڼه خدمت کاوه، لکه اوس چې ئې نوي سوسياليستي سيستم ته کوي.

بل ډول کېدای نه شي. ژبه، اصلا، د دې د پاره موجوديت لري او د دې د پاره منځ ته راغلې ده، چې د خلکو د مفاهمې د وسيلې په حيثيت د ټولني د ټولو طبقو په خدمت کې وي، واحد وي د ټولني د پاره او عمومي وي د ټولني د ټولو غړو د پاره. که چېرې ژبه د دغه عمومي خلقي موقف څخه واوړي او داسې موقف ونيسي چې د ټولني د نورو اجتماعي گروپونو په تاوان، د يوه اجتماعي کورپ په گټه او حمايه کې ودرېږي، نو همدغه کاپي ده چې ژبه، د ټولني د افهام او تفهيم د يوې مهمې وسيلې په حيث خپل اصلي کيفيت د لايه ورکړي. د يوه اجتماعي گروپ د يوې لهجې حيثيت پيدا کړي او د زوال او انهدات خوا ته روانه شي.

په همدې لحاظ ژبه اصولا، د روڼا سره فرق لري، مگر د توليد وسايلو، مثلا ماشين ته ورته ده. ماشين، لکه ژبه، د ټولني د طبقاتو په مقابل کې بې تفاوته موقف لري او کيفتاليزم او سوسياليزم ته په يوه شان خدمت کوي.

همدارنگه روڼا د ټولني د يوې دورې د اقتصادي زېرېنا محصول دی، نو ځکه روڼا ډېر ژوند نه کوي او د دغې معيني زېرېنا د انحطاط او زوال سره له منځه ځي. برعکس ژبه د پېړيو پېړيو زېرېنده ده، چې د پېړيو پېړيو په اوږدو کې تشکیل کوي، غني کېږي، تکامل کوي او صيقل کېږي. په همدې اساس ژبه په نه مقايسه کېدونکي ډول تر هري زېرېنا او تر روڼا زيات ژوند کوي. نو ځکه نه يوازي د يوې زېرېنا او روڼا زوال بلکې د څو زېرېناوو او روڼاوو زوال او انحطاط د دې

- مقصد د ټولني د يوې ژبې ويونکي دي، نه د بېلو، بېلو ژبو ويونکي (مترجم)

سبب کېدای نه شي، چې ژبه دي له منځه ولاړه شي او نوې دي شي. د نوي لغوي پانګې او نوي ګرامري سسټم سره منځ ته راشي.

د پوښکین له مرګ څخه تر سلو زیات کلونه تېر شوي دي. په دې کلونو کې په روسیه کې فیوډالي سسټم، کیپټالیستي سسټم له منځه ولاړل او نوی سوسیالیستي سسټم منځ ته راغی. یعنی دوی زېربناوي او د دوی روبناوي له منځه ولاړې. مګر که د مثال په ډول روسي ژبه راواخلو نو په دې ژبه کې په دې اوږده وخت کې کومه میجاړتیا نه ده راغلې او اوسنی معاصره روسي ژبه به د خپل جوړښت په لحاظ د پوښکین د ژبې سره ډېر جزیي تفاوت ولري. دا تفاوت او تغیر به څه وي؟ د روسي ژبې لغوي پانګه په څرګند ډول غني شوه. یو زیات شمېر زړې کلمې د لغوي پانګې څخه ووتلې او د استعماله ولوېدې، د یو زیات شمېر کلمو معناوي بدلې شوې، د ژبې ګرامري سسټم بڼه شو، مګر د پوښکین د ژبې سټرکچر، ګرامري سسټم او اصلي لغوي پانګه، په اساسي توګه، پاته شول او د معاصري روسی ژبې د بنسټ او اساس په توګه وساتل شول. دا خبره بېخي څرګنده ده، چې واقعا آیا د دې د پاره څه ضرورت لیدل کېږي، چې تر هر انقلاب وروسته دي د موجوده ژبې سټرکچر، ګرامري سسټم او اصلي لغوي پانګه له منځه یووړل شي او نوې دي شي. لکه څنګه چې دا کار د روبنا سره کېږي؟ دې ته څه ضرورت لیدل کېږي، چې (اوبه) (مخکه) (غر) (کور) ... کلمې دي په دغه ډول نه، بلکې په پل ډول وویل شي؟ څوک دې ته ضرورت لري، چې د کلمو تغیرات دي په ژبه، ترکیبونو او جملو کې د موجوده ګرامري سسټم پر اساس نه، بلکې د یوه نوي ګرامري سسټم پر اساس وي؟ آیا په ژبه کې به د دغسې انقلاب راوستل د ټولني د انقلاب د پاره څه کټه ولري؟ تاریخ اساسا، هغه څه نه کوي، چې ضرورت ورته نه وي. که پوښتنه داسې طرحه کړو- سره له دې چې موږ ته دا ثابت نه وي، چې موجوده ژبه د خپل سټرکچر له پلوه د نوي سسټم د استفادې وړ او هم د نوي سسټم اړتیاوي به اساسي ډول پوره کولای شي، نو دې ته به بیا څه ضرورت وي، چې په ژبه کې انقلاب راولو؟ د روبنا په برخه کې ویلای شو، چې نه یوازې ممکنه ده، بلکې ضروري هم ده، چې باید د نوي سسټم د ټولني د تولیدي قوواو د پراخ تکامل او انکشاف په منظور زړه روبنا له منځه یوسو او په نوې روبنا کې بدلې کړو. مګر څنګه کولای شو، چې د څو کلونو په جریان کې موجوده ژبه له منځه یوسو او په عوض کې نې نوې ژبه منځ ته راوړو او هغه هم په داسې شکل چې نه دي په ټولنیز ژوند کې انارشې راشي او نه دي هم ټولنه د تجربې د تهدید سره مخامخ شي؟ څوک بې له ملا نصرالدین (دونکیخوت) کولای شي چې ځان ته دغسې مساله طرحه کړي؟

په پای کې دا هم باید ووايم، چې د ژبې او روبنا تر منځ یو بل اساسي فرق دا دی، چې روبنا د تولید او د سړي د تولیدي فعالیت سره مستقیم ارتباط نه لري. د روبنا ارتباط د تولید سره، په غیرمستقیم ډول، یوازې د اقتصاد د لاري، د زېربنا له لاري تامینېږي. نو ځکه روبنا د تولیدي قوواو د تکامل د درجو تغیرات، فورا او په مستقیم ډول نه منعکسوي، بلکې د زېربنا تر تغیر وروسته، د زېربنا په تغیر کې د تولید له تغیر او بدلون په ترڅ کې منعکسه کوي. د دې څخه دا معنا اخیستلای شو، چې د روبنا د فعالیت ساحه تنګه او محدوده ده. برعکس ژبه د سړي د تولیدي فعالیت سره مستقیم ارتباط لري. ژبه نه یوازې د سړي د تولیدي فعالیت سره مستقیم ارتباط لري، بلکې د سړي د ټولو نورو فعالیتونو او د کار د ټولو ساحو سره د تولید څخه نیولې تر زېربنا پوري او د زېربنا څخه پیا تر روبنا پوري مستقیم ارتباط لري. په همدې اساس ژبه هغه تغیرات چې پ تولید کې منځ ته راځي، فورا او په مستقیم ډول منعکسوي. بې له دې چې د زېربنا تغیر ته انتظار وباسي. څرنگه چې ژبه د انساني فعالیت ټولو ساحو سره مستقیم ارتباط لري، نو د فعالیت ساحه نې د روبنا د فعالیت د ساحې په تناسب ډېره پراخه او هر اړخیزه ده. د دې څخه مخکې له هر څه دا څرګندېږي، چې ژبه خصوصا لغوي پانګه، تقریبا په پرله پسې او دوام تغیر کې واقع ده. د صنعت، کرنې، تجارت، ترانسپورت، تخنیک او علم پر له پسې تکامل او انکشاف

دا ايجادوي، چي ژبه د دغو انكشافاتو د غوښتنې سره سم خپله لغوي پانگه د نوو كلمو، نوو اصطلاحاتو له پلوه غني كړي. ژبه هم څرنگه چي دغه ضرورت مستقيماً منعكسوي، نو خپله لغوي پانگه په نوو لغتونو، نوو اصطلاحاتو غني كوي او خپل گرامري سستم بشپړوي. لنډه دا چي:

(۱) څوك چي مترقي ايډيالوژي عقیده لري، ژبه د زېربنا د روښنا په حيث نه شي بللای.

(۲) ژبه د روښنا سره گډول ستره اشتباه ده.

د ژبپوهني مسئلي

(ژباړه)

دوهمه پوښتنه آيا دا سمه ده، چي ژبه تل طبقاتي وي او ده او د ټولني له پاره عمومي واحده غير طبقاتي ژبه موجوديت نه لري؟

جواب: په دا سمه نه ده.

په آساني سره په دې پوهېدای سو، چي په هغي ټولني كي، چي طبقات نه وي، نو د طبقاتي ژبي موضوع اصلاً، نه طرحه كېږي. لومړنۍ ابتدايي ټولني طبقات نه پېژندل، نو طبعاً هلته ژبه طبقاتي نه وه.

ژبه په لومړني ابتدايي ټولني كي د ټول كليكتيف د لومړنۍ ابتدايي ټولني د كليكتيف په شمول بايد طبقه وبلله سي دا يوازي او يوازي يوه لفاظي او د كلمو سره لوبي دي، چي رد او يا توضيح ته ئې اصلاً څه ضرورت نه ليدل كېږي.

هغه څه چي د ژبو په تكامل پوري اړه لري په زغرده ويلای سو، چي په هرځای كي د ژبو د تكامل په ټولو پړاوو كي - د خپل څخه د قبيلي د قبيلي څخه د مليتونو او د مليتونو څخه د ملي ژبو سطحي ته د تكامل په هر پړاو كي ژبه په ټولنه كي د پوهولو او پوهېدلو د وسيلي په حيث د ټولني له پاره عمومي او واحده وه او بي له دې، چي د ټولني د غړو اجتماعي موقف ئې په نظر كي وي په يوه شان د ټولني د غړو په خدمت كي وه دلته زما مقصد د غلامۍ او منځنيو پېړيو امپراتورۍ، لكه د كوروش، ستر الكساندر او يا ژول سزار او ستر كارل امپراتورۍ نه دي، چي واحد اقتصادي بنسټونه ئې نه درلودل او اتحاد ئې هم موقتي او بي ثباته نظامي - اداري اتحاد ودې امپراتوريو، نه يوازي دا چي واحدي عمومي ژبي نه درلودي، بلكي ممكنه نه وه، چي ټوله امپراتوري دې داسي يوه واحده ژبه ولري، چي د امپراتورۍ غړي دي په وپوهېږي دا ځكه چي دا امپراتورۍ د مختلفو قبيلو او مليتونو د ميخانيكي اتحاد پر اساس منځ ته راغلي وي، چي دې قبيلو او مليتونو خپلي ژبي درلودې. زما مقصد دغه او دا ډول امپراتورۍ نه دي، بلكي زما مقصد هغه قبيلي چي د يوې امپراتورۍ په چوكاټ كي ئې خپل جلا گډ اقتصادي بنسټ درلود.

او له پخوا څخه ئې خپله تشكيله سوي ژبه درلوده تاريخ وايې چي ددغو قبيلو او مليتونو ژبي طبقاتي نه وي بلكي عمومي وي. د قبيلو او مليتونو له پاره چي هر غړی ئې په پوهېده په دې كي شك نسته، چي ددې ژبو ترڅنگ لهجي او محلي محاورې موجودي وي، خو دغه لهجي او محاورې د قبيلي يا مليت د عمومي واحدي ژبي تابع وي.

وروسته د كپيتاليزم د پيداينست د فيوډاليزم د تشتت په محوه كېدو او د ملي بازار په منځ ته راتگ سره مليتونو د ملتونو مرحلي او د مليتونو ژبو ملي ژبو ته تكامل وكړ. تاريخ وايې چي ملي ژبي طبقاتي نه، بلكي عمومي ژبي دي، عمومي دي د ملتونو د ټولو غړو له پاره او واحدي دي د ملتونو له پاره لكه څنگه چي وويل سول ژبه په ټولنه كي د ټولني د غړو د افهام او تفهيم د وسيلي په حيث په يوه شان د ټولني د ټولو غړو په خدمت كي ده او په دې برخه كي د طبقو په مقابل كي خپله بي تفاوتې څرگندوي. مگر د بيلو بيلو اجتماعي گروپونو او طبقو خلك د ژبي په مقابل كي كاملاً بي تفاوته نه دي.

° كابل مجله ۱۳۶۰ ل كال ۸ گڼه

دوی کونښن کوي چي ژبه په خپله گټه (انترس) استعمال کړی خپلي خاصي کلمي ور واچوي خپل خاص اصطلاحات، خپلي خاصي محاورې ور داخلي کړي په دې برخه کي په خاص ډول د شتمني طبقي حاکمه قشرونه چي د خلکو څخه بيل سوي وو او د خلکو څخه ئې کرکه درلوده د یادوني وړ دي.

په همدې ډول «طبقاتي» لهجي (۱)

برگون ۲ او اشرافي (ژبي) منع ته راځي.

په آثارو کي اکثراً، په غلط ډول د «پرلټري ژبي» او بزگري ژبي په مقابل کي دغه لهجي (ديالیکت) او برگون «اشرافي ژبي» او «بورژوازي ژبه» گڼلي سوي دي.

د ډېر تعجب ځای دی، چي زموږ ځيني پوهان پر همدې اساس دی نتيجي ته ورسيدل، چي ملي ژبه يو تش خيال دی او هغه څه چي په واقعي ډول موجوديت لري هغه طبقاتي ژبي دي.

زه فکر کوم چي دا ډول نتيجه گيري ستره اشتباه ده. آیا دغه لهجي او برگون ژبي گڼل کېدای سي؟ بي شکه، په دا ځکه چي (۱) دغه خاصي لهجي او برگون خپل خاص گرامري سيستم او خپله خاصه اساسي لغوي پانگه نه لري، دوی دغه د ملي ژبي څخه اخلي.

۲- دغه لهجي او برگون د يوې طبقي د حاکمه قشرونو د غړو ترمنځ د استعمال تنگه ساحه لري او قطعاً د خلکو د قشرونو د غړو ترمنځ د استعمال مجموعي ډول د ټولني په درد نه خوري، نو دغه لهجي او برگون څه شی لري؟ يو مقدار خاصي کلمې لري، چي د ارستوکراسي او يا د بورژوازي د لوړو قشرونو د ذوق او سليقي سره سم مخصوص مفاهيم څرگندوي، يوڅه خاص اصطلاحات او ترکيبونه چي له ادبي پلوه او ظرافت له مخي د ملي ژبي سره فرق لري او هغه زيوه عبارتونه او ترکيبونه نه لري چي په ملي ژبي کي سته او په پای کي ويلاى سو چي يو مقدار خارجي کلمي لري. مگر سره له دي اساسي لغوي پانگه او گرامري سيستم ئې عمومي ولسي ملي ژبي څخه اخیستل سوي دي، په همدې اساس لهجي او برگون مستقلي ژبي نه دي، بلکي د عمومي ولسي ملي ژبي څانگي دي، چي د استعمال يوه تنگه او محدوده ساحه لري. داسي فکر کول چي لهجي او برگون کولای سي، چي د مستقلو ژبو سطحي ته تکامل وکړي، او دا استعداد لري، چي ملي ژبي له صحنې وباسي او عوض دي ئې کړي، نو دا د تاريخي پرسپيکتيف څخه انکار او د مارکسيستي نظر څخه د انحراف معنی لري.

پر ک.م استناد کوي او دده د مقالې «مقدس ماکس» څخه هغه عبارت را اخلي چي هلته ويل سوي دي، چي بورژوازي «خپله ژبه» لري او دا ژبه (د بورژوازي محصول ده)، چي د تجارتي را کړي ورکړي او ميرکانتيليزم روحيه ورننوتې ده.

ددغه عبارت پر اساس ځيني کسان غواړي دا ثابته کړي، چي گویا ک.م ژبه طبقاتي بلله او د ملي واحدي ژبي موجوديت ئې رداوه. که چيري دغو کسانو د موضوع سره واقعي برخورد کولای، نو دوی بايد د همدې مقالې (مقدس ماکس) هغه عبارت هم رانقل کړی وای، کله چي ک.م د ملي واحدي ژبي د تشکیل د لارو پر مسئلو رغيري وايي چي په يوه ملي ژبه کي د لهجو د تمرکز شرط اقتصادي او سياسي تمرکز دی، نو دلته نه دا چي ک.م د ملي واحدي ژبي موجوديت نه ردوي، بلکي دئ د يوه لوړ شکل په حيث د يوې واحدي ملي ژبي ضرورت تايدوي او لهجي د ټيټ پوړ په حيث د هغي تابع گڼي. په دې صورت کي بورژوازي ژبه چي د ک.م د وينا پر اساس «د بورژوازي محصول ده» بايد څنگه تعبير سي؟ آیا ک.م دغه ژبه داسي ژبه گڼله لکه ملي ژبه چي خپل حاضر ژبني سترکچر لري. آیا ک.م کولای سول، چي دغسي ژبه ئې وگڼي؟ واقعاً، يه! ک.م يوازي دومره غوښتل چي ووايي، چي بورژوازي په خپلو خاصو تجارتي کلمو او اصطلاحاتو سره واحده ملي ژبه کثيفه کړي، چي گویا دوی خپل تجارتي برگون لري. ددې څخه په څرگند ډول دا نتيجه اخیستلی سو، چي زموږ دې خلکو د ک.م نظر تحريف کړی دی، ځکه ئې تحريف کړی، چي دوی د ک.م عبارتونه را نقلوي او پرده استناد

کوي، مگر نه دمارکسیستانو په څېر، بلکې د هغو کسانو په څېر چې کتابونه ئې ډېر لوستي وي، خو د موضوع واقعیت ته نه وي ورننوتې.

همدارنگه بل ځای پر ف. ا. استناد کوي او «په انگلستان کې د کارگري طبقې وضعه» نومي رسالې څخه د ف. ا. هغه عبارت را نقلوي چې وايي «د وخت په تېرېدو سره د انگلستان کارگره طبقه، کاملاً بل ډول خلک سول او د انگلستان د بورژوازی سره کاملاً فرق لري»، او «د بورژوازي په تفاوت کارگران په خپله لهجه خبرې کوي، بيلې مفکوري او بيل درک او تصورات لري، بيل اخلاق او بيل اخلاقي پرنسپونه لري، بيل سياست لري» ددې مثال څخه ځينې خلک داسې نتیجه اخلي، چې ف. ا. د عمومي ولسي ملي ژبې د ضرورت څخه انکار کاوه او گویا ده «طبقاتي» ژبه تائيدوله. حقيقت دادی، چې ف. ا. په دې ځای کې پر ژبه نه رغېږي، بلکې دی پر لهجې (ديالیکت) رغېږي، نه پر ژبه ف. ا. کاملاً په دې پوهېده چې لهجه د ملي ژبې د ځانگړي په حيث ملي ژبه نه سي عوضولای. زه داسې فکر کوم، چې دغه خلک د ژبې او لهجې ترمنځ تفاوت ښه نه سي احساسولای بله دا چې د ف. ا. دغه عبارت چې دوی د خپلې ادعا د اثبات له پاره را نقل کړی دی پر خپل ځای نه بلکې بي ځايه راوړل سوي دي، ځکه دا واضحه ده، چې ف. ا. په دې ځای کې پر «طبقاتي ژبو» نه رغېږي. دئ په دې ځای کې، اصلاً د ايډيالوژي، درک او تصور، اخلاقو او اخلاقي پرنسپونو او سياست پر طبقاتي خلصت باندې رغېږي. دا کاملاً سمه ده او په دې کې هيڅ شک نسته، چې د بورژوا او پرو لتاريا ايډيالوژي، درک او تصور، اخلاق، اخلاقي پرنسپونه او سياست کاملاً تفاوت سره لري، نو دا دملي ژبې يا «طبقاتي ژبې» سره اصلاً څه ارتباط لري؟ آیا په ټولنه کې د طبقاتي اضدادو موجودیت زموږ له پاره ددې دليل کېدای سي، چې ژبه «طبقاتي» وبولو او يا برعکس د ملي واحدې ژبې د موجودیت ضرورت ثابت کړو؟ مارکسیزم د ننه په ملت کې د طبقاتي اضدادو د موجودیت په درک سره سره وايي چې د ژبې يووالی د ملت د ښو څخه يوه ډېره اساسي نښه ده آیا دا کسان دغه مارکسیستي تيزس مني او که په؟

همدارنگه پر لافارک استناد کوي او وايي، چې لافارک په خپله رساله «ژبه او انقلاب» کې ژبه (طبقاتي) گڼي او گویا دئ د عمومي ولسي ملي ژبې ضرورت نه تائيدوي دا سمه نه ده.

واقعاً لافارگ د ټولني د بيلو بيلو قشرونو د «اشرافي ژبې» يا (ارستو کراسي ژبې) او برگون په برخه کې رغېږي مگر ځينې دا هيروي چې لافارگ د ژبې او برگون ترمنځ د بيلوالي او تفاوت د مسئلې سره کومه دلچسپي نه ده نېولي او لهجو ته کله «مصنوعي وينا» کله (برگون) وايي. دئ په خپله رساله کې په مشخص ډول سره داسې اعلان کوي: «مصنوعي وينا، چې د ارستو کراسي مشخصه ده، د هغې عمومي ولسي ژبې څخه جلا سوه چې بورژوا، کسبگرو، ښار او کلي خبرې پري کولي» په همدې اساس لافارگ د عمومي ولسي ژبې موجودیت او ضرورت تائيدوي او عمومي ولسي ژبې ته د «ارستو کراتانو د ژبو» نورو لهجو او برگون په تابع خلصت او ارتباط پوره پوه وو، نو ددې څخه دا نتیجه لاس ته راځي چې پر لافارگ هم سم استناد نه دی سوی.

پر دې استناد کوي، چې يو وخت په انگلستان کې، انگلیسي فيوډالان «د سلو کلونو په اوږدو کې» په فرانسوي ژبه رغيدل، په داسې حال کې، چې د انگلستان خلکو په انگلیسي ژبه خبرې کولي، نو داسې فکر کېږي، چې دغه حالت د «طبقاتي» ژبې د تائيد او د عمومي ولسي ژبې د ضرورت درد دليل کېدای سي. مگر دا دليل نه دی، بلکې يوه مضحکه کيسه او افسانه ده دا ځکه چې:

- ۱- په هغه وخت کې د انگلستان ټولو فيوډالانو په فرانسوي ژبه خبرې نه کولي، بلکې يوازي د انگلیسي فيوډالانو يوې جزیې حاکمي ډلې په سلطنتي دربار کې او د گرافانو په ساحه کې په فرانسوي ژبه خبرې کولي.
- ۲- دوی په کومي (طبقاتي ژبې) خبرې نه کولي، بلکې په عادي عمومي ولسي فرانسوي ژبه رغيدل.

۳- لکه څنگه چې بنکاره ده، دغه په فرانسوي ژبه نازیدنه او افتخار، بې له دې چې اثر ئې پاته سي، له منځه ولاړ او خپل ځای ئې عمومي ولسي انگلیسي ژبي ته پرېښود.

آیا دا خلک داسې فکر کوي، چې «د سلو کلونو په اوږدو کې» د انگلستان د فیوډالانو او د انگلیستان د خلکو ترمنځ د پوهولو او پوهېدلو پروسه د ترجانانو د لارې ترسره کیده، د انگلستان فیوډالانو د انگلیسي ژبي څخه استفاده نه کوله په هغه وخت کې عمومي ولسي انگلیسي ژبه نه وه، فرانسوي ژبي په هغه وخت کې بې له یوې اشرافي ژبي، چې د حاکمي ارستوکراتي ډلې ترمنځ په یوه تنگه ساحه کې ویله کیده، کوم بل حالت ئې درلود؟ څنگه کیدای سي، چې ددغسې مضحکو «دلایلو» پر اساس د عمومي ولسي ژبي د موجودیت او ضرورت څخه انکار وسي؟

روسي ارستو کراتان هم یو وخت د تزار په دربار او تالارونو کې په فرانسوي ژبه نازیدل.

دوی په دې افتخار کاوه، چې کله چې په روسي ژبه رغېږي، نو اکسینټ ئې فرانسوي دی، یعنی دوی په روسي ژبه یوازې په فرانسوي اکسینټ سره رغیدای سي، نو دا ددې دلیل کېدای سي، چې د وخت په روسیه کې عمومي ولسي روسي ژبه نه وه، عمومي ولسي ژبه په هغه وخت کې یو تش خیال او «طبقاتي ژبه» یو واقعیت و؟ زموږ ځینې پوهان په دې برخه کې اقل دوی غلطې کوي. لومړۍ غلطې ئې په دې کې ده، چې دوی ژبه دروېنا سره گډوي. دوی فکر کوي، چې که روېنا طبقاتي خصلت لري، نو ژبه هم باید عمومي ولسي نه، بلکې طبقاتي وي ما مخکې وویل، چې ژبه او روېنا دوه بیل مفهومونه دي او مارکسیست هیڅ کله دغه دوه مفهومونه نه سره گډوي.

دوهمه غلطې په دې کې ده، چې ددوی په دې درک سره، چې د بورژوازي او پرولتاریا گټې او غوښتنې متضادي دي او دوی ترمنځ نه پخلا کیدونکې مبارزه روانه ده، نو ټولنه هم پر دوو برخو تجزیه سوي ده او د دوو دشمنو طبقو ترمنځ هیڅ ډول اړیکې نسته. دوی فکر کوي څرنگه چې ټولنه تجزیه سوي ده او واحده ټولنه نسته، بلکې یوازې طبقات سته، نو د ټولني له پاره د یوې واحدې ژبي ضرورت هم نسته اوملې ژبه په کار نه ده، ښه نو چې ټولنه منحلې سوه او عمومي ولسي ملي ژبه هم نسته، نور نو څه پاتې کېږي؟

څه چې موجودیت لري هغه طبقات او «طبقاتي ژبي» دي. ددې څخه واضحه ده، چې هره (طبقاتي ژبه) به خپل (طبقاتي) گرامر یعنی (پرولتري) گرامر او (بورژوازي) گرامر لري حقیقت خو دادی چې په طبیعت کې دغسې گرامرونه نه سته، نو سره له دې هم دا خلک نه حیرانېږي او عقیده لري، چې دغسې گرامرونه نه پیدا کېږي.

موږ په یوه وخت کې داسې «مارکسیستان» درلودل، چې دوی پر دې ټکي ډېر ټینگار کاوه، چې د اوسپنو هغه لاري چې د اکتوبر تر انقلاب وروسته زموږ په هېواد کې پاته سوي دي، بورژوازي لاري دي او موږ مارکسیستانو ته نه ښایې چې د هغو څخه استفاده وکړو، موږ باید هغه له منځه یوسو او نوی «پرولتري» لاري جوړي کړو.

دوی په خپل دې نظر سره د لومړنۍ ابتدايي دورې د سمخو د انسانانو لقب وگاټه.

څرگنده ده چې د ټولني طبقو او ژبي په برخه کې دغسې ابتدايي انارشېستي نظر د مارکسیزم سره هیڅ ډول ارتباط نه لري او یو غیر مارکسیستي نظر دی.

واقعاً دا سمه نه ده، چې د طبقاتي نه پخلا کیدونکې مبارزې په موجودیت سره دي ټولنه تجزیه او پرطبقو سره ویشله سي او په یوې ټولنه کې دي دا طبقې یوه دبلي سره اقتصادي روابط ونه لري. ترهغه وخته پوري، چې کپیټالیزم موجودیت لري، نو بورژوا او پرولتاریا به د یوې واحدې کپیټالیستي ټولني د برخو په شکل د اقتصاد په ټولو مزو سره تړلي وي. بورژوانه ژوند کولای سي او نه غني کېدای، ترڅو په خپل واک کې اجیر مزدوران ونه لري او پرولتاریا خپل موجودیت ته دوام نه سي ورکولای، ترڅو کپیټالیستانو ته استخدام نه سي ددوی ترمنځ د ټولو روابطو قطع کېدل د هر ډول تولید د قطع

کېدو معنا لري او د هر ډول تولید قطع کېدل د ټولني د مرگ او په خپله د طبقاتو د مرگ معنا لري او دا څرگنده ده، چې هيڅ يوه طبقه هم دا نه غواړي چې ځان په خپله محوه کړي. په همدې اساس طبقاتي مبارزه که هرڅومره شديد هم وي، دا نه سي کولای چې ټولنه تجزیه کړي، يوازې د مارکسیزم د مسئلو او د ژبې د طبیعت په برخه کې کاملې ناپوهی کولای سول، چې د ټولني د تجزیې د «طبقاتي» ژبو او (طبقاتي) گرامر افسانه زموږ د ځينو خلکو په ذهن کې تلقین کړي.

همدارنگه پر و. ا ل استناد کوي او وايې چې ده په کپیتالیستي سیستم کې د دوو کلتورونو بورژوازي کلتور او پرولتري کلتور موجودیت منلی دی او په کپیتالیستي سیستم کې د ناسیونالیستي کلتور شعار، ناسیونالیستي شعار بولي. دا خبره بیخي سمه ده او په دې برخه کې دی کاملاً سم وایې مگر دا ددې سره، چې ژبه «طبقاتي» ده، اصلاً څه ارتباط لري؟ څرگنده ده چې هيڅ ارتباط نه لري مگر دغه خلک پر و. ا ل، استناد کوي او دده دغه خبره رانقلوي چې په کپیتالیستي سیستم کې دوه کلتوره موجود دي، زما په فکر دوی غواړي، چې له دې لاري په لوستونکو کې دا تلقین کړي، چې په یوې ټولني کې د دوو کلتورونو بورژوازي کلتور او پرولتري کلتور موجودیت په خپله دا معنا لري، چې ژبې هم باید دوي وي، ځکه چې ژبه د کلتور سره ارتباط لري. ددې څخه دا نتیجه اخلي چې و. ا ل د یوې واحدې ملي ژبې د ضرورت څخه انکار کوي او ژبه طبقاتي گڼي.

په دې برخه کې ددغو خلکو اشتباه اصلاً په دې کې ده، چې دوی ژبې او کلتور سره گډوي او ژبه او کلتور یو شی بولي مگر کلتور او ژبه دوه بیل شيان دي. کېدای سي چې کلتور بورژوازي او سوسیالیستي وي، مگر ژبه د پوهولو او پوهېدلو د وسیلې په حیث تل عمومي ولسي ده او بورژوازي کلتور او سوسیالیستي کلتور ته خدمت کولای سي. آیا دا یو واقعیت نه دی، چې روسي، اوکرائيني، ازبیکي ژبې چې نن ددغو ملتونو سوسیالیستي کلتور ته بڼه خدمت کوي، همدغه شان ئې د اکتوبر تر انقلاب د مخه ددغو ملتونو بورژوازي کلتور ته بڼه خدمت کاوه؟

دوی په خپل دې تایید سره، چې د دوو کلتورونو موجودیت د دوو بیلو ژبو د منځ ته راتگ او د یوې واحدې ژبې د ضرورت د نفي سبب کېږي، ستره اشتباه کوي. کله چې و. ا ل د دوو کلتورونو په برخه کې رڼېږي، نو دده د وینا اتکاء اصلاً پر دې ده، چې د دوو کلتورونو موجودیت د واحدې ژبې د نفي او د دوو ژبو د منځته راتگ سبب کېدای نه سي او ژبه باید واحده وي کله چې د بوند غړو شروع وکړه چې و. ا ل په دې متهم کړي، چې دی د واحدې ملي ژبې ضرورت ردوي او کلتور د «غیرملي» کلتور په بڼه تعبیر او تفسیر وي، نو و. ا ل د دوی پرضد سخت پروتست وکړ او دا ئې اعلان کړه چې دی د بورژوازي کلتور پر ضد مبارزه کوي، نه د ملي ژبې پرضد، چې ضرورت ئې دی په خپله د یوه مسلم واقعیت په حیث تایید وي. د تعجب خبره ده، چې زموږ ځينو خلکو هم د بوند د غړو پیروي وکړه او د دوی پر پله روان سول.

څه چې په واحدې ملي ژبې پوري اړه لري او و. ا ل ئې د ضرورت په رد متهم سوي، دا ایجابوي، چې د و. ا ل دې لاندې عبارت ته غور کښېږدو.

«ژبه د انسانانو د پوهولو او پوهېدلو مهمترینه وسیله ده د ژبې یووالی او بی خنده (آزاد) تکامل ئې د اوسني کپیتالیزم سره د موافق واقعاً آزاد او وسیع چال چلند او پر ټولو مختلفو طبقو د نفوذ د آزادو او وسیعو گروپ بندیدو د شرایطو څخه مهمترین شرط دی».

په پای کې پر ج. س استناد کوي او دده څخه د مثال په توگه دغه عبارت را اخلي، چې: «بورژوازي او ناسیونالیستي گوندونه ئې هم پخوا او هم په اوسني مرحله کې ددغسي ملتونو اساسي رهبري کونکي قوه وه او ده» دا کاملاً سمه خبره ده. بورژوازي او ناسیونالیستي گوندونه ئې واقعاً بورژوازي کلتور رهبري کوي، لکه څنگه چې پرولتاریا او انترناسیونالیستي گوند ئې پرولتري کلتور رهبري کوي. مگر دا ددې سره چې ژبه «طبقاتي» ده اصلاً څه ارتباط لري؟

آيا دې خلکو ته دا څرگنده نه ده، چې ملي ژبه د ملي کلتور بڼه ده، چې ملي ژبه دواړو (بورژوازي کلتور او سوسياليستي کلتور) ته خدمت کولای سي؟ آيا زموږ خلک ددې مارکسيستي فارمول سره آشنا نه دي، چې ننني روسيې، اوکرايني، سپيني روسيې او داسې نورو... کلتورونه سوسياليستي دي د محتوا په لحاظ ملي دي د شکل په لحاظ يعني د ژبي له پلوه آيا دوی ددغه مارکسيستي فارمول سره موافق دي؟

په دې برخه کې ددې کسانو اشتباه په دې کې ده، چې دوی د ژبي او کلتور ترمنځ فرق نه ويني او په دې نه پوهيږي، چې کلتور د خپلي محتوا له پلوه د ټولني دکامل د هري نوي مرحلې سره بدلېږي په داسې حال کې چې ژبه د څو مرحلو په اوږدو کې په اساسي ډول پر خپل حالت پاتې کېږي او نوي او زاړه کلتور ته يوشان خدمت کوي نو:

- الف - ژبه دپوهولو او پوهېدلو د وسيلې په حيث واحده وه او ده دټولني له پاره عمومي وه او ده دهغي د ويونکو له پاره.
- ب - د لهجې او ډېرگون موجوديت د عمومي ولسي ژبي موجوديت نه رد وي، بلکې برعکس د عمومي ولسي ژبي موجوديت تايد وي، چې لهجې او ډېرگون ئې د څانگو په حيث د هغي تابع دي.
- ج - د «طبقاتي» ژبي فارمول يو غلط غير مارکسيستي فارمول دی.

علمي جهانيني او ژبپوهني مسئلي

(ژباړه)

د ژبي علایم

ژبه د هغو اجتماعي پديدو څخه يوه پديده ده، چې د ټولني د موجوديت په ټولو اوږدو کې فعاليت کوي. ژبه د ټولني د زيږيدو او تکامل سره زېږي او تکامل کوي او د ټولني د مړينې سره يو ځای مري. ژبه د باندي تر ټولني موجوديت نه لري، په همدې علت د ژبي قوانين او تکامل يوازي هغه وخت د درک وړ دی، چې د ټولني د تاريخ او د هغو خلکو د تاريخ سره يوځای وڅېړل سي، په کومو خلکو پوري چې دا ژبه اړه لري او ددې ژبي ويونکي او ايجادونکي دي.

ژبه يوه وسيله او آله ده، چې خلک ددې په مرسته يو له بل سره راشه درشه کوي، افکار سره تبادلې کوي او د يوې مفاهيمي ته سره رسېږي، څرنگه چې ژبه د تفکر سره مستقيم ارتباط لري، نو په کلمه او په جملو کې د کلمو په ترکيب سره د تفکر نتيجې او انساني شعوري پرمختگونه ثبتوي او ساتي يې، چې په دې ډول په بشري ټولنه کې د افکارو د تبادلې امکانات برابر وي.

د افکارو تبادلې يو دايمي او حياتي ضرورت دی، ځکه چې بي له دي د طبيعي قواوو پرضد په مبارزه کې او د لومړنۍ مادي احتياجاتو په توليد کې د خلکو د گډ فعاليت تنظيم امکان نه لري د ټولني د توليدي فعاليتونو پرمختگونه امکان نه لري او لنډه دا چې د ټولنيز توليد موجوديت ممکن نه دی ټولنه بې له داسې ژبي چې ټولنه پرې پوهېږي او د غړو له پاره ئې عمومي وي، خپل توليد قطع کوي تجزيه کېږي او په نتيجه کې د يوې ټولني په توگه خپل موجوديت له لاسه ورکوي. ددې په څنگ کې چې ژبه د مفاهيمي وسيله ده د ټولني د مبارزي او تکامل آله هم ده.

لکه څنگه چې څرگنده ده د يوې ژبي د ټولو کلمو د ترکيب څخه د ژبي لغوي پانگه جوړېږي. د ژبي د لغوي پانگې مهمه برخه اساسي لغوي پانگه ده، چې ټولي اصلي او بومي کلمې ئې اجزا دي او د ژبي د لغوي پانگې د اساسي هستې حيثيت لري. اساسي لغوي پانگه د ژبي د لغوي پانگې په تناسب ډېره محدوده مگر عمر ئې ډېر اوږد او پېږيو، ته رسېږي او د ژبي د نوو کلمو د جوړيدو بنسټ تشکيلوي.

° کابل مجله ۱۳۶۳ ل کال ۸ - ۹ گڼه

لغوي پانگه د ژبي د حالت تصوير منعكسوي، څومره چي د ژبي لغوي پانگه غني او هر اړخيزه وي په هغه اندازه ژبه غني او پرمختللي وي.

مگر لغوي پانگه په يوازي ډول ژبه نه سي جوړيدلای، بلکي لغوي پانگه د ژبي د تعميراتي موادو حيثيت لري، لکه څنگه چي په تعميراتي چارو کي بي له تعميراتي موادو څخه تعمير نه سي جوړيدای، خو بيا هم تعميراتي مواد د تعمير معنا نه لري همدارنگه هم لغوي پانگه په يوازي ډول ژبه نه ده، که څه هم ژبه بي له لغوي پانگي کوم مفهوم نه لري. لغوي پانگه هغه وخت ستر ارزښت پيدا کوي، چي د ژبي د گرامر تر فرمان لاندي راځي. گرامر د کلمو د تغير اصول او قواعد په جمله کي د کلمو د ترکيب قوانين ټاکي او ژبي ته منظم، معقول او معنا لرونکی خصوصيت ورکوي. گرامر (مورفولوژي، نحو) د کلمو د تغير، په جمله کي د کلمو د ترکيب د قوانينو مجموعه ده.

ددغه گرامر په برکت ژبه دا امکانات ترلاسه کوي، چي بشري فکر ته شکل او صورت ورکړي او مادي ژبنی جامه ور واغوندي. د گرامر متمایز خصوصيت په دې کي دی، چي د کلمو د تغير د قوانينو په بيانولو کي، کومي مشخصي او معيني کلمې په نظر کي نه نيسي، بلکي کلمې په عمومي او مجرد ډول په نظر کي نيسي همدا رنگه کله چي د جملو د رغښت اصول او قواعد څرگندوي بيا هم کومي مشخصي او ټاکلي جملې او ټاکلي رڼده اجزا يې، لکه کوم ټاکلی مستند عليه کوم معين خبر په نظر کي نه وي بلکي په عمومي او کلي ډول بې له دي چي د يوې يا بلې مشخصي جملې د شکل سره ارتباط ولري په نظر کي نيسي.

گرامر هم د کلمو او هم د جملو په برخه کي ئې درلود، که څه هم قوانين او اصول ئې ابتدايي وو، خو په هر صورت يو گرامري سيستم و. را وروسته، د توليد انکشاف، د طبقو منځته راتگ، د ليک پيداينست د دولت تشکيل، چي دخپلي اداري له پاره ئې د مراسلاتو تنظيم ته څه ضرورت درلوده او د تجارت انکشاف، چي د مراسلاتو تنظيم ته ئې لا زيات احتياج درلود، د چاپ د ماشين اختراع، د آثارو زياتوالی دې ټولو د ژبي په تکامل کي ستر بدلون راوست. ددغه وخت په اوږدو کي قبيلي او مليتونه تجزيه کېدل، سره بېلېدل، سره گډېدل او په پای کي ملي ژبي او دولتونه منځ ته راغلل، انقلابونه وسول، زاړه اجتماعي سيستونه په نوو اجتماعي سيستونو بدل سول. دغو ټولو تحولاتو په ژبه او د ژبي په تکامل کي لا نور ستر تغيرات راوستل.

مگر دا به ستره اشتباه وي، که فکر وسي چي د ژبي د تکامل پروسه د روڼا د تکامل يعني د موجوده سيستم د ښکېلو او د نوي د جوړېدو په څېر ده. په واقعيت کي د ژبي د تکامل لاره دا نه ده، چي موجوده ژبه دې ښکېلو او پرځای دي نوي جوړه سي، بلکي ژبه د موجودې ژبي د انکشاف او پراخوالي او د اساسي عناصرو د بشپړولو له لاري تکامل کړی دی. ژبه د يوه کيفي حالت څخه بل کيفي حالت ته په يوه غورځنگ سره د زاړه حالت په ښکېلو او د نوي په رامنځته کولو نه ده را اوښتي، بلکي په تدريجي او دوامداره ډول د زاړه کيفيت لرونکو عناصرو په مړه کېدو او د ژبي د نوي رغښت د نوي کيفيت لرونکو عناصرو په پاسره او اخيستنه د يوه کيفي حالت څخه بل کيفي حالت ته اوښتي ده.

وايې چي د ژبي د مرحلوي تکامل تيوري يوه مارکسيستي تيوري ده، ځکه چي دغه تيوري د زاړه کيفيت څخه نوي کيفيت ته ناڅاپي غورزنگ، د ژبي د تېرېدو د شرايطو په حيث تاييدوي. دا سمه نه ده، ځکه مشکله ده چي پدې تيوري کي دي کوم مارکسيستي څه - مه پيدا کړو او که چيري مرحلوي تيوري واقعاً د ژبي د تکامل په تاريخ کي ناڅاپي غورځنگ تاييدوي، نو پدې تاييد سره لاخپل مخ تورو. مارکسيزم د ژبي په تکامل کي ناڅاپي غورځنگ يعني د موجودې ژبي ناڅاپي او فوري مړينه او د نوي ژبي ناڅاپي جوړېدل نه تاييدوي.

لافارک پر حقنه نه و، کله چې په فرانسه کې د اووه لس سوه نهه اتیا (۱۷۸۹) او اووه لس سوه څلور نوي يم (۱۷۹۴) کلونو ترمنځ پرناڅاپي ژبني انقلاب رغیده.

(وگورئ دلافارک رساله، ژبه او انقلاب) هغه وخت په فرانسه کې هیڅ ډول ژبني انقلاب او هغه هم ناڅاپي نه و پېښ سوی. داسمه ده چې په دغه مرحله کې د فرانسوي ژبې لغوي پانگه په نوو کلمو او د ځینو کلمو په معنا کې بدلونونه راغلل او بس، نو دغسې بدلونونه په هیڅ صورت د ژبې سرنوشت نه ټاکي. په ژبه کې د اهمیت وړ د ژبې گرامري سیستم دی او اساسي لغوي پانگه ده. خو د فرانسوي د بورژوازي انقلاب په مرحله کې نه یوازې داچې د فرانسوي ژبې گرامري سیستم او اساسي لغوي پانگه محوه نه سول، بلکې تر نننۍ ورځې پورې ئې په اوسنې فرانسوي ژبه کې خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

دا خو اصلاً د بحث وړ نه ده، چې پنځه کلنه شپږکلنه لنډه موده (ناڅاپي ژبني انقلاب) دي د یوې موجودې ژبې د محوه کېدو او د نوي ملي ژبې د جوړېدو له پاره کافي وگڼله سي، نه یوازې داچې دا موده ډېره لنډه ده، بلکې خندونکي ده، ددې له پاره پېړۍ په کار دي مارکسیزم فکر کوي چې: ژبه د زار په کیفی حالت څخه، نه د غورځنگ له لاري او نه هم د موجودې ژبې د محوه کېدو او د نوي د جوړېدو له لاري، نوي کیفی حالت ته اوړي.

لازمه ئې بولم د غورځنگ علاقه مندانو او پلویانو تر غوږه ئې ورسوم، چې د زار په کیفیت څخه نوي کیفیت ته د تېرېدو د غورځنگ قوانین نه یوازې داچې د ژبې د تکامل په تاریخ کې د تطبیق وړنه دي، بلکې د نورو زیربنايي او روبنايي اجتماعي پدیدو په برخه کې هم تل صدق نه کوي. غورځنگ د هغې طبقاتي ټولني له پاره چې پر دښمنو طبقو سره بېلې سوي وي حتمي دي مگر دهغې ټولني له پاره، چې دښمني طبقي نه لري، هېڅکله حتمي او ضروري نه دي.

موږ د اتو، لسو کلونو په اوږدو کې د خپل هېواد (شوروي اتحاد) د کرنې په ساحه کې بورژوازي انفرادي زراعتي سیستم په سوسیالیستي، کلخوزي سیستم بدل کړ. په کلي کې د بورژوازي اقتصادي سیستم ړنگول او د نوي سوسیالیستي سیستم جوړول دا یو انقلاب و. مگر دغه انقلاب د غورځنگ او ټوپ په توگه، یعنی د موجود حکومت په درولو ترسره نه سو. بلکې په کلي کې د زار په بورژوازي سیستم څخه نوي سیستم ته د تدریجي تېرېدو له لاري سرته ورسید.

دا کار ځکه موافقانه اجرا سو، چې دغه انقلاب په کلي کې له پاسه او د مسلط حکومت په تشبث او ابتکار او د بزگرو د اکثریت په حمایت سرته ورسید.

وايي چې د ژبو د گډوډیدو یو زیات شمېر تاریخي حقایق ددې دلیل کېدای سي، چې سپړی دي گومان وکړي چې د ژبو د گډوډیدو په وخت کې په ناڅاپي ډول د غورځنگ له لاري د زار په کیفیت څخه نوي کیفیت ته په تېرېدو سره نوې ژبه منځته راځي دا بیخي غلطه ده.

د ژبو گډوډیدل باید د یوازيني فیصله کوونکي عمل او ضربې په خیر مطالعه نه سي چې د څو کلونو په اوږدو کې ئې نتیجې راوړي. د ژبو گډوډیدل یوه اوږده پروسه ده، چې په سلگونو کلونه دوام کوي، ځکه نو په دې برخه کې هیڅ ډول غورځنگ اصلاً طرحه کېدای نه سي.

همدارنگه بیخي غلطه ده، که داسې فکر وسي، چې د گډوډیدو مثلاً د دوو ژبو د گډوډیدو په نتیجه کې دي یوه داسې نوي دریمه ژبه منځته راسي، چې د گډوډونکو ژبو له یوې ژبې سره دي ورته نه وي او د کیفیت له پلوه دي د گډوډونکو ژبو له

هرې يوې ژبې سره تفاوت ولري په واقعيت كې د گډېدو په وخت كې يوه ژبه د نورو په منځ كې بريالي راوړي، خپل گرامري سيستم ساتي، خپله اساسي لغوي پانگه ساتي او د خپلو داخلي قوانينو د تكامل سره سم مخ پر تكامل روانيږي. مگر بله ژبه به تدريجي ډول خپل كيفيت له لاسه وركوي او ورو، ورو مري، ځكه نو د گډېدو په نتيجه كې كومه نوي دريمه ژبه منځته نه راځي، بلکې يوه نې د خپل گرامري سيستم او اساسي لغوي پانگې سره ساتل كېږي او د خپلو داخلي قوانينو د تكامل سره سم د تكامل امكانات وړ په برخه كېږي. البته په دې پروسه كې د بريالي ژبې لغوي پانگه د مغلوبې ژبې د لغوي پانگې څخه په اخیستنو سره غني كېږي.

په دې اخیستنو سره نه داچې، خوارېږي، بلکې برعکس تقويه كېږي. د مثال په ډول د روسي ژبې سره هم دغسې پيښه سوي ده. د روسي ژبې سره ددې تاريخي تكامل په اوږدو كې د مختلفو خلكو ژبې گډې سوي دي، خو د اتل بريالي ځني وتلي ده، څرگنده ده، چې د روسي ژبې لغوي پانگه د نورو ژبو د لغوي پانگو څخه په اخیستنو سره بشپړېده. په دې كار نه دا چې ضعيفه نه سوه بلکې برعکس غني او تقويه سوه.

څه چې د روسي ژبې په ملي خصوصيت پوري اړه لري ويلاى سو، چې هغه ملي خصوصيت نې وساته او ډېره كوچنې صدمه هم وړ ونه رسیده، ځكه چې خپل گرامري سيستم نې وساته خپله اساسي لغوي پانگه نې وساتله او د خپلو داخلي قوانينو د تكامل په بشپړېدو سره مخ په وړاندي د تكامل پر لور روانه سوه.

په دې كې هيڅ شك نسته، چې د گډېدو تيوري شوروي ژبپوهني ته كوم گټور څه نه سي وركولاى. كه چيري دا سمه وي، چې د ژبپوهني اساسي مسئله د ژبې د تكامل د داخلي قوانينو څېړنه نه ده نو دا بايد ومنو چې د گډېدو تيوري نه يوازي دا چې دا مسئله نه حلوي حتى طرحه كوي نې هم نه اصلاً دا تيوري توجه نه ورته كوي يا دا چې نه په پوهيږي.

پایله

ددې مونو گراف په بشپړولو سره زه په دې و توانېدم، چې د ښاغلي دوکتور عبدالحکیم هلالی خپرې وړې مقالې د مختلفو جریدو او مجلو څخه را ټولې کړم. پر اهمیت، کمیت، اړتیا او ارزښت یې وږغېږم، همدارنگه دده پر ژباړو هم څه ناڅه رڼا واچوم یعنې د ژباړې ژبه، ارزښت، کمیت او ځانگړنو باندې یې بحث وکړم، ترڅو دده دغه مقالې خوندي سي او د ژبپوهنې په برخه کې، چې زموږ په ژبه کې سخته اړتیا ورته لیدل کېږي استفاده ورڅخه وسي او د پښتو ژبې د ژبپوهنې برخه په بډایه سي.

دا مونوگراف (سریزه، منلیک، شالید، د خپرني میتودولوژي، ستونزي، اصلي محتوا، وړاندیزونه او مأخذونه) لري، چې هر یو یې د مونوگراف لیکنې له اصولو او پرنسیپونو سره سم لیکل سوی. په مونوگراف کې لومړی دهلالی صاحب پېژندنه او آثار راغلي، وروسته د ژبپوهنې اړوند معلومات راغلي، بیا د ژباړې اړوند ځینو ټکو ته اشاره سوي او په پسي د هلالی صاحب مقالې راوړل سوي دي. ان شاء الله ددې مقالو په راټولو سره به د ژبپوهنې د زده کوونکو له پاره د ژبپوهنې اړوند ډېره غنیمت ډاتا په لاس راغلي وي او د ژبپوهنې د موادو کمبود به څه نا څه رفع سوی وي.

وړاندیزونه

- ۱- د پښتو ژبې د ژبپوهنې اړوند مواد، چې مختلفو لیکوالانو په بېلابیلو وختونو کې لیکلي او د هېواد په مختلفو مجلو او جريدو کې خپاره سوي، تیت او پرک دي نورو محصلینو ته دي دنده ورکړل سي ترڅو دغه خواره، واره مواد سره راټول او د پښتو ژبپوهنې پانگه پرې غني سي.
- ۲- د ډاکتر عبدالحکیم هلالی د پېژندنې سمینار دي جوړ سي.
- ۳- د ډاکتر هلالی مقالې دي د ځانگړي اثر په توگه چاپ سي.

مأخذونه

- ۱: رښتین. زبور، زرغونه (۱۳۹۵ل)، پښتو نحوه (گرامر). (۴مخ)، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۲: خویشکی. محمدصابر، (۱۳۹۳ل)، پښتو غږپوهنه او وییپوهنه (ز مخ)، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۳: شاکر. نور احمد، پوهندوی، (۱۳۵۰ل)، ژبني څېړني، دولتي مطبع، کابل.
- ۴: تږی. حبیب الله، ډاکټر، (۱۳۸۹ل) نوې ژبپوهنه او ژبني مسایل، دوهم چاپ، گودرخپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۵: لودین. محمد دولت، (۱۳۹۵ل) د ژبپوهني عمومي مسایل، لومړی چاپ، جوی شیر، کابل.
- ۶: ښکلی. اجمل، (۱۳۹۳ل) د ژباړي اصول، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۷: ستانکزی. رفیع الله (۱۳۹۳ل) د ژباړي فن، مومند خپرندویه ټولنه جلال آباد
- ۸: زیری جریده مختلف کلونه او مختلفي گڼي.
- ۹: کابل مجله مختلف کلونه، مختلفي گڼي.

abstract

Dr. Abdul Hakim Hilali was born in kotalak village of Gulistan district of Farah in 1314 year.

Initially conducted the seminary in Nimroz province, educated secondary and secondary education schools in Kabul. Mr. hilali arrives in the first row of the country's great linguists, who studied the Ph.D. degree's in the field of linguistics. His mother tongue has given valuable services to the language of linguistic literature in Pashto, printing special arts, and publishing numerous articles and magazines in various parts of the linguistic literature, in which my various articles in this monograph are published. Receive this article, with the most of the current textbooks and compliant with the rules of writing article. Hilali sahib has also translated several articles from Russian into Pashto, which I used to hang on monograph.

Ministry of Higher Education
Kandahar University
Faculty of Languages and Literature
Department of Pashto Language and Literature

Monograph for Bachelor's Degree

**Dr. Abdul Hakim Hilali Introduction and
linguistics Articles**

Compiled by: M. Tahir karyab

Adviser: Teaching Assistant Matiullah Rohyal

Year: 2018

Ministry of Higher Education

Kandahar University

Faculty of Languages and Literature

Department of Pashto Language and Literature

Monograph for Bachelor's Degree

**Dr. Abdul Hakim Hilali Introduction and
Linguistics Articles**

Compiled by: M. Tahir karyab

Adviser: Teaching Assistant Matiullah Rohyal

Year: 2018

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**